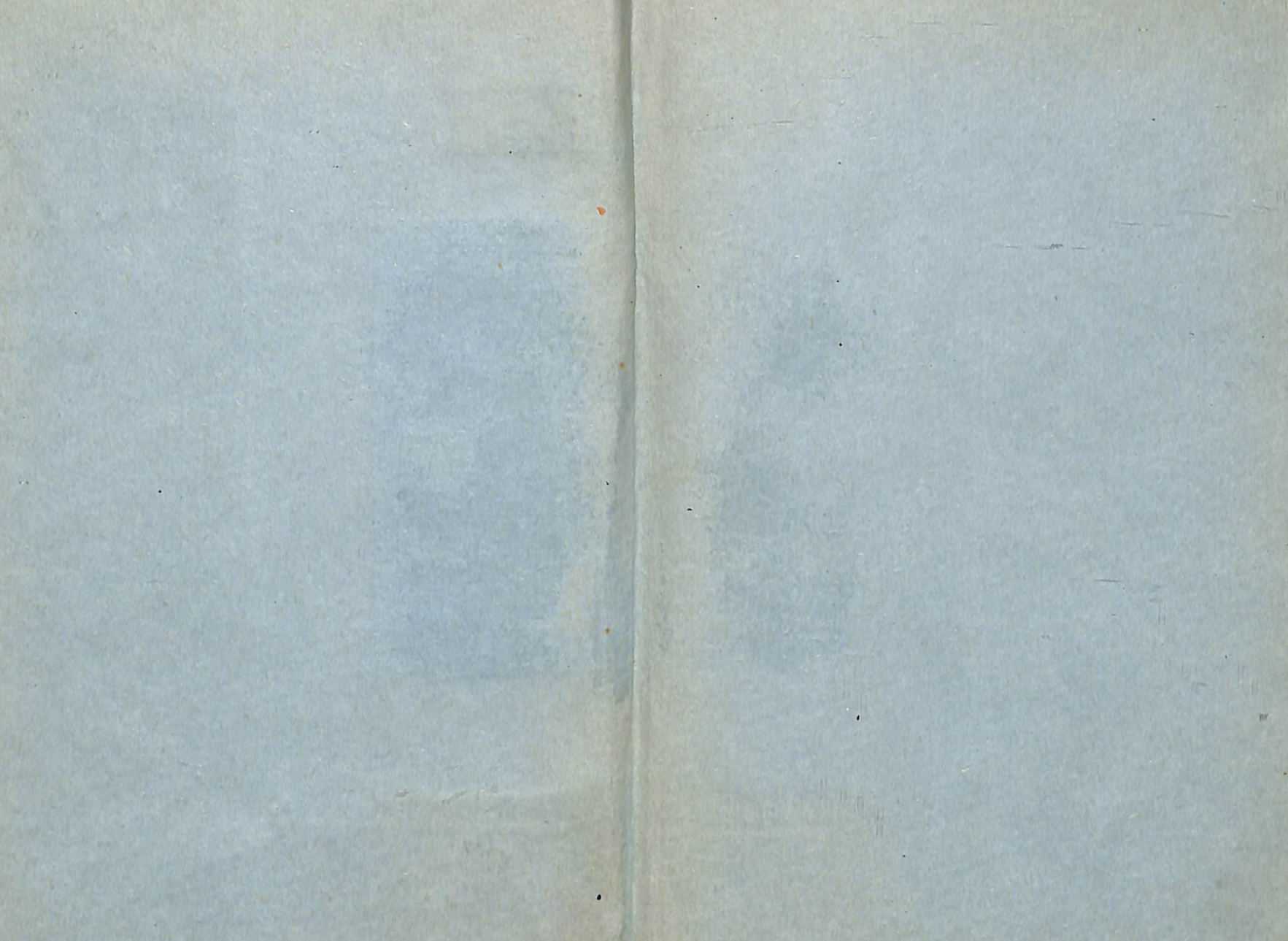

Uzaym Gyl G
Ukyl G

891.99

2-20

6 NOV 2011

ԱՆԴՈՒՆԴԻՆ ՄԷՋԷՆ

(ԹՇՈՒԱՌԻ ՃԻՉԵՐ)

ՀԱՄԱԼ

Լ. ՊՈԼԻՍ
1914

891.99
2-20

12 SEP 2013

37562

89/99
2-20

ՏՊԱՐԱՆ ԵՒ ԿԱԶՄԱՏՈՒՆ
Օ. ԱՐԶՈՒՄԱՆ
№ 216

4433-78

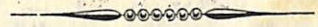
ՆԱԽԱԲԱՆԻ ՏԵՂ

ՎԱՐՊԵՏԻՍ . . .

ԴՈՒՆ ԷԻՐ ՎԱՐԱԿԵՏ, ԴՈՒՆ, ԴՈՒՆ ԷԻՐ ՈՐ ԿԱՄԲԵՐՈՒ-
ՔԵԱՄԲԵՐՈՒՄԵՆԴԻՐ ՈՒ յՈՅՈՒՎ յԱՆՁՆԵՐԻ ԻՆՁ ՄՏԻՍ ՔԵԼԵՐ
ՈՐԱԿԱ ՂԻ ՎԵՐԱՆԱՐ ԸՆԱ ԳԵԽՈՏ ՄԻՋԱՎԱՅԻՆ ՈՒ ՂԻՏԵՐ ՈՍԿԻ
ԵՐԿԻՆԲՐ. ԴՈՒՆ ԷԻՐ ՈՐ ԿՈՂՈՅԱ ՇՈՒՆՆ ՈՒ լԵՂՈՒ ՏՈՒՐ
ՈՐԱԿԱՂԻ ՍԱՂՄՈՒՆԵՐԳՈՒՆ ԸՂԼԱՅԻ *ՆՈՐԱԾԻՆ* ԲԱՅԳ ՂԵՈ ԱՆ-
ԺԱՆՈՐ ԱՍՏՈՒԾՈՅՆ. ԱՍՈՐ ԿԱՄԱՐ ԱՅԱ ՂԻՐԲՐ, ՈՐԱԿԱ
ԱԿՍՆԱԿ ԱՇԿԵՐՏԻ ՄՐ ԱՈՒՋԻՆ ՈՒ ՔԵՐԱԿԱՂՄ ՁԵՆԱԳՈՐԾՐ
ԲԵՂ ԿՐ ՆՈՒՐԵՄ, ԲԵՂ . . . : ԹՈՂ ԽՆԳԱՆ ՈՒ ԺԱՂԵՆ ՂԻԱ.
ԵԱ ԿՐ ՄՏԱԾԵՄ ՍԱԿԱՅՆ . . . : ՊՍԱԿ ՄՐՆԳՈՒՆԵՂՈՒ ԵՐԱՂՐ
ՀՈՒՆԻՄ ՈՐՈՎԻՏԵՆ ՀՈՒՆԻՄ ԱՅՂ ԱՐԺԱՆԻՔՐ, ԱՍ Է ԱԿԱՍ-
ՆԱՂՐ ՈՐ ՈՂ ԲՈՒ ԱՆՈՒՆՂ ԿՐ յԱՅՏՆԵՄ, ՈՂ ԻՄԱ :

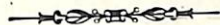
ՊԵՏԻ Է ՔՈՂ ՏԱԼ ՈՐ ՔԱԽԺՈՏ յՈՒՇԵՐՐ, ԿԱՆՈՅԱԿԱՍԱՐ
ԵՐԱՂՆԵՐՐ, ԳԱԽ ՆԻՅԵՐ ԻՐԱՐՈՒ ՓԱՐՔՈՒԱԾ ՎԵՐ ԵՂԵՆ
ԱՆԳՈՒՆԳԻՆ ՄԵՂԵՆ, ՔՇՈՒԱՈՒՆ ԶԱՅՆՈՎ, ԽՆԵՐ ՈՒ ԱՆԿԱՆՈՆ:

ՀԱՄԱՐ

ԱՆԴՈՒՆԴԻՆ ՄԷՋԷՆ

(ԹՇՈՒԱՌԻ ՃԻՉԵՐ)

ԶՂՋՈՒՄԸ

(ՔԱՂՈՒԱԾ՝ ԲԱՐԵԿԱՄԻՍ ՅՈՒՇԱՏԵՏՐԷՆ)

I

1907ի ձմրան ցուրտ գիշերները պատմական յիշատակութիւն մ'ունին ինձ համար. մանաւանդ՝ Փետրուար 2ի մահահոտ գիշերը...

Սարգիսը հիւանդ, Սարգիսը մահամերձ...: Կեանքը ի՜նչ տխուր երեւոյթներ ունի...:

Այն առոյգ, կրակոտ երիտասարդը, որ սէր ու եռանդ կը ներշնչէր սրտերուն, գերեզմանի եղերքը՝ կեանքի ու մահուան սահմանին վրայ կանգնած, կը խամրէր վարդի պէս...: Աչերս սեւեւած՝ ցուրտ ու անթարթ նայուածքով կը դիտէի զինքը:

Ես ա՛յդ գիշեր ճանչցայ Մարդն ու Մահը...: Կան ցաւեր, կան զգացումներ, որոնք չեն պատկերացուիր. չեն պատկերացուիր մանաւանդ իմ անկարող գրիչով:

Ահ, Փետրուարի սոսկալի գիշերուան պատկերը գերեզմանին մէջ, հող դարձած սրտիս վրայ դրոշմուած պիտի մնայ միշտ:

Այս տողերը գրած պահուս, վայրկեան մ'առաջ

տեսածի պէս թարմ է անոր այն վերջին ժամուան դալ-
կահար դէմքը, որ երեսուն երեք դարուններ հազիւ
տեսած՝ գերեզմանական մննութեան, յաւիտենական
ոչնչութեան գիրկը քնանալ կ'երթար...

Հոս, զարմանալի թող չթուի երբ ըսեմ թէ մինչև
այդ անաւոր գիշերը, չէի գիտեր ո՞վ ըլլալը Սարգիսին՝
զոր այնքան կը սիրէի և որուն յիշատակը անմոռա-
նալի է...

Ան առեղծուած մըն էր ինձ համար, ու առ իսկ
պատճառով սիրելի էր, սիրելի՝ պաշտելի ըլլալու չափ։
Առիթ մը, պարագայ մը կը փնտռէի, որ եթէ չէի կըր-
նար մեռնիլ, գոնէ տանջուէի իրեն համար։

Երկու տարի հազիւ կ'ընէր զինքը ճանչնալս, բայց
իր որանդացի ըլլալը նոյնիսկ չէի գիտեր. միայն նախա-
պէս՝ երբ զիպուածաւ հետը խօսելու պատենութիւնն
ունեցայ քաղաքին մէջ փոքր խանութ մը բացած օրը,
բնական համակրութիւն մ'զգացի այս անուշ քաղցրա-
համբոյր մարդուն հանդէպ։ Անկէ վերջ՝ սկսայ մտածել
անոր հետ մշտատեւ յարաբերութիւն մ'ունենալու առիթ-
ներ գտնելու վրայ. որոշեցի որ անոր յաճախորդն ըլլամ.
ուստի ամէն օր բան մը գնելու կ'երթայի, բան մը՝ որ
հարկաւոր ալ չէր ինձ։ Սկսանք իրարու մօտենալ,
սկսանք մտերմանալ...

Այս մարդը անբացատրելի բան մ'ունէր իր մէջ.
թէ՛ կը սիրէի զինքը և թէ՛ կը պատկառէի իրմէ. կը
սիրէի, ի՞նչու, չէի գիտեր. կը պատկառէի, ի՞նչու,
նոյնպէս չէի գիտեր, սա որոշ էր թէ անոր քով մնալ
կ'ուզէի, իր խօսքերը լսել՝ երջանկութիւն կը սեպէի։
Ասոնք ամէն լա՛ւ, բայց ո՞վ էր այս Սարգիսը, ի՞նչ էր
իր անցեալը, անշուշտ սովորական մահկանացուներէն
աւրբեր անհատ մ'էր, կը խորհէի ինքնիրենս. օրով-

հետև իր շարժումներուն, իր խօսքերուն, իր նայուած-
քին մէջ անհասկնալի բաներ կային։ Քանի անգամ հար-
ցումներ ուղղած էի իրեն, անցեալին, ծննդավայրի
կեանքէն տերև մը փոյնելու համար, բայց խօսքը վար-
պետօրէն փոխած, զիս շուտօրէն ցուցած, աչերս խոնար-
հեցուցած էր, անկէ յետոյ ա՛լ չհետաքրքրուեցայ, ա՛լ
հարցում չըրի, որովհետև ամբողջ էութիւնս գրաւուած
էր անոր պատկերով։

Գուշակած էի և յետոյ հասկցայ որ Սարգիս տա-
ռապող ժողովուրդի ազատագրութեան համար աշխա-
տող մարտիկ մըն էր։ Սրբէն առաջին անգամ ուշադ-
րութիւնս գրաւողը իր խոշոր մագնիսացնող աչքերն
էին, որոնցմէ ներս նայողը անոր մթադնած հոգւոյն
հորիզոնին վրայ փոթորկոտ, արհաւրալից ամպերու
դիզուած ըլլալը կը տեսնէր, որք կը վարագուրէին
գաղտնիքի մը անդունդը...

Իր սիրունիէն ժպիտներ ու համբոյր ստացող երի-
տասարդի մը պէս ուրախութեամբ կ'արեւնայի երբ
Սարգիսի հետ միայնակ նստած, իր խօսքերը կը լսէի։
Ես սիրահար մըն էի։

Սակայն չգիտեմ ի՞նչու շուտ մը անձնատուր եղայ
այս մարդուն, ինչո՞ւ յանկարծ հմայուեցայ աչքերէ ու
լեզուէ, որոնք յաճախ աղտոտ սիրտ մը ծածկող գեղե-
ցիկ վարագոյրներ եղած են, այս հարցումները կը կրկնէի
ինքնիրենս, պատասխան մը չէի գտներ. ատկէ զատ
խղճիս առջև ամօթահար կ'ըլլայի այդպիսի կասկածներէ
ծնունդ առած հարցումներ ընելուս համար։

Երջանիկ օրեր կը յաջորդէին իրարու. միշտ Սար-
գիսի խօսքերուն մէջ նոր հրապոյր մը կը գտնէի.
կեանքը սկսած էր փոխուիլ. ես առաջուան զուարթ,
կատակող երիտասարդը չէի. տեսակ մը ցուրտ լրջու-

Թիւն յաջորդած էր ծաղիկ հասակի վառվռունութեան։
Գերի էի Գաղափարին...։

Երա՛ղի օրեր, սո՛ւրբ օրեր...։

Դպրոցական կեանքը անտանելի բեռ մը դարձեր էր. ուսուցիչներս կ'ատէի, դասերն անհամ կ'երեւէին, դասաւանդութեանց ժամերուն երեւակայութեան մէջ ընկղմած՝ կը թափառէի հոս հոն. մերթ հրացանն ուսիս, փամփուշտները կրծքիս՝ լերան ու ապստամբութեան զաւակը կ'ըլլայի, մերթ գիւղերու մէջ ժողովուրդն արթնցնելու համար քրտինք կը թափէի, մերթ ինքզինքս կը տանէի բանտի խոնաւ մէկ անկիւնը կամ կախաղանին վրայ՝ փառքի պսակը ճակտիս ու յանկարծ երեւակայութենէս կ'սթափէի երբ ուսուցիչը խօսքն ինձ ուղղելով կը հարցնէր. — «հասկցա՞ր». — բնաղէմամբ «այո» կը պատասխանէի, մինչդեռ բան մը հասկցած չէի։ Տաղտկալի, անօգուտ ամիսներ իրարու ետեւ շարելով, վերջապէս ոտքս դուրս նետեցի դպրոցէն, ձեռքս առած վկայական մը՝ որուն տէրն ըլլալու արժանիքը չունէի։ Երկար շունչ մը քաշեցի. ա՛լ ազատ էի. ա՛լ կրնայի ընել՝ ինչ որ երազեր էի։ Օր մը, նպատակս, որ տղայական խակ եռանդէ ծնունդ առած էր ոչ թէ լուրջ դատողութենէ, յայտնեցի Սարգիսին. նա կշռուած պատասխան մը տուաւ. — «Սիրելի՛ս, անխոհմտութեամբ առնել ուզած քայլերդ ծիծաղելի են. յեղափոխութեան ժամը չէ հնչեր դեռ. նախ պէտք է պատրաստուի ժողովուրդը՝ այսինքն վառօդը. բռնկումի համար կայծ մը կը բաւէ»։

Կրնա՞յի առարկել. համակերպեցայ՝ խնդալով ողորմելի յաւակնութեանս վրայ։

II

Ատենէ մ'ի վեր Սարգիսը սկսաւ փոխուիլ. ինձ այնպէս կը թուէր թէ զիս ու իմ գործերս կը լրտեսէր. յաճախ մէջտեղ կը նետէր նիւթ մը, որուն վրայ բնաւ խօսած չէր. աղջկայ կնոջ խօսքեր կը բանար ու անոնցմով ո՛ր աստիճան հետաքրքրուիլս հասկնալ կուզէր, ու քանիցս պարզապէս հարցուցած էր թէ սիրահարական յարաբերութիւն ունեցա՞ծ էի աղջկայ հետ. ժխտական պատասխանիս անկեղծութեանը չ'վստահելով, դիմած էր ընկերներուս, որոնցմէ նոյն պատասխանն առած էր։ Առաջին անգամ բան մը չ'հասկցայ այս հետաքրքրութենէն. բայց յետոյ տեսայ որ Սարգիսը սոսկալի կնատեաց մըն էր։ Երբ համոզուեցաւ թէ «սիրային անհաճոյ, տղայական ժամեր» անցուցած չ'ամ, սկսաւ աւելի սիրել զիս։ «Ինչո՞ւ չսիրել կ'ինը», կը մտածէի ինքնիրենս. «սիրելը յանցա՞նք է միթէ», ու յաճախ արժանաւորութիւնը կրակ կը դառնային, երեսը կը կարմրէր ու կ'արտասանէր վճռական խօսք. «այո՛, կ'ինը սիրել՝ վատ ըլլալ կը նշանակէ, կնոջ նուիրուած սէրը պիղծ է, որովհետեւ անասնական կրքէ յառաջ կուգայ. այդ սէրը կ'ապականէ է՛ն անբիծ սրտերը, որ գերի ժողովուրդներու ազատութեան սիրովը վառուած են»։ Ես առաջին անգամն ըլլալով կը հանդիպէի ասանկ եզակի անձի մը, որուն սրտին մէջ մեծ գաղտնիք մը կար, զոր անկաբերի էր հասկնալ։

Անցան օրեր, անցան ամիսներ, Սարգիսը միթիւ գաղտնիք մըն էր ու գաղտնիք մը կը մնար ինձ համար։

Սիրոյ ճամբու առաջին քայլը նոր առեր էի. սիրտս

անկախ կամքէս, սկսած էր արագ տրոփել նայուածքին առջև մեր դրացուհւոյն՝ որուն հրապուրիչ դէմքը երեւակայութեան հաճելի խաղալիքն էր դարձեր. Սարգիսի այդ նոր յայտնութիւնը ատելի ըրաւ զԱյն. ատելի նոյնպէս ամէն կին, ատելի՝ նոյնիսկ մայրս. Պախարակելի չէր ինձ համար այս շուտափոյթ փոփոխութիւնը, որովհետեւ ես անձիս տէրը չէի, ես զատ ինքնութիւն չունէի, իմ ինքնութիւնս խառնուած էր անորինին հետ. այս՝ այսպէս էր, և դիմադրելու համար կամք չունէի, ինչպէս ունենայի, Երբ Սարգիսը սիրելէ աւելի կը պաշտէի. կը պաշտէի, որովհետեւ նա զազանիք մըն էր:

Ինձ համար օրերը պարապ չէին անցնէր. ամէն օր նոր գաղափարներ կորդեգրէի. իսկ Սարգիս՝ ցորեկը առուտուրով կ'զբաղէր, իրիկունը՝ մինչև քունը աչքերէն կախուիլը կը խօսէր. կարծես հաճոյք կ'զգար խօսելէն: Մեր երջանկութեամբ շաղուած օրերը նոր հրապոյր մը առին երբ Սարգիսի սրտակից, սիրելի մէկ ընկերը՝ Յովսէփը, իր կնոջ հետ եկաւ հաստատուիլ մեր քաղաքը:

Յովսէփ Ս... քաղաքէն էր Սարգիսի հայրենակիցը. նա ալ փոքր խանութ մը վարձելով սկսաւ առուտուրով զբաղիլ: Յովսէփ Սարգիսին տարեկից՝ նուազ համակրելի, նուազ ազդեցիկ երիտասարդ մըն էր. երկուքն ալ սրտանց կը սիրէին զիրար:

Սակայն այս երկու բնաւորութիւնները ինչ ինչ կողմերով իրարու հակառակ էին. մին առիւծ մ'էր, միւսը ոչխար մը. մին սոսկալի կնատեսաց մ'էր, միւսը իր կինը սիրող մը...

Սարգիսը տեսակ մը անեղ, անբացատրելի բան ունէր իր մէջ, Յովսէփ՝ մի քանի օրուան մէջ հայելիէ պարզութեամբ ցուցադրեց իր ներքինը:

Ուշադրութեան արժանի էին երկուքին միջև կրկնաւորութիւնները. մին կինը կ'ապտակէր, միւսը կը պաշտպանէր. եթէ ազատ թողէի Սարգիսը, եթէ չմիջամտէի, հաւանական էր որ ստորին ածականներ նետէր ընկերոջ երեսին. աչքերը խոշոր բացած, բռունցքները սեղմած, կ'ստիպէր դիմացինը. որ ըսածին չհակառակի, Յովսէփի ժպիտով կը պատասխանէր միշտ ու երբեմն կը լռէր...

Յաճախ Սարգիսին հետ երբ այցելութեան կ'երթայինք Յովսէփի, կը տեսնէինք զայն որ կնոջ հետ թեթեւի կը շրջագայէր իր վարձու բռնած տան փոքր բակին մէջ: Սարգիս գաղան կը դառնար. «կին մը այնչափ սիրելի. ինչ ստորնութիւն». կ'ըսէր ինձ առանձին: Ես կը սիրէի այս խօսքերն ու կը հրճուէի, ինչ փոյթ թէ ներքին ուր մը, հետաքրքրութեան որդր կը կրծէր զիս. մարդկային միտքը ծարու է գաղանքի:

Ահ, հիմա երբ կը վերյիշեմ անցեալի այդ ժամերս, կը խորհիմ թէ է՛ն սուրբ, է՛ն նուիրական ժամերս եղած են անոնք. ժամեր անստական, ժամեր անշահախնդիր, ժամեր՝ ուր սիրտս անրիժ կը մնար զինքը շրջապատող ազտոտ մթնոլորտէն:

Մեր օրերը պայծառ երկինքի նման անամպ ու գեղեցիկ կ'անցնէին, մեր շրթներէն ժպիտը չհեռացաւ օր մը. մեր ճակատները չկնճռտեցան և երբ թշուառ ժողովուրդին հեծկտանքի ձայնը մեզ կը հասնէր, թէև տխրութիւնը կը գալարէր մեր մտածումները, բայց կը պրկէր եռանդը, նոր ոգեւորութիւն մը կ'զգենուր մեր սիրտը. բռնակալութեան դէմ ատելութիւննիս աւելի կուռճանար, աւելի խորունկ արմատներ կարձակէր, ու մեր յոյսը ազատութեան հանդէպ աւելի կը ծաղկէր: Բ...ի կառավարութիւնը այնչափ խիստ չէր յարաբերութեանց

մասին, մենք ալ այնչափ անխոհեմ չէինք. զգուշութեան պահպաններով յաջողութիւնը մութին ու քնոյ մէջ կը մեծնար: Բայց չգիտեմ ինչո՞ւ ամէն ուրախութիւն իր հետեւէն կը քաշէ տխրութիւնը, ինչո՞ւ գարնան ծիծաղկոտ կապոյտ երկինքը շուտով կը ծեփուի մռայլ ամպերով, ինչո՞ւ կեանքին քով գերեզմանը դրուած է, վարդին քով փուշը՝ ժպիտին քով արցունքը. կ'երևի թէ այս «ինչու»ները անօգուտ են, մարդը ըստ քմահաճոյս, չկրնար փոխել տիեզերական օրէնքը:

կը պատասխանէր, ոչ կարծիք կը յայտնէր։ Առաջին անգամ կասկածեցայ Յովսէփի վրայ, քանի որ ես ինքս տեսայ անոր վրայ ոճիր մը ծածկելու ջանքերը, շուտով կատարել տուած թաղումը․ բայց կասկածս չքացաւ, երբ յաջորդօրը Յովսէփ աներեւոյթ եղաւ և երկու օր վերջ՝ Բ...էն մեղ ուղղուած հեռագիր մը կը ծանուցանէր անոր գետը նետուելով անձնասպանութիւնը։ Այս խաւարով անստուգութեամբ շաղուած դէպքերը անորոյ, մթին զգացումներ լեցուցին սրտիս մէջ։

Վուրթին կոչուած ովկիանոսին մէջ ու կառչած՝ միայն տախտակի մը, որ զիս ջուրէն վեր կը բռնէր, աշխարհը կը ճանչցնէր...: Դեռ երիտասարդ՝ կեանքի ճամբուն կէտն հազիւ հասած, արդէն յոգնած էի. նա էր որ քալելու դիւրութիւնը կը սորվեցնէր ինձ. նա էր որ կ'առաջնորդէր զիս Անդրանիկին մէջ: Երբեմն երբ ախուր երեւոյթներ կը ճգմէին հոգիս, երբ քալելու դատապարտուած ճամբուս վրայի խիճերը ոտքս կ'առիւնէին, երբ բռնակալութիւն կոչուած հրէշը իր դժբաղդացնող ձայնով կը ցնցէր ամբողջ էութիւնս, երբ յուսահատ ու շուարեալ վիճակի մէջ չէի դիտեր ընելիքս, նա էր, միշտ նա էր որ խրոխտ ձեռքը վերցուցած, հորիզոնը կը ցուցնէր, հորիզոն՝ ուր կը թաւալէին ապագայի յոյսերը, որոնց ետեւ կը ժպտէր Արեւը...:

III

Փետրուարի այդ ախուր գիշերը Սարգիսի հետ կապ ունեցող մեծ ու փոքր դէպքերուն վրայէն մտովի ուստոստելով, բաւական թմրած էի, երբ ուշաբերեցայ, քանի որ յիշելու դէպք չմնաց ու մահուան ստուերին մօտենալը տեսայ: Չկրցի դասել ինքզինքս. զգացի որ աչքերս թրջած էին ու շրթներէս ակամայ սա բառերը թռան. «հէ, որք պիտի մնամ»...:

Վայրկեանները արագ արագ իրարու կը յաջորդէին. որոշ էր որ Սարգիսի վերջին օրն էր. բժիշկը յուսահատական բառն արտասանած էր արդէն: Երկուքս ալ քարացած մահուան հրամանին կ'սպասէինք. ես՝ թաղուած խոր մտածումներու մէջ, նա՝ իր անտանելի ցաւերու դիրկը: Այս լուրթիւնը որչափ տեւեց, չեմ յիշեր. միայն տեսայ որ Սարգիսի խոժոռած ճակատը քիչ քիչ

տեսակ մը անուշութեամբ կը ծածկուէր. վար կախած դէմքն ուղղելով ինձ նայեցաւ ու մեղմ ձայնով մը ըսաւ. — «հոս ես եղեր... չնորհակալ եմ. իմ անարիս վրայ լացող աչքեր պիտի ըլլան ուրեմն»: Ջանացի քանի մը խօսքերով մեղմել իր յուսահատութիւնը և ըսի թէ «պիտի ապրիս դեռ. մահը չի կրնար յաղթել քեզի»: ժպիտ մը սահեցաւ մարմարէ շրթունքներուն վրայէն ու ձայնով մը, որ սարսուռ կ'աղդէր, պատասխանեց:

— «Խաբել պէտք չէ. վերջին օրս է, վերջին. կը հասկնամ. ու այս վերջին բառը սիրտս, կրանիթէ սիրտս չի կրնար յուզել. կեանքի մէջ ահա սա վայրկեանին երջանիկ եմ. ես կեանքը չեմ սիրեր. սա արեւը, երկինքը, աստղերը, գարունը, ծաղիկները, ժպիտները արհամարելի երեւոյթներ են. ամբողջ բնութիւնը զգուելի է ինձ համար: Քաղցր է քնանալ, քաղցր է քնանալ գերեզմանական անվրդով խաղաղ քունը: «Մահը չի կրնար յաղթել քեզի» կ'ըսես. ո՞ղորմելի մարդ, ի՞նչ է մահը, որ կարենայ յաղթել. լա՛ւ մտիկ ըրէ. ես մահը կարհամարեմ որովհետեւ Անոր ալ յաղթած եմ. այո՛, Սարգիսը աշխարհին յաղթեց քանի որ արհամարեց ամէն զօրութիւն, ամէն բան»:

Սարսուռ մ'անցաւ մարմնոյս վրայէն, առիւծի մը ռնչիւնի նմանող այս ձայնը, որ մահուան խուլակէն կ'ելլէր, դողացուց ամբողջ էութիւնս:

Լուեց պահ մը ու յետոյ մեղմութեամբ շարունակեց: — «Վայրկեաններս համրուած են. այլևս ուրիշ բանի վրայ չեմ կրնար խօսիլ. ժամ մը հազիւ ունիմ ապրելու. կեանքիս պատմութիւնը պիտի ընեմ քեզի. պատմութիւն մը՝ որ դադանիք մնացած է նոյնիսկ ամէնէն սրտակից ընկերներու հետաքրքրութեան առջև. բայց պատմելէ առաջ՝ նուիրական պարտք կը զնեմ վրադ,

որ պատմածս նոյնութեամբ հրատարակութեան տա-
փոքր գրքոյկի մը մէջ ամփոփելով: Հասկցուր աշխար-
հին թէ հերոսներ կան, որք կապրին մութին մէջ. շատ
աւելի վեհ ու երկնային են քան փառաբանուած հե-
րոսները, թէ տառապանքի անդունդին անթափանցելի
խաւարը ամբոխի տգիտութեամբն ու անճանաչողու-
թեամբը թանձրացած՝ շատ անգամ զանոնք անյայտ կը
պահէ, բայց անէութիւնը կը յիշէ: Կուզեմ որ մարդիկ
գիտնան փշալի, արիւնշաղախ կեանքս. սա փառասի-
րութիւն մը չէ: Մահամերձ մը ըլլալով պարզ ու հա-
մառօտ պիտի պատմեմ. դէպքերու մանրամասնութեանց
վրայէն ոստոստելով պիտի անցնիմ. դո՛ւն. ալ նոյնու-
թեամբ գրէ, որպէս հաւատարիմ թարգմանը ինձ նման
մարդուն»):

Լո՛ւեց. զլուսը առաւ ձեռքերուն մէջ, անշուշտ ամ-
փոփելու համար յիշողութիւնը. մէկէն վեր բարձրացուց
ու շարունակեց:

— Ահ, անցեալը յարութիւն առած է հիմա.
դժուար, շատ դժուար պիտի ըլլայ պատմելը: Կան դէպ-
քեր՝ որոնց վերյիշումը վերապումն է դարերու
չափ երկայն տառապանքի չրջանիս. կը սարսռամ,
բայց ի՛նչ օգուտ...: Թէեւ ես արհամարած եմ սկիզբէն
ի վեր ընկերական, քաղաքական, կրօնական ամէն օ-
րէնքները, արհամարած եմ խիղճը, սակայն ծանր
դիակ մը, պառկած կ'զգամ լանջքիս տակ. դիակ մը,
որ երբեմն արթննալով կը խածնէ զիս. ի՛նչ է այդ՝
չգիտեմ. անշուշտ խիղճն ըլլալու է. կորսուին կրօնա-
կան օրէնքները. անոնք մեր ծնած օրէն իսկ մեր ու-
կիւնքերու մէջ արմատներ կը թողուն:

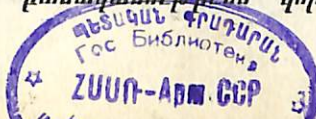
Մինչև հիմա կը կարծէի թէ խիղճ կոչուածը ինձմէ
հեռւած է. որչափ սխալած եմ եղեր. խիղճը շատե-

րու սրտին խորը կը քնանայ՝ բայց չմեռնիր: Այս խօս-
քերն արտասանելով մի կարծեր թէ տկարացայ, ո՛չ,
ես անյաղթելի եմ ու անյաղթելի պիտի մնամ, միայն
թէ մարմնոյս քայքայուելու սա պարադային՝ երբ եր-
կաթէ կամքս ալ տկարանալու վրայ է, խիղճը առիթէն
օգուտ քաղած՝ յաղթել կ'ուզէ ինձ:

Կամքս տկարանալու վրայ է, րսի. դիտե՛ս ինչու...
գաղտնիքի կափարիչը ճիշդ հիմա է որ պիտի բա-
նամ...:

Ձիս կը տեսնես մահ կոչուած անդունդին եղերքը,
աչնան չորցած տերեւին նման դողահար. անուշտ ալ
դիտես, երկու տարի յարաբերուեցար ինձ հետ, սակայն
դեռ չճանչցար զիս, թէեւ յարգեցիր, սիրեցիր ու պատ-
կառեցար...: Ահ, եթէ ճանչնայիր ներքինս, գուցէ
ինձ չօտենայիր. ես այնպիսի կեանք մ'ապրած եմ որ
ղեկավարուած է ուղղակի իմ քմահաճոյքով շինուած
սկզբունքներով. ես ո՛չ մարդկային, ոչ ալ աստուա-
ծային կոչուած օրէնքները ճանչնալ ուղեցի, եթէ դար
մ'ալ ապրէի, դարձեալ չպիտի ճանչնայի, և գերեզմանի
եղերքը գտնուած սա պահուս իսկ չեմ ճանչնար ու կ'ար-
համարեմ ալ: Դիտուս մաղբէն իւրաքանչիւրը մէյմէկ
մարդու արեամբ ներկուած են. դաշոյնովս անչնացած
քանի՜ քանի՜ դիակներու պատկերներ նկարուած ու աւ-
րուած են աչքերուս բիւրերուն վրայէն. միայն նկար մը
կայ, դիակի մը նկարը, որ չպիտի ջնջուի բնաւ. այդ՝
Յովսէփիս դիակն է: Այո՛. ես անճասպանութեան
առաջնորդեցի Յովսէփը, որովհետեւ ես էի որ անոր կինը
թունաւորեցի...»

Դող մ'անցաւ սրտէս, ռումբ մըն էր որ զարնուե-
ցաւ դանկիս, արիւնս իր կանոնաւոր չրջանը կատարելէ
պահ մը դադրեցաւ, բանակցութեան կորոնցուցի,

տեղէս ելլելով դարձեալ նստեցայ՝ առանց պատճառը գիտնալու։

Վայրկենապէս յուզուող բարկութեան մը փոթորիկը սկսաւ ոռնայ կուրծքիս տակ. յարգանք ու պատկառանք մէկ կողմ թողած՝ բարձրաձայն ըսի.

— «Յովսէփի կինը թունաւորեցի՞ք... ինչո՞ւ. ուրեմն դուք ոճրագործ մըն էք և...»

Ձկրցի շարունակել. ուզեցի ելլել դուրս, հեռանալ այս մարդէն, որ գարշելի երեւցաւ ինձ. սակայն անկարող եղայ. անոր շանթէ նայուածքը չղթայած էր ինչպէս լեզուս, նոյնպէս և ոտքերս. նա շարունակեց.

— «Սիրելի՛ս, մի բարկանար շուտով. մտիկ ըրէ. չեմ ուզեր որ խօսիս. երբ խօսելիքս լմնցնեմ, երբ դիակ մը դառնամ, ատէ՛, անիծէ դիս, բայց կենդանութեանս ատեն անխոհեմաբար յանդիմանական դիրք մ'առնեմ։ Ոճրագործ կոչեցիր դիս. առանց խորհելու արտասանեցիր այդ բառը. և ո՛չ ոճրագործ մ'եմ ո՛չ ալ պժգալի մէկը, այլ գաղափար մը, սկզբունք մը պաշտող մ'եմ. և իմ սկզբունքս սա երկու բառերն են. «ատել կ'ինը...»։

— «Ձեր սկզբունքին դէմ բան մը չունիմ ըսելու, պատասխանեցի հազիւ լսելի ձայնով. բայց ինչո՞ւ թունաւորել անմեղ հրեշտակ մը՝ զոր թէ և կ'ատէ՛իք դուք, սակայն կար ուրիշ մը, որ կը պաշտէր»։

— Լա՛ւ մտիկ ըրէ՛, շարունակեց նա երեսը խոմոռելով. եթէ եղած են բաներ՝ որոնց կործանման համար աշխատած եմ, ոճիրը, բռնութիւնը, կեղծիքը չեն եղեր, ոչ ալ գողութիւնը, ստութիւնն ու անարդարութիւնը. եթէ եղած է բան մը, որուն տապալումին համար գլուխս տալու յօժարութիւնս հռչակած եմ, կ'ինն եղած է այն։ Յովսէփը կը սիրէի, ինձ համար անտանելի էր տեսնել

սիրած ընկերս՝ ատելի քածի մը ոտքերուն տակ, զայն պաշտելու վիճակին մէջ. այժ, անտանելի էր, ուստի թունաւորեցի, միայն Յովսէփիս անձնասպանութիւնը մեծագոյն ցաւն եղաւ ինձ, զիս գերեզման նետող ցաւը...»։

— «Պ. Սարգի՛ս, ձեր գործածը ոճիր է ըսի. այդ ոճրագործութեան մէջ չէք կրնար արդարանալ ձեր անձնական սկզբունքով, որ ընդհանուր մարդկութեան առջև պախարակելի է։

— «Մարդկութիւն. բայց ի՞նչ է այդ մարդկութիւն անուանածը, յարեց արհամարոտ շեշտով, ներկայի մարդկութիւնը մանուկ է դեռ, ու իր շինած օրէնքները, որոնք չահագործողներու սալին վրայ դարձնուած ստրկութեան չղթանք են գերիներու ձեռքերը կապտող, անխտրաբար անարդարութեան դրոշմը կը կրեն, քանի որ կը պաշտպանեն անհատական սեփականատիրութեան կործանարար ոգին. դասակարգերու օրհասական կրուուին մէջ։ Այդ օրէնքները օր մը պիտի փոխուին, գուցէ ջնջուին ալ. ապագայի մարդկութիւնը երբ տարիքն առնէ, երբ տապալուին ներկայ անիրաւ հասարակարգերը, աղտեր մաքրելու նման պիտի մաքրէ օրինադիրքը, փոշիներու մէջ պիտի նետէ կրօնագիրքերը, կ'ինը՝ որ հիմա պաշտումի առարկայ մըն է, այն ատեն պիտի ըլլայ սերնդագործութեան մեքենայ մը, մարդուն քով։ Ինչ որ է, ասոնց վրայ խօսիլը թողո՛ւնք. ժամանակս կարճ է. անցեալիս պատկերը պիտի տամ քեզի. այդ պատկերին նայելով այլ ևս չպիտի բարկանաս ինձ դէմ, պիտի արդարանամ կնոջ հանդէպ ունեցած շատ խորունկ ատելութեանս համար ու դուն ալ պիտի հասկնաս թէ Սարգիսը իր սկզբունքը պարապ տեղը չի պաշտեր...»։

Մտիկ ըրէ ուրեմն...։

IV

— «Ես ծնած եմ Գ... քաղաքի թ... գիւղը» ծընելէս ի վեր մայր մը ճանչցայ միայն. մայր. բայց ինչպիսի՞ մայր. զիս պաշտող մայր: Այդպիսի մօր մը գըգռուանքին տակ բնական էր որ մոռնայի հօր մը կարեւորութիւնը. թէ և յաճախ կը հետաքրքրուէի անոր կեանքով, ու քանի քանի անգամներ պատմել տուած էի անոր մահուան պարագաները որոնց չինձու ըլլալը յետոյ հասկցայ...: Ինչպէս ըսի՝ մօրմէս զատ ո՛չ հայր, ո՛չ քոյր, ոչ եղբայր ճանչցայ...: Անոնց պակասը օր մը չգիտայի, որովհետեւ մանկութեան օրերս աներեւակայելի հաճոյքներով լեցուն էին: Ա՛հ, ի՜նչ քաղցր են այդ օրերը. բնութեան մէջ, կեանք կոչուած սա տանջանքի չըջանին՝ եթէ իրական անխառն երջանկութիւն մը կայ, մանկութեան անգիտակից օրերու երջանկութիւնն է: Երանի անոնց որք մանուկ կը մեռնին դառնութիւն չի ճաշակած:

Մեր գիւղին մէջ ինձմէ երջանիկ տղայ չիկար, ու չէր կրնար ըլլալ. չքաւորութիւնը մեր դուռը չէր զարկած. տո՛ւն, պարտէզ, դրամ ամէն բան ունէինք: Ես չէի հետաքրքրուեր թէ անոնք ո՛րմէ մնացած էին, արդէն մայրս խօսած էր իր հօր ունեցած մեծ հարստութեան վրայ, որուն միակ ժառանգորդը դառնալէն ի վեր անվտանգ մնացած էր թուրք բռնապետներու ճիրանէն, և ի՜նչ պէտք էր ինձ հետաքրքրուիլ՝ քանի որ ամէն ինչ պատրաստ էր հաճոյքիս համար: Անգիտակից տարիներ յաջորդեցին իրարու. 12 տարեկան էի, դպրոց սկսայ յաճախել. դպրոց. ի՜նչ տաղտկալի տեղ. աչքերս միշտ դուրսը, միտքս միշտ խաղի վրայ էր: Խաղ ըսելով չի հասկնաս ընկերներով զուարճանալ. ես ընկերներէ չէի ախորժեր. առանձին մնալ, առանձին զը-

ւարճանալ կ'ուզէի. զարմանալի բնազդ մ'ունէի, այն է միշտ մեաս տալ. մեաս՝ որու որ ըլլար. կը քանդէի թռչունի, մըջիւնի բոյներ, կը սիրէի սպաննել կատուի ձագեր, որոնց անշնչացած դիակնին տեսնելով ծափ կը զարնէի, կը հրճուէի: Դպրոցէն արձակուելուս՝ կ'երթայի քաղքին սպանդանոցը, որ մեր գիւղէն հեռու չէր, հոն դիտելու համար ոչխարներու մորթուիլը. երբ կը տեսնէի անոնց բաժնուած գլուխները, որոնցմէ արեւան փոքրիկ վտակներ կը կազմուէին, որքան կ'ուրախանայի, չեմ գիտեր: Այս անուշ տեսարաններէն արքա չիւ, խնդութեամբ տուն վերադարձիս՝ մեր տան կաթսիներէն մին գաղտնի պարտէզ կը տանէի ու կը սկսէի անոր վրայ փորձել այն գործողութիւնը, զոր տեսեր էի սպանդանոցին մէջ. երբ անկէ արիւն չէր ելեր, գետին զարնելով կը կոտրէի ու կը խնդայի: Բայց զարմանալին այն էր որ պատճառած միասնելուս համար մայրս փոխանակ վշտանալու, փոխանակ յանդիմանելու, անբացատրելի տխուր նայուածքով աչքերը կ'ուզէր ինձ, ու կը տեսնէի որ արցունքի կայլակներ արագ արագ այտերն ի վար կը վազէին. մէկէն կը գրկէր զիս, կը սեղմէր կուրծքին ու համոյրներ կը շարէր այտերուս վրայ:

Իրիկուն մը սպանդանոցէն առած տպաւորութեամբ գինովցած, մայրս ոչխարի պէս մորթել դեզեցի, երբ նա քնացած էր, ելայ անկողնէս, ճրագը վառեցի, դանակն առի ու մօրս վիզը սկսայ կտրել փորձել. արթնցաւ ժպտելով. դանակը բացեր էր չնչին վէրք մը, որմէ արեւ կը հոսէր: Առանց բարկանալու «ա՛հ որդեակս, հոս եկուր» ըսաւ, գրկեց զիս, համբուրեց, արցունքով թրջեց այտերս: Նոյն գիշերուան առտուն՝ երբ աչքերս բացի, մայրս սնարիս վերեւ նստած, աչքերը ինձ յա-

ռած, միշտ արցունքոտ աչեր, ձեռքերը խաչաձև, գիտ
կը դիտէր ապշահար:

Ահա այս էր իմ սրտի բերկրանքը, ահա այսպէս էր
իմ մայրս...: Մայր, այդ անհուն սէրդ կ'արթննայ
սրտիս մէջ. մայր, սէրդ ծով մըն էր, ովկիանոս մը,
բայց :

Կտրեց խօսքին թելը. կարծես բան մը կը ծանրա-
նար մտքին վրայ. սպասեց քիչ մը, յետոյ խոթող դէմ-
քով նայեցաւ երեսիս ու շարունակեց.

— «Ես չեմ յաղթուած ու չպիտի յաղթուիմ. յիշո-
ղութեամբ նորոգուած դէպքեր չեն կրնար ընկճել զիս.
շարունակելու եմ, այո՛, շարունակելու եմ պատմու-
թիւնս: Արդէն ըսի թէ սիրտս ի բնէ քանդելու, տառ-
լու, սպաննելու ընազդ մ'ունէր. ընկերներս անունս
չ... դրած էին. սա մեր քաղաքի նոյն ժամանակուայ
ամէնէն արիւնդուշտ գաղանն էր. հայ կնոջ պատիւը
բռնաբարող, հայի արիւնը ծծող գաղանը: Այս վայրագ
բնաւորութիւնը, որուն գիտակցութիւնը չունէի, երկար
չի շարունակուեցաւ. երբ տարիքս առի, երբ դպրոցը
քիչ շատ յղկեց միաքս, սկսայ ճանչնալ աշխարհը. մէկ
խօսքով՝ սիրելու պէտքն զգացի: Ես մօրմէս զատ ու-
րիշ մը չէի սիրեր. բայց այդ սէրը սկսեց էր ինձ միօ-
րինակ ու ձանձրանալի թուիլ. խորհեցայ որ սիրող
մօրմէս զատ սիրող ընկեր մ'ալ ունենալու եմ, և ու-
նեցայ. այդ ընկերը Յովսէփն եղաւ: Յովսէփ իմ սիրտս
էր, ամբողջ էութիւնս, որովհետեւ նա էր որ առաջին
անգամ սիրեց զիս, նա էր որ մարդկութիւնն ու պար-
տականութիւնը ճանչցուց ինձ, նա էր որ նոր դաղա-
փարներ շարեց գանկիս մէջ, նա էր որ առաջին ան-
գամ բացաւ հայրենիքի վերքերը աչքիս առջև, վեր-
ջապէս Յովսէփն էր որ զիս ծնաւ նոր աշխարհի մը

վրայ, նոր արեւի մը տակ: Դպրոցը անտանելի ըլլալէ
դադրելով սկսաւ քաղցր երեւիլ, որովհետեւ Յովսէփի
հետ միասին էինք ու կը սիրէինք զիրար, սակայն 18
տարեկան հասակիս մէջ ստիպուեցայ թողուլ նուիրական
դարձած այդ չէնքը, երբ ընկերոջս՝ Յովսէփին հայրը
մեռաւ. ու նա բռնադատուեցաւ հեռանալ անկէ հացի
խնդրին համար: Յովսէփ դործաւոր մ'եղաւ, ես՝ դա-
տարկապօրտ մը, անոր նիւթական նեղ կացութիւնը կը
տանջէր զիս. քանի անգամ ամբողջովին ունեցածս իր հետ
բաժնել առաջարկեցի՝ չընդունեց, բաւական համարելով
վաճառականի մը քով գրադրութենէ առած ջնջին ամ-
սականները, որոնք չէին գոհացներ իր պահանջները, որ-
քան ալ որ խնայող ըլլար:

Յովսէփ անական մտահոգութիւններով չղթայուած,
խիստ անախճանձելի կացութեան մէջ ալ առաջուան
եռանդոտ երիտասարդն էր: Մենք արդէն մեր սկզբ-
բունքները հաստատուն հիման մը վրայ խարսխած էինք.
մեր երազները դպրոցին մէջ չի թաղեցինք, մինք նոյնը
մնացինք:

Հիացումով կը լսէինք ու յաճախ կը տեսնէինք
գործունէութիւնը յեղափոխականներուն. որոնք կրակ
կը մաղէին սրտերու մէջ: Անոնց անունները՝ ճրագներ
էին մեր մթազնած հոգւոյն՝ ուր ամբարուած էր սէր ու
անձնուիրութեան պատրաստակամութիւն՝ մեր չար-
չարուող հայրենիքին հանդէպ: Կուսակցական կազմա-
կերպութեան մէջ չէինք. մեր փորձերը, դիմումներն
անօգուտ անցան. մեզ չընդունեցին. պատանի էինք,
անփորձ էինք:

Առանց յուսահատելու հետապնդեցինք սակայն մեր
նպատակը. քանի մը չեղոք ընկերներով խումբ մը պատ-
րաստեցինք ու գործի սկսանք. ես և Յովսէփ այդ

խումբին խմբապետներն էինք։ Դրամ հաւաքել, ղէնք գէնել, մտքեր պատրաստել, ահա այս էր մեր նպատակն ու ծրագիրը. բայց լուռ գործունէութիւնը սիրտս կը մաշեցնէր. ես փայլուն ասպարէզ կ'ուզէի, մանաւանդ այն օրէն՝ երբ Գ...ի մէջ հինգ հերոսներու կախաղանին վրայ բարձրանալին տեսայ, երբ ես անձամբ լսեցի անոնց վերջին աղաղակը՝ որ իրենց յաղթանակի պսակն էր. «Կեցցէ յեղափոխութիւն, կեցցէ ազատութիւն»։ Ահ, ես ինքզինքս կը կրծէի, որովհետեւ այդպիսի փառքի պսակ մ'ունենալու երազը կը բոցավառէր զանկս. ո՛հ, ա՛յ սպասելու չէր. զգուշութիւնը թուրութիւն էր ինձ համար. պէտք էր յանդուգն գործունէութեամբ ասպարէզ նետուիլ արձամարելով ամէն վտանգ, նոյնիսկ մահը, որմէ կը վախնան վատ սրտերը, մարդկութեան տղորուկները, կեանքին արժէք տուող յիմարները։

Մեր առաջին քայլը առնել ուղեցինք սպաննելով հազարապետ Հ... Նոյն ատենի հայատեալ թուրքը, որ իր 70 տարեկան թառամած տարիքին մէջ իսկ, իր գազանութիւնները կը շարունակէր, հովանաւորուած՝ բռնապետական կառավարութենէն. հայ շինականի հացով իր փորը ու անոր աղջկան կամ հարսին պատիւով իր տոբիքը գոհացնող այս անխիղճը սարսափ ձգած էր ամէն կողմ. վա՛յ հակառակողին, վա՛յ ընդդիմացողին։ Հիմա երկար կ'ըլլայ ասոր գազանութիւնները թուել. երկա՛ր մանաւանդ երբ նկարագրեմ իր ձեռքն ինչող հայ երիտասարդներու կրած տանջանքը։ Նպատակնիս իրագործելու համար խորհրդածութեան պէտք չիկար։ Ամառուայ գեղեցիկ գիշեր մը, ես և Յովսէփը, որոշեցինք ամէն բան լմնցնել. գիտէինք որ Հ... պարտէզը կը պառկէր, ուր մտնելը դիւրին էր։ Սպաննութիւնը տղայական խաղ մը կ'երեւէր մեզ, մանաւանդ ինձ համար.

երբէն ի վեր սպանդանոց չէի գացեր, երբէն ի վեր սպաննութիւն չէի երազեր. վազրի բնութիւնս, զոր ջնջուած կարծեր էի, յանկարծ յարութիւն առաւ, արեան ծարաւը խնդրաւ զիս։

Ահ, հրաշալի ժամը հասած էր...։ Սիրտս բնաւ չէր տրոփեր, բայց Յովսէփի շարժումներուն մէջ վարանում կար. երբ Հ...ի տան պարտէզը պիտի իջնէինք, կանգ առաւ. կը վախնար. ընկերոջս երկիւղը քայլերս չի կաշկանդեց. «սպասէ՛ ու լրտն'սէ՛» ըսի ու իր ուսերուն վրայ ելլելով պատը, ու պատէն՝ ծառէ մը սողոսկելով պարտէզ իջայ։ Հ... պառկած էր կնոջ հետ. դաշոյնս ի՛նչպէս քաշեցի. ի՛նչ ուժով խրեցի երկուքին ալ կուրծքը, լաւ չեմ յիշեր. միայն թէ գործողութիւնը այնքան արագ, այնքան յաջող կատարեցի որ փոքրիկ շշուկ մ'իսկ չի բարձրացաւ։ Իջած տեղէս վեր ելայ, վար նետուեցայ քան թէ իջայ ու Յովսէփի հետ վերադարձանք տուն։

Առտուն՝ ամբողջ քաղաքը իրարանցման մէջ էր։ Այլեւս հարկ չիկայ պատմել կառավարութեան ըրած խուզարկութիւնները, ձերբակալութիւնները. ես ո՛րքան ուրախ էի. աշխարհն իմս էր. երբ յաճախ արիւնոտ դաշոյնս կը լիզէի, նոր կեանք մը, նոր հոգի մը կուգար կը սպրդէր հոգւոյս մէջ։

Բայց զուարթ ճակատս քանի մ'օրէն վերջ՝ տըխրութեամբ սեցաւ, երբ Յովսէփն ա՛յ ձերբակալուեցաւ։

Վախնալը անձանօթ բառ մըն էր ինձ, սակայն չէի գիտեր ինչո՞ւ ուրախ չէի, ա՛յ դաշոյնիս չէի նայեր, ա՛յ զայն չէի լիզեր։

Ի՛նչ կը խնդայի. սկսայ մեկամաղձոտ ըլլալ. Յովսէփը կը ծեծէին, սոսկալի կը տանջէին. անոր ձայնը միշտ կ'արձագանգէր կուրծքիս տակ. իսկ անոր ան-

պաշտպան մօրն ու քրոջը հեծեծանքը կը ճգմէր հոգիս միւս կողմէ անբայատրելի փոփոխութիւն մը սկսայ նըշմարել մօրս վրայ, որ օր ըստ օրէ կը հիւժէր. գերեզմանին մօտենալը որոշակի կը տեսնէի...

Շատ էին մտածմանս առարկաները, Յովսէփը, որ բանտն էր, անմեղներու ձերբակալութիւնները, որք կը շարունակուէին, Յովսէփի մայրն ու քոյրը, որոնք անօթի ըլլալէն զատ երիտասարդ բանտարկեալին վրայ կուլային, ու մայրս՝ որ անկողնի կը ծառայէր... Օր մը որոշեցի վերջ տալ վիճակիս. երթալ ուղղակի կառավարութեան, յայտարարել ճշմարտութիւնը, որով գուցէ կախաղանի փառաց պատկն ընդունելով երջանիկ մեկնած կ'ըլլայի աշխարհէս. բայց յետոյ այդ մտածումս տղայական գտայ, որովհետեւ կը սիրէի մայրս, կը սիրէի՝ պաշտելու չափ. մայրս՝ որ նոյն լալկան աչքերով համբոյրներ կը դրոշմէր ճակտիս և կը հիւժէր միշտ, չդիտէի ինչո՞ւ, երանի թէ յաւէտ չդիտնայի... Ինձ համար՝ սրտիս հանգարտութիւն տալու ճամբայ մը կը մնար միայն. Յովսէփի աղքատիկ մայրն ու քոյրը մխիթարել, անոնց պէտքերը հոգալ, զինքն ալ գոհացնել բանտին մէջ։ Առաջին օրերուն, անձնուէր՝ բայց անբախտ ընկերոջս յուսահատ մայրը մխիթարելու ջանքերս ապարդիւն եղան. այցելութիւններս շարունակ կրկնելէ, յոյսեր ներշնչելէ վերջն էր որ այս խեղճ էակներուն բարերար հրեշտակն եղայ։

Դուռնէն ներս մտնելուս պէս Յովսէփը կը մոռնային, աչքերէս շրթներէս կը կախուէին, եթէ թոյլ տայի զիս պիտի համբուրէին՝ իբր իրենց ամենասիրելին։

Իմ մէկ երկու շաբաթուայ այցելութեամբս, այս չքաւոր ընտանիքի ծոցին մէջ գտած անսգիւտ պարկեշտութիւնը, պատճառ եղաւ որ ամէն օր այցելեմ հոն.

բան մը կար սակայն, որուն վրայ խորհելու էի. Յովսէփի մայրը որչափ որ կը սիրէր զիս, ու կ'ախորժէր ներկայութենէս, բայց քոյրը՝ Աղաւնին, ինձմէ կը քաշուէր, նոյնիսկ կը պահուէր երբեմն. հազուադէպ բացառութիւն մըն էր հետս խօսած օրը։ Մայրն ալ ուշադրութեան առած էր ատ, ու քանի մ'անգամ յանդիմանել վերջ՝ Աղաւնի վերցուց քօղարկուելու այլապէս ձևերը, որոնք չէն կրնար ծածկել կնոջ անմաքուր ներքինը։ Յաճախ, սենեակին մէջ խօսելու պահուս, երբ աչքերս կը հանդիպէին Աղաւնիի աչքերուն, կարծես սլաք մ'ունէին, որով կը վիրաւորէին սիրտս, որ մինչև այդ ատեն աղջկայ նայուածքի զրոշմը կրած չէր։ Այն նայուածքին աղղկեցութիւնը հետզհետէ աւելի տպաւորիչ եղաւ. մօրս անոյշ համբոյրին ու գգուանքին տակ, շատ անգամ կը մոռնայի անոր ցաւը՝ հիւժախտը, կը մոռնայի գերեզմանը, որ կը մօտենար, կը մոռնայի նաև Յովսէփիս չարչարանքը, ու առանց ուղեկուս, միտքս բաւական ատեն կ'զբաղէր Աղաւնիի պատկերով. պատկեր մը՝ զոր չեմ կրնար նկարել, քանի որ երազով միայն կարելի է շինել։ Կը բարկանայի ևս ինձ դէմ անոր վրայ մտածելուս համար, ինչո՞ւ կը մտածէի. ինչպէս կ'ըլլար որ նա կ'զբաղեցնէր զիս. այս հարցումներուն անկարող էի պատասխանել. միայն բան մը կար զոր չէի կրնար ուրանալ. անոր սեւեռնալ խորունկ նայուածքը երբ կը հանդիպէր իմինիս, սիրտս արագ արագ զարնել կ'սկսէր. ասկէ զատ զինքը տեսնելով հաճոյք կը զգայի, իսկ չտեսած օրս՝ հոգիս սովորականէն շատ կը տխրէր։ Զգացումներս անհասկնալի էին ինծի. որովհետեւ կնոջ նուիրուելիք սէրը չէի ճանչնար։

Այցելութեան պատճառներ ունենալուս համար գրեթէ միշտ կը յաճախէի անոնց. եթէ պատճառներ ալ

չ'ունենայի, անդիմադրելի ոյժ մը զիս հոն կը մղէր. սիրոյ ոյժը...

Ի՞նչ արագ փոփոխութիւն, ի՞նչ աննպատակ, անստոյգ յեղաշրջում մտքի:

V

— «Մարդս ո՛րքան զարգանայ, ո՛րքան եռանդով հալածէ նպատակը, ո՛րքան ալ որ աշխատի կառավարութիւն իր լուրջ բանականութեան սանձով, չի կրնար յաջողիլ, որովհետեւ կոյ պարագայ մը, ուր կը հնազանդի անգուսպ զգացումներուն, որոնք իր կարող կարծած իմացականութիւնը թմբեցնելով կը յաղթեն:

Ես խոնարհած էի զգացումներուս առջեւ, թէ և այդ խոնարհութիւնը պարտութիւն չէր նշանակեր ինձ համար:

Լաւ կը յիշեմ, նոյն տարուոյ հոկտեմբերին մէջ կիրակի օր մըն էր, մայրս հասած էր ալ այն սահմանը, ուրկէ հրաժեշտի վերջին համբոյրը պիտի տար երթալու բոլորին անձանօթ անէութեան վայրը, ուր ես ալ պիտի երթամ քիչ վերջ:

Մօրս վերջին իրիկունն էր, ուրախութիւն ու սոսկալի տխրութիւն, իրարու հակառակ այս զգացումները զիրար կը խաչաձևէին սրտիս մէջ: Ուրախ էի, որովհետեւ ստոյգ աղբիւրէ իմացած էի որ Յովսէփը ազատ պիտի արձակուէր բանտէն, տրտում էի, որովհետեւ զիս պաշտող մայրս, սէրէ ու արցունքէ բաղադրուած մայրըս, պիտի բաժնուէր ինծմէ, պիտի բաժնուէր յաւիտեանապէս: Նոյն իրիկունը, երբ Յովսէփի մօրը յուսալից լուրեր տանիլ ուղեւով դուռնէն դուրս պիտի ելլէի, ճիշդ մ'արձակեց մայրս, անոյժ վիճակին հակառակ ոտքի կանգնել, զիս կեցնել ուղեց: «Սա՛րգիս, որդեա՛կս,

դուրս մ'եկր, ա՛հ, վերջին ժամս է, եկուր նստիր գլխուս վերեւ, ձեռքերովդ փակէ աչքերս ու յետոյ գնա՛, գնա՛ ուր որ կ'ուզես»։ այս խօսքերն արձանացուցին զիս. «չուտ պիտի վերադառնամ մայր», ըսի, բայց կանգնած էի. անոր սառ աչքերը նետերու պէս սիրտս կը ծակէին:

Չսպասեցի. մօտեցայ, գրկեցի անոր գլուխը, արցունքներով ողողեցի ձեռքերը. իրարու փաթթուած մնացինք երկա՛ր շատ երկար. համբուրուեցանք և արցունքներով թրջեցինք զիրար: — «Է՛հ, զաւա՛կս, ըսաւ. բաւ է, կշտացայ. ալ ևս կրնաս երթալ. քու քայլերուդ օր մը արգելք չեմ եղած ու սա վերջին վայրկեանիս ալ չպիտի ըլլամ... վրաս բաւական ոյժ կ'զգամ, ո՛վ զիտէ, դուցէ քիչ մ'ալ ապրիմ»։

Արտասանուած այս խօսքերէն սիրտս թեթեւացած զգացի. սրբեցի աչքերս, ոտքի ելայ, դիտեցի դարձեալ յուղումով անոր մահուան ստուերով մթագնած դէմքը, չուտ վերադառնալու խոստումս կրկնեցի և առանց պատասխան առնելու դուրս նետուեցայ, աւելի վաղելէն քան թէ քալելէն հասայ Յովսէփենց աղքատիկ տունը. մայրը բացակայ՝ Աղաւնին առանձին էր:

Անոր գեղեցիկ, երազուն, սև աչքերու անոյշ նայուածքը պահ մը գինովցուց զիս ու մոռցայ ամէն բան. մտայ սենեակը և նստայ՝ սպասելով մօրը դարձին. նա ալ եկաւ ու նստաւ մօտս. երկուքս ալ լուռ էինք և մտածկոտ: Կախարդիչ աղջկան թովանքին ներքև, թաղուած խորհուրդներուս մէջ, չեմ յիշեր ո՛րչափ մնացի, միայն լաւ կը յիշեմ որ երկուքս ալ ու եւ է բանի վրայ չխօսեցանք: Աղաւնիի մայրն ուշացաւ, աւելի սպասել կարելի չէր. ոտքի ելայ, դուրս ելլելու պահուս, մինչև այդ ատեն խօսելու համարձակութիւն չու-

նեցող աղջիկը թեւէս կամացուկ մը բռնեց ու նշանացի հասկցուց որ հետեւեւ իրեն դարձեալ նոյն սենեակը: Մեքենայի պէս հնազանդեցայ. նէ՛ դրեթէ ինքզինքը կորսնցուցած, մեր նայուածքները կը դողդղային մեր սրտերուն պէս: Աղաւնին ինծմէ քաջ գտնուեցաւ. հաւաքեց ինքզինքը, ու անշուշտ սիրոյ աստուծմէն սիրտ առած՝ մօտեցաւ ինձ, ծնրադրեց առջեւս. բռնեց ձեռքս, տարաւ բոսորադոյն չրթներուն ու զսպուած հեծկտանքը աղատ թողուց: — «Ի՞նչ ունիս օրիորդ», հարցուցի կէս լսելի ձայնով: — «Ո՛հ, ներէ. պատասխանեց, կը սիրեմ, կը պաշտեմ զքեզ»: Մինչև այդ օրը սրտի փոշիներու մէջ թաղուած ու բնաւ նշան մը չի ցուցուցած սիրոյ այս նոր յայտնութիւնը տակն ու վրայ ըրաւ էութիւնս. սիրտս արդէն ամբարանոց մըն է վառօդի, Աղաւնիի յայտարարութիւնը կայծ մ'եղաւ, բռնկեցուց հոգիս, ու ես այդ բոցին մէջ կորսնցուցի բանականութիւնս, ինկայ անոր գիրկը, մոռցայ մահուան սպառնալիքին տակ գտնուած մահամերձ մայրս, մոռցայ բանտարկեալ Յովսէփը, մոռցայ այն հայրենիքը, որուն համար միայն ապրիլ ու մեռնիլ ուխտած էի, այո՛, մոռցայ ամէն ինչ ու ըրի նոր ուխտ մը՝ սիրել այն էակը, որ լուռ մաշած էր ինծմով . . . :

Ա՛հ, սև ժամեր, ձեր դրոշմը գերեզմանի եզերքը թռչունի շունչով հեւացողի սրտին վրայ դեռ կայ ու կը մնայ...»:

Իւնց պահ մը, ու գլխու երերումէ մը վերջ՝ չաբունակեց:

— «Կը ներեա անշուշտ այս թափառուն, անկանոն, համառօտ պատմութեամբիս. ի՞նչ ընեմ, բանաստեղծ մ'եղած չեմ ու վիպասանի պէս չեմ կրնար պատմել և ի՞նչ պէտք կայ երկարել, զարդարել, արդէն ժամանակ

ալ չունիմ. չարունակեմ: Աղաւնիի դրկին մէջ սիրով գինովցած ուխտ մ'ըրի, ըսի այնպէս չէ՞. ա՛հ, երիտասարդութիւնը զգացումներով կը կառավարուի, ի՞նչ անխոհեմ, անգիտակից ուխտ... ուխտել կինը սիրել. անքաւելի վատութիւն. է՛հ, ի՞նչ օգուտ առի այդ քայլը. ըրի այդ վատութիւնը:

Մահուան որկորը երթալու պատրաստ սիրտս կը մորմոքի, կը փրփրի, չեմ կրնար մեր սիրային առաջին ժամը նկարագրել, միայն սա ըսեմ թէ այդ սննեակէն դուրս ելլելէս վերջ՝ մոլեգնած սիրահար մըն էի, այնպէս որ երբ տուն դարձայ, զարմանքով տեսայ մօրս մահուան ցաւերով գալարուելը, իբր թէ չէի գիտեր անոր ատկէ առաջ հիւանդ ըլլալը: Սակայն յուզուած զգացումներուս բանականութեանս վրայ թողած թըմութիւնը երկար չէր կրնար տեւել, սթափեցայ, նոր քունէն արթնցողի մը պէս չփեցի աչքերս, տեսայ առջեւս դառն իրականութիւնը, ջնջուեցաւ Աղաւնիի պատկերը, ջնջուեցաւ անոր քաղցր, հեշտալի բառերու թովիչ հմայքի դրոշմը...:

Սիրոյ գինին խմելէս վերջ՝ գերեզմանին խորութիւնը կը չափէի. սէրէն յետոյ մահը ճանչնալ. դժեղակ իրականութիւն: Ես չէի գիտեր ոչ ընելիքս, ո՛չ ըսելիքս. ամէն բան թողած՝ լալկան աչքերով մօրս կը նայէի. որ այլեւս կորսնցուցած խօսելու կարողութիւնը ցուրտ ու անթարթ նայուածքով զիս կը զիտէր:

Յանկարծ գերագոյն ճիշդով մը նշան ըրաւ ինձ որ իրեն մօտենամ: — «Եկո՛ւր, ա՛հ, որդեակս, ըսաւ գրեթէ քունի խօսելով. եկո՛ւր վերջին անգամ համբուրեմ ձեզ կապը»: Մօտեցայ ու նա համբուրեց. ես ալ իրենը համբուրեցի. մեր աղի արցունքները խառնեցինք իրարու հետ: Անոր վերջին համբույրին հետ վերջին օրհնութիւնն ալ առնել ուղեցի:

— «Մայր, ըսի հեծկտալով. հօրս երեսը չեմ տեսած, հօրս օրհնութիւնը չեմ առած. օրհնէ զիս քու սրտովդ ու անոր բերնովը»:

Պատասխան չի տուաւ. սպասեց քիչ մը, խորին հառաչանք մը քաշեց, յետոյ բարձին տակէն պահարանով գոցուած նամակ մը հանելով ինձ երկարեց ու շարունակեց.

— «Որդեակս, ես քեզ օրհնութիւն տալու արժանի չեմ. և օրհնելու ալ պէտք չիկայ. դուն օրհնուած ես. փոխան օրհնութեան՝ քեզ կուտամ այս նամակը, բայց պարտք կը դնեմ վրադ որ զիս թաղելէդ վերջը միայն զայն բանաս ու կարդաս. ուրեմն հիմա զրպանդ դիր, ու ձեռքդ ինձ երկնցուր»:

Նամակն առի, ըսածին պէս ըրի: Աչքերը գոցեց, ձեռքս չրթներուն տարաւ, համբուրեց չեմ յիշեր քանի անգամ, ու յետոյ կակաղեց. «ա՛հ, անոյշ որդեակս, մահը քաղցր է... գերեզմանիս վրայ մի գար, մի՛ լար, միայն հիմա աչքերս գոցելու շնորհն ըրէ ինձ, մնաս բարով, որդեակս, մնաս բարով»:

Ձայնը կտրեց ու մի քանի սոսկալի դալարումներէ վերջ՝ նայուածքը յառած մնաց դէմքիս վրայ, ուր արցունքի ախտներ բացուեր էին արդէն: Յնցուեցայ ամբողջ մարմնովս, «մեռա՛ւ» աղաղակեցի, ու իրականութեան հաւտալ չուզելով, ականջս դրի անոր սրտին, բերնին. չունչը փչած էր, զարկը դադրեր էր...: Սկսայ բարձրաձայն աղաղակել ու արտասուել. մազերս փետտեցի, արցունքներով անոր մարմինը լուացի, ճէցի, գոռացի, ոռնացի, որովհետեւ դադրած էի մարդ ըլլալէ. զիս մխիթարողներուն հայհոյանքով պատասխանեցի: Ա՛հ, ի՛նչեր ըրի այդ պահուն:

Մօրս թաղումը չեմ կրնար երկար ու մանրամասն

նկարագրել, սիրտս կ'արիւնի. սե օր, սե գիշեր, որմէ չաբաթ մը վերջն իսկ անասուն մը դարձեր էի, դուրկ բանականութենէ, դուրկ ինքնագիտակցութենէ: Աղաւնիի մխիթարիչ ժպիտները շատ վերջն սկսան սփոփել ցաւոտ սիրտս ու արթնութիւն տալ թմրած մաքիս...:

Սե կիրակիին յաջորդող կիրակի օրը, սենեակիս մէջ առանձին էի. տանջող տխուր մտածումներով պաշարուած՝ նստիւ էի որբի նման. որպէս նորոգուած իրականութիւն՝ աչքիս առջև պարզուած էր մօրս մահուան սրտաճմիկ տեսարանը: Առանց գիտնալու աչքերէս արցունքի կայլակներ կը հոսէին արագ արագ: Յանկարծ նոր բանի մը յիշողութիւնը սթափեցուց զիս, մեռելային վերջին համբոյրին հետ ինձ յանձնած նամակը, որուն վրայ բնաւ չէի մտածեր, քանի որ մոռցեր էի: Դողալով ձեռքս գրպանս տարի, զգուշութեամբ, ինձ համար սիրելի մօրս գերեզմանական անվրդով քունը չխանդարելու բնաղբական երկիւղածութեամբ բացի նամակը...):

Հոս ձայնը խեղդուեցաւ, ձեռքերով ծածկեց երեսը, բնաւ տակ ճնշուած կը թուէր. վերջին բառերը արտասանելու պահուն ձայնը փոխուեցաւ, այտերը կարմրեցան, աչքերը կրակ դարձան. կը թուէր թէ դժուար էր շարունակելը. լռեց՝ գուցէ քիչ մը ոյժ առնելու համար, ու յետոյ առաջուայ պաղարիւնութեամբ շարունակելու բռնաղբօսիկ ճիգով մը, աչքերն ինձ յառելով քակեց պատմութեան կծիկը:

— «Սիրելի՛ս, հիմա տեղեակ պիտի ըլլաս գաղտնիքիս, հիմա պիտի հասկնաս թէ ինչո՞ւ ատած եմ կիւնը. լա՛ւ մտիկ ըրէ: Գերեզմանէն եկող այդ նամակը երբ բացի ու կարդացի, պահ մը աչքերուն չհաւտացի. արթուն ըլլալս հաստատել ջանացի, արթուն էի. չէի երազեր, բայց այդ նամակը...»:

Տասն անգամ, քսան անգամ կարդացի դայն . կարդացի՝ փոփոխութիւն մը նշմարելու համար . սակայն բառերը նոյն էին ու չէին փոխուեր բնաւ : Ահա թէ ի՞նչ գրուած էր հոն :

«Սա՛րգիսս, այս նամակը կարդացած պահուդ՝ քցուրտ հողին ծոցը կը քնանայ այն կինը, զոր իբր «մայր ճանչցար և որուն աչքերը գոցեցիր իր մահուան «ժամուն՝ այդ գեղեցիկ ձեռքերովդ : Մայր անուանա՝ «ծրդ՝ հիմա կուգայ անարատութեան ճամբան գացող «ոտքերդ համբուրելով յայտնել ինքզինքը : Արդէն օրին «մէկը պիտի ճանչնայիր զիս, ու անիծէիր . ուստի կը «պարզեմ քեզ վաղուց ի վեր ծածկուած գաղտնիքը, «որպէս զի ազատուիմ բեռէ մը՝ անէծքի բեռէն : Հոգ «չեմ ըներ, պիտի յայտնեմ ամէն ինչ, հասկցի՛ր թէ «յանցանքներս ճանչնալու և քեզմէ ներողութիւն մու «րայու չափ առաքինութիւն ունիմ ես՝ որ անառակ «կին մը, Հ...ին տարփունի՛ն եղած եմ, որով, անոր «հետ ունեցած ապօրինի յարաբերութեանս պտուղն և «ղար : Ահ, որդեա՛կս, գիտեմ այս զարհուրելի ճշմար «տութիւնը կայծակի նման պիտի իջնէ գլխուդ . բայց «մի՛ մեղադրեր զիս . մեղադրէ՛ անօթութիւնը, որու «ճիրաններուն տակ տարիներով տառապեցայ . չէի կըր «նար անձնասպան ըլլալ, չէի կրնար համբերել : Զքեզ «ծնելէդ վերջ՝ ուղեցի ասպազադ բարեօքել՝ որպէս զի «օրին մէկը ինձ պէս չըլլաս . ատոր համար մարմինս «ծախեցի ու պատրաստեցի ամէն բան :

«Ներէ՛ ինձ . ներէ : Այլ չեմ կարող չարունակել . «հասկցար մի՞նչ առեղծուածը . հայրդ Հ...է, զոր «սպաննեցիր, մայրդ չքաւորութենէ սնած անառակ կին «մըն էր որ մեռաւ» . . . :

Այս բառերը պարունակող նամակ մը երեւակայէ

թէ ի՛նչ սոսկալի յուզում առաջ բերաւ սրտիս մէջ . ահ, ես դադրեցայ այն օրէն բանական մարդ մ'ըլլալէ . ես վայրենի մը դարձայ : Հ... զոր իմ ձեռքով սպաննեցի, իմ հայրս ըլլա՛յ . աշխարհը աղբանոց մ'եղաւ . կայծակնե՛ր գլխուս զարնուեցան . Հ... , այդ վատ գաղանն ըլլայ հայրս, կը մռնչէի ինքնիրենս, ու չէի ուղեր հաւ տալ . բայց նամակը ձեռքս էր . դայն ձեռքիս մէջ ճրդ մեցի, յետոյ կտոր կտոր ըրի ու նետեցի, որպէս զի ջնջուի անոնի ասպացոյցը : Սակայն այն անշունչ կտորները լեզու առած կ'աղաղակէին . «Հ... հայրդ եղած է, ու անառակ կ'ին մը՝ մայրդ» : Ես խենդ մը դարձայ . ա՛յ չէի կրնար համբերել, որովհետեւ պատերն ալ նոյն կը պոռային : Այո՛, թողելու, հեռանալու էր . հեռանալու էր՝ մարդկային ամէն բնակութիւններէ . բայց ո՛ւր, ո՛ւր երթալ պէտք էր . պահ մը կեցայ, ծրագրելու համար ընելիքս : Այդ տագնապալի ժամուն, Աղաւնիի գեղեցիկ պատկերը երեւցաւ ու անհետացաւ մտքէս . այս երեւոյթը սոսկալի չինեց զիս, որովհետեւ իմ ատած սեռին պատկանողի մը պատկերն էր :

Զեռքս առի դաշոյնս, որ թաթխուած էր Հ...ի արեան մէջ . նայեցայ անոր, լիզեցի ու համբուրեցի զայն անգամ մ'ալ, իբր իմ միակ մխիթարիչս, ու արտասանեցի վայրկեանապէս հիմնուած սա սկզբունքս, որուն հետեւած եմ անկեղծօրէն ու հոգեւոյս ամբողջ աւելնով . «պաշտելի աստուածս սուրը, ատելութեանս ու վրէժ խընդրութեանս առարկան կ'ինը պիտի ըլլայ» : Դուրս ելայ . սկզբունքիս հաւատարմարար հետեւելու համար, առաջին օրը, առաջին քայլս արեան հետք մը հարկ էր թողուլ : Պարզ էր ու որոշ ընելիքս . սպաննել Աղաւնին, վրէժ առնել զիս աշխարհ բերող մօրմէն, ու քալել դժած ճամբաս, հոն դիմադրել զիպուածին նետած

տրդելքներուն, յառաջանալ, երթալ՝ միշտ սուր ի ձեռին, մեծ ու նուիրական պարտականութիւն համարելով փշրել աշխատիլ կիներ ու ընել ամէն ինչ՝ արհամարելով մարդկային բոլոր օրէնքները։ Քալեցի, վաղեցի, ունեւալով աշխարհի չափ ծանր բեռ մը ուսերուս վրայ, անդունդ մը՝ ոտքերուս տակ. տուն, կարասի, դրամ, հարստութիւն, ամէն բան թողուցի ու քալեցի. քալեցի՝ ո՛չ թէ թափառական հրէին պէս, այլ վրէժխնդիր ուրուականի մը պէս։ Շուարեալ, թափառուն, խենդի քայլերով վաղեցի հոս հոն, պահ մը մոռնալով որոշումս, սակայն յանկարծ կիքտրական հոսանք մ'անցաւ երակներուս մէջէն, ցնցուեցայ, սթափուեցայ, որովհետեւ հասեր էի սիրունոյս տան պատուհաններուն տակ։

Նրկինքն ամպամած էր, լոյս չիկար, իսկ երկիրը՝ անաբեկիչ խաւարին մէջ կը քնանար, ինչպէս սիրտս՝ վրէժխնդրութեան խաւարի գիրկը. զթուրեան աստղիկ մ'անկարելի էր տեսնել հոն։

Դժբախտութեան անտանելի բեռան տակ կքած գլուխս վեր վերցուցի ու լուսաւոր պատուհանէն ներս նայեցայ, ու տեսայ որ ինծի պաշտումի բառեր թոթովող աղջիկը, նոյն բառերը ուրիշի մը կը կրկնէր. երկտասարդի մը, զոր չէի ճանչնար. իրականութիւն էր թէ մտքիս փոթորկոտ խառնակ մէկ երևոյթը, այդ չ'հասկցայ եւ հասկնալ չուզեցի։ Առանց վայրկեան կորսընցնելու, գինովի քայլերով դէպի դուռը գացի. ինքզինքս չկրցի բռնել, ու դարձուեցայ դրան, որու բաղնիքումէն յառաջ եկած ձայնը չ'սթափեցուց մեր սիրահարները։ Կռուփի ուժովին հարուած մ'իջեցուցի, դուռը գոց էր, բացող չեղաւ. հարուածներս կրկնեցի. ամէնավերջին հարուածս դարձնելու վրայ էի, երբ բացուեցաւ դուռը եւ Աղաւնին ճրագ մ'ի ձեռին՝ երեւցաւ սեմին վրայ։

Անոր աներեւակայելի գեղեցիկ դէմքը եւ գինովցնող նայուածքը պահ մը ընկրկեցին զիս։ Աղաւնին այդպէս գեղեցիկ չէի տեսած. այո՛, խոստովանելու եմ թէ մեղկ թուրութիւն մը կ'սպառնար կեղեւ մը կապել վրէժխնդիր հոգեոյս շուրջ. առանց խօսելու, առանց շարժում մ'ընելու քիչ մը սպասեցի, կամքս վերստանալու համար։ Նոյն վայրկեանին՝ այն անաւոր նամակի մէն մի բառը աչքիս առջեւ ցցուեց վերջ՝ երբ Աղաւնիի հետ սիրոյ գիւնին լամդ դարչելի երիտասարդին դէմքն ալ պատկերացաւ, վրէժի մրրիկը դարձեալ սկսաւ գոռալ։

Քալեցի դաշոյնս, «Աղաւնի, գոռացի, վրէժխնդիր Սարգիսը ճանչցիր, ու յետոյ մեռիր», ու զարկի...։ Խեղճ աղջիկը անձայն՝ գետին գլորուեցաւ, ճրագը ձեռքէն նետեց ու անիմաստ բառեր թոթովեց. այսչափ միայն կը յիշեմ։

Որոշմանս առաջին քայլն առած էի, կը մնար երկրորդ՝ եւ ամենասոսկալի քայլը, այսինքն վրէժ առնել զիս ծնող մօրմէն»։

Պահ մը լռեց. այնպէս կ'երեւէր թէ դժուար էր շարունակելը. իր դէմքը, որ մահուան գեղնութեամբ պատած էր, կը պատկերացնէր անցեալի անաւոր դէպքերու դրոշմը։ Նրկար չտեսեց լուրթիւնը. նա սկսաւ շարունակել իր փութկոտ պատմութիւնը։

— «Ա՛հ որչափ տառապանք քալեցի ես այդ կիրակիի գիշերը. չեմ գիտեր թէ ինչպէս եղաւ որ չի մեռայ։ Եթէ կարենայի նկարել այդ ժամուան սիրտս, ալեկոծեալ էութիւնս այդ գիշերուան, պիտի արտասուէիր, պիտի ներէիր մահամերձ Սարգիսին։

Այլեւ կարողութիւն, ժամանակ չունիմ. գերեզման համակու երկու քայլ մնաց. երկար չեմ կրնար շարունակել. այո՛, զանգակը հիմա պիտի հնչէ. պիտի

մեկնիմ սա աշխարհէն, որ բռնապետ մը կայ, որ է
կինը, օրէնք մը կայ, որ է տոխիլը...

Վշտի լեռնանման ալիքներ կուգան իրարու ետեւէ կը զարնուին սրտիս. անտանելի է կացութիւնս, որ կը նմանի անցեալի այգւհաւոր գլշերուան վիճակիս, ահ, դժուար, շատ դժուար է...

Պաղ, Հոր պատմութիւնս մտիկ ընելով գուցէ կը
խորհիս թէ որչա՛փ սառնասիրտ եղեր եւմ գործած սպան-
նութեանս պա՛շտն, ո՛չ. ո՛չ. թունաւոր նամակին թու-
ղած տպաւորութեան տակ կատարած ոճիրիս գիտակցու-
թիւնը, փոշոցին մէջ քանի մը քայլ առնելէս վերջն
արթնցաւ :

Ձէի կրնար աւելի յառաջ երթալ . կարծես մէկը
բռնի կը քաշէր զիս, ու տանիլ կ'ուզէր Աղաւնիի դիմ-
պին քով :

Պահ մը սկսայ ինքզինքս քննել թէ իրօք ապրող է՞մկ մըն էի ես. այդքան այլադան ու բաղմամբիւ էին ահաւոր դէպքերու ծնած տպաւորութեանց այիքները, որոնց մէջ սիրտս խաղալիք մըն էր: Ես այդ գիշեր ամբողջ դար մ'ապրեցայ, դար մը տառապեցայ: Միտիթաւրիչ սկզբունքս քանի մ'անգամ կրկնելով, զայն ինձ առաջնորդ բրած, քաղցի ու երեւոյն ալ վաղելով գիւղէն հեռացայ, ետեւ թողուցի տխուր յուշարարներ, երթալու համար ամենամեծ ու տխուր յուշարարին քով, այսինքն մայր կոչուածին գերեզմանին վրայ: Սակայն որչափ վազէի, որչափ հեռանայի, առջեւ կը տեսնէի Աղանիի գիւղը, իսկ չորս կողմէս քարերը լեզու առած՝ կ'աղաղակէին. «Հ... հայրդ է. Հ... հայրդ է»։ Այս սլաքաւոր բռնները չլսելու համար տկանջներս դռնելով վազեցի. անօգուտ. նոյն ձայները կը լսէի աւելի ուժգին, ասկորներուս ծուծին մէջէն...

Գերեզմանատուն հասայ. գուշակեցի՞ր ի՞նչ ընելու համար. մորս գերեզմանի հողին վրայ արցունքներ թափելու համար թէ անոր անառակութեանց ներելով՝ Աստուծոյ աղօթք մը մրմնջելու. երկուքէն և ոչ մին. թէ և յուզմանց ծովուն մէջ էի, բայց յիմար մը չէի ու չեղայ ալ:

Գերեզմանատունն դացիի վրէժտ առնելու համար. և գիտե՞ս ինչպէս վրէժտ առի. բացի այն գերեզմանը, ուր դրուած էր մօրս դիակը շաբաթէ մ'ի վեր. գտայ, հանեցի զայն։ Վրէժխնդրութեամբս գինովցած՝ ամբողջ ուժովս սկսայ ծակծկել զայն այն դաշոյնովս, որ Հ...ի և Աղաւնիի արեամբ ներկուած էր. ես չէի մտածեր թէ հարուածներս ընդունողը դիակ մըն էր, միայն կը զարնէի։ Վրէժի ծարաւս չյագեցաւ սակայն. կրկնած բազմաթիւ հարուածներէս սպառեցաւ բազկիս ոյժը, սպառեցաւ նոյնպէս հոգեռոյս ամբողջ կորովը. գրեթէ ըզգայազիրկ՝ գետին փռուեցայ. մնացի այդ վիճակին մէջ, ո՛չ այնչափ երկար. ոտքի ելայ, նոր աշխոյժով ուղեցի դարձեալ շարունակել հարուածներս, բայց չեմ յիշեր ինչո՞ւ չի կրցի։ Ինձ այնպէս երեցաւ թէ ամբողջ գերեզմանոցը շրջուեր՝ ու բոլոր դիակները կենդանու թիւն առած, զիս կը դիտէին ապշահար։ Արդեօք անոնցմէ՞ վախցայ, չեմ գիտեր. միայն թողուցի այդ ապականեալ վայրերը, գացի, գացի ուր որ կին չկար, ուր որ ապականու թիւն չկար։

Այդ գիշերէն վերջ ապրած կեանքս ի՞նչ կեանք եղաւ: Արձամարելով բոլոր օրէնքները, ես ապրեցայ կռուի կեանքը, ընկերային անիրաւ հասարակակարգերու հանդէպ ըմբոստութեան կեանքը, յեղափոխութեան սուրբ կեանքը: Բայց... փոթորիկ մը կայ ներսս ահա մօտ է մահը...»:

Սարգիս կտրեց ձայնը, յայտնի էր թէ նա կը գտնուէր օրհասական ճգնաժամի մէջ: Սակայն այս քարէ մարդը կամքին հնազանդեցնել կ'ուզէր մահուան տուած անդիմադրելի տագնապը: Տեսարանը յուզումնալի էր:

Մի՛ զարմանաք թէ ինչպէս պաղարիւնութեամբ մտիկ ըրի այգիսի մարդու մը վերջին խօսքերը. սրտիս մէջ սողոսկեր էր ցուրտ անտարբերութեան որդը, որ հետզհետէ զգուանքի գոյն կ'առնէր. ես չէի կրնար հաշտուիլ իր գաղափարներուն հետ, ատոր համար կ'ուզէի որ գոնէ վերջին վայրկեանն իր յանցաւոր ըլլալը խոստովանի և զզջումի քանի մը բառեր արտասանէ: Սիրտըս պաղ արեամբ լեցուած էր. առանց նայելու անոր տագնապալի վիճակին, հարցում ընելու համար ձակութիւնն ալ ունեցայ:

— «Պ. Սարգիս, ըսի. ճիշդը խօսեցէք. սա վերջին ժամուն, արդեօք փոքրիկ խղճի խայթ մը չունի՞ք ձեր ըրած ուէ գործին համար):

— «Խղճի խայթ»... բացականչեց անակնկալօրէն բարձր և յուզուած ձայնով ու չի շարունակեց սակայն. սպասեց քիչ մը: Յանկարծ բռունցքը վերցուց և ուժգին դարկաւ գլխուն՝ ուր կարծես հրդեհ մը կար, զոր մարեցնել կ'ուզէր, բայց յայտնի եղաւ որ չի յաջողեցաւ:

— «Ո՛չ, ո՛չ, չեմ կրնար կեղծիլ. շարունակեց նա իր կտրուած խօսքին թելը. ես ա՛լ առաջուան պողպատէ մարդը չեմ. հրաբուխ մը կայ ներսս. հրաբուխ մը, որ գերեզմանիս մէջ ալ պիտի միայն. եթէ իմ գիտկիս վերայ լեռներ դրուին իբր գերեզմանաքար, չեն կրնար զսպել անոր հրաբորբոք ժայթքումը, անոր լավայի արձակումը. խղճիս հրաբուխն է ան:

Ա՛հ, երանի թէ քանի մը տարի ևս ապրէի ու քաւէի այն ոճիւրները, որոնց ահաւորութիւնը հիմայ կ'զգամ:

Ես պէտք չէր որ ատէի ու սպաննէի կինը, ես պէտք էր ատէի ու սպաննէի անօթութիւնը, չքաւորութիւնը, զրկանքն ու շահագործումը, որոնք մայրերն են բողբոթեան, մայրերը՝ մարդկային ամէն տգեղութեանց: Ա՛հ, պաշտելի մայր. ներէ՛ ինձի. դաշոյնովս փեռեկտուած գիւղէ թող հիմայ վերակենդանանայ, ու այն մեղրածոր շրթունքներդ, որոնց համրոյրի գրոշմը դեռ կայ այտերուս վրայ, թող բացուին երկվայրկեան մը ու միայն ըսեն. «Որդեա՛կ, ներե՛ցի. քնացի՛ր հանգիստ»: Մայր, անո՛յշ մայր, եկո՛ւր գրկէ զիս, ու ներէ ինձ. քեզ հետ թող ներեն նաև միլսնեռն ալ որոնք իմ ձեռքով թաղուեցան: Մօտեցիք ինձ սիրելի մայր, ե՛ս եմ. քու պաշտելի դաւակը...»:

Թեւերը բացաւ. կարծես բաց աչքով կը տեսնէր մայրը. բացաւ թեւերը, անշուշտ զայն գրկելու համար, բայց անոնք անզօր ինկան իրենց տեղը, ու գլուխն իջաւ բարձրին վրայ:

Նա փակեց աչքերը յաւիտենականութեան մէջ...:

IV

Սարգիսի մահուան այս ահաւոր գիշերէն վերջ՝ քանի՛ տարիներ անցած են. բայց մեռած չէ ան ինձ համար. սրտիս մէջ սենեակ մը տուած եմ իրեն. հոն՝ անխօս, լռին, կը չնչէ, կ'ապրի, ու պիտի ապրի մինչև վերջ:

Փետրուար երկուքի գիշերուան արձանը կայ կուրծքիս տակ... Սիրոյ արձանը՝ որուն առջև տառապող մարտիրոսը իր զզջումը կը յայտնէ...:

1907, Մայիս 7

Ք Ի Ի Ր Տ Ը

Հիւղակին խոնաւ դետնին վրայ, հաստ կապերով մը փաթթուած՝ պառկեր էր նա. իր կիներն ու երկու փոքր աղջիկները նստած իր սնարին վրայ, ողորմած Աստուծմէ կը խնդրէին առողջութիւն հիւանդին՝ որ իրենց ապրուստին միակ մատակարարն էր: Հիւղակը, որ աւելի գաղտնի մը որջին կը նմանէր քան թէ մարդու բնակարանի, մերկ էր՝ ինչպէս անոնց սիրտը: Աղգայնական ներսած ոգին, որ մայրն է տիեզերական դժբախտութեան, կը չքանար ի տես այդ խղճայի արաբածներուն, որոնք ճնճղուկի շունչով, օրհասականի սրտաճմլիկ անձկութեամբ, իրենց կեանքի օրերը կը համրէին: Ո՛չ ոք կը մտնէր խրճիթէն ներս, ո՛չ ոք կը հետաքրքրուէր անոնց կեանքով: Ով որ կ'իյնայ, կը լքուի....:

Քիւրտը, լեռներու այդ զաւակը, սարերու առիւծը, որ փակած էր դետնին, մերթ ընդ մերթ իր թունաւոր նայուածքը կը գամէր պատէն կախուած հին հրացանին ու սուրին, որոնց ծայրերէն ստացած էր շաբունակ իր հայրը:

Սակայն ի՞նչ յանցանք ունէր ինք, երբ բնութիւնը ժլատ եղեր էր, երբ անգործութիւնը ոճիրի ու գողութեան ճամբան ցոյց տուած էր իրեն իբր ապրելու միջոց, իբր միջավայրի պայմաններէն յառաջացած վայ-

րենութիւնը. մեռցուցած էր խիղճը, որ կ'արգիլէ քաղաքակիրթ մարդուն դպչիլ՝ ուրիշներու անձին:

Երկու ամիսէ ի վեր հիւանդ էր, ու այդ երկու ամսուան մէջ օդով ու ջուրով ապրած էր ինք՝ ինչպէս և իրենները, որոնք երկու օրն անգամ մը, ասկէ անկէ մուրալով, հազիւ կտոր մը սեւ հաց կրնային ճարել: Հոկտեմբեր քսանի իրիկունը՝ վերջին իրիկունն էր հիւանդին՝ դժուարը մտնելու իրիկունը՝ այրին ու որբերուն համար: Յուզիչ էր վերջին ժամը: Գաղաններու անդթութիւնը սոսկալի է ու անոնց թշուառութիւնը՝ արդահատելի: Ո՞վ չի խղճար աշարկու վագրին վրայ, որ իր վերջին մնաս բարովը կուտայ հեծեկով, իր ձագերուն՝ որք անօթի, առանց կաթի, մեռնելու սարսափն ունին: Մենք վատթիւն կ'անուանենք հաւասարապէս այն ներողամտութիւնը, զոր մարդ կ'ունենայ անգութին հանդէպ, և այն անտարբերութիւնը, զոր մարդ կ'ունենայ վայրենի անգութի մը սնարին վրայ: Ի՞նչ կ'ուզէ թող անուանուի մեր համոզումը, մենք կը սիրենք այն սիրտը, որ թշուառի մը վրայ կը խղճայ. իսկ կը պաշտենք այն աչքերը, որք թշնամիին անկման վրայ արցունք կը թափեն: Եթէ առաջինը պարտք մըն է, երկրորդը՝ անչափելի վեհութիւն:

Այս խորհրդածութիւնները բնականաբար ամէն մարդ պիտի ընէր, եթէ տեսնէր մեղի պէս՝ այս թըլուառ Քիւրտը կմախացած՝ իր անկողնին մէջ, այրին ձեռքերը խաչաձեւած՝ իր սնարին վերեւ, որբերը անգիտակցօրէն սմքուած ու լուռ, իր ոտքերուն տակ: Մահը կ'սպառնար հիւանդին, իսկ կեանքը, մահուան ճիրանները փոխ առած՝ բզբոեկ կ'ուզէր ողջերը, որոնց համար գերեզմանը միայն կրնար ըլլալ լաւագոյն հանգրուանը:

— «Կնի՛կ, ըսաւ հիւանդ Քիւրտը, տկար ձայնով, պատէն հրացանը վար առ ու ինձ տուր»:

Կինը կրաւորական էակի մը պէս հնազանդեցաւ: Քիւրտը բռնեց հրացանը, համբուրեց գորովագին, առանց ուշադրութիւն ընելու թէ համբուրելու ուրիշ արարածներ ունէր, զորս կը թողուր իր ետէ, համբուրեց քանի մ'անգամ. կարծես այդ հին հրացանին պաղ փողին վրայ դրոշմուած կը տեսնէր իր վաղեմի փառքը, երբ ասոր անոր կեանքը կը քաշէր, երբ ասոր անոր արիւնէն կը անանէր:

Արցունքի երկու խռչոր կաթիլներ գլորուեցան իր քարէ աչքերէն, որք գուցէ բնաւ արտասուած չէին տասնեակներով զոհերու վրայ....:

— «Կնի՛կ, դարձեալ խօսեցաւ Քիւրտը, հոգեվարքի ցաւերով տուայտող մարդու յատուկ՝ մարելու մօտ ձայնով, Կնի՛կ, կուզեմ որ այս հրացանն ու սուրը, որոնց հետ ապրեցայ միշտ դաշտին ու սարին վրայ, որոնց համբոյրները հազար անգամ աւելի կ'արժէին քեզ պէս կնոջմէն, որ ինձ չտուաւ փշալի՝ բայց փառաւոր ճամբաս շարունակող արի լեւնական մը, կ'ուզեմ որ, կը հասկնաս, անոնք իմ հետս բլլան գերեզմանիս մէջ: Սա է կտակս. ինձ հետ պիտի թողես զանոնք, որպէսզի ցուրտ հողին գիրկը անոնց համբոյրներովը տաքնամ, անոնցմով մխիթարուիմ, քանի որ զանոնք գործածող մը չունիմ ետիս:»

Լռեց հիւանդը. հրացանը պինդ սեղմեց իր կուրծքին, համբուրեց անյադորէն, ու փակեց աչքերը ոչընչութեան մէջ....:

... Անգթութիւնը թաղուեցաւ իր ահարկու գործիքին հետ, սակայն համատարած թշուառութիւնը դեռ կ'ապրի. այդ թշուառութիւնը ստիպուած է պեղել

գետինը, գտնել ու հանել ոճրագործին սիրած զէնքը, և գործածել զայն հացի համար, ստամոքսին համար, սա աւեր աշխարհին մէջ գոյութեան նեցուկ մ'ունենալու համար:

Վաղը այդ Քիւրտին թողած այրին դռնէ դուռ պիտի մուրայ, ատելութիւն հաւաքելու. ու ատելութիւնը զանձի մը պէս ժառանգ պիտի թողու իր ազնիւներուն, որոնք պիտի ամուսնանան անգթութեան հետ ու ծնին հրէշներ:

Դարեր պիտի հոլովուին, համատարած թշուառութիւնը պիտի ջնջուի, բայց ցաւալին այն է որ մենք հանդիսատես պիտի ըլլանք թէ ի՞նչպէս գերեզմաններ իրարու վրայ կը բարդուին, մարդկային ոսկորներով խաւեր կը կազմեն, թէ ի՞նչպէս հրէշներ պիտի քաշքշեն իրենց գոյութիւնը, և թէ վառօդը պիտի շարունակէ իր անախորժ հօտը բուրել, մինչև յաղթութեան ժամը՝ պարտեալ Աստուծոյն:

Մ Ա Յ Ր . . .

Այն օրէն ի վեր երբ աչքս բացի, միշտ դէմքդ արեամբ ներկուած, ցնցոտիներ հագած, տխրութեան բռն ուսիդ, արցունքի կայրակներ կոպերուդ տակ լճացած տեսայ. այն օրը երբ աշխարհ եկայ որչափ անօթ էիր. ստինքդ ցամքեր էր, հոգիիս ամբողջ ուժովն ալ կը ծծէի, կաթի հոտն իսկ չէի առներ . . . :

Այդ սև օրերու տխուր վերջիչումը արիւնս կը սառեցնէ. այդ արեան օրերու կարմիր դրոշմը կայ ուղեւ պիտի մնայ սրտիս վրայ, մայր . . . :

Ո՞ր մէկ էակ լացաւ քեզի չափ, մայր, ո՞ր մէկ էակ կրցաւ իր ուսերուն վրայ վերցնել քու կրած տառապանքի բեռը. կեանքիդ օրերը մարտիրոսութեան երկար, ու տաժանելի շղթայի մը օղակները կաղմեցին, որոնք, աւաղ, չի կրցին ճգմելով խեղդել Անոր ահարկու անգթութիւնը, որուն «Հայրական Խնամք» անունը կուտայ ռամիկը . . . :

Մայր, բա՛ւ է լուրթիւնդ. ահա չըջապատած են գլքեզ քու որդիներդ, որոնց անտարբերութեամբ բաբախող սիրտերը գիտակից զղջման հետ՝ բերած են իրենց բազուկները. զորս պիտի լեցնեն երազներուդ արիւնով: Բաւական է, մայր, բաւական է որ նայիս ու լաս այդ հին պալատին վրայ, զոր նորոգելը անկարելի է. անոր քարերու ծուծին մէջ փտութեան որդը մտած

է, այդ քարերը ոչ մէկ տեղ, ո՛չ մէկ բանի համար չեն կրնար դորձածուիլ:

Մեր տունը քանդողին տունը Աստուած կը քանդէ մայր, մի վհատիր. վաղը որդիներդ սպաննող անողորմ գահինձը պիտի գայ կոտրել սուրը՝ ոտքերուդ տակ . . . :

Թէև անցեալը յարութիւն հառներ, բայց ապագան՝ ժպիտի վարդերով կուգայ. թէև արեան հետքը չպիտի ջնջուի՝ բայց արդարութիւնն իր կշիռը ունի . . . :

. . . Մայր, հարսանիքի օրերդ պատմածիդ նայելով, երջանիկ են անցած, այնպէս չէ՞, անշուշտ սա պարտէզը ասանկ չէր. սա աղբիւրը կարմրորակ չէր և այն դիմացի լեռները այնչափ ցած չէին: Ի՞նչ անհուն փոխութիւն, հոն՝ ուր սոխակներ կ'երգէին, հիմա բուեր կը վիստան, հոն՝ ուրկէ կաթ կը թլխէր, հիմա արցունք կը ծորի. այն լեռները, որոնց վրայ եղնիկներու ոտքերը հազիւ կրնային հաւասարակշիւութիւն պահել, հիմա հառարակ մահկանացուներու ճամբաներն եղած են:

Անցեալի պատմութեանդ տեղեակ՝ սոսկալի տանջանքներուս ակնատես ըլլալէս՝ ի վեր, սիրտս՝ քեզմէ՛ զատ ուրիշի համար չէր կրնար, ու չպիտի կրնայ բաբախել . . . :

Ապերախտութիւն է մայր, ապերախտութիւն, անանկ չէ՞, երբ օրերս զօհեմ Անոր համար՝ որուն գահին ո՛ւր գանուիլը չեմ գիտեր, Անոր՝ որուն վրայ միայն խօսած են, տեսած չեն. Անոր՝ որուն գոյութեան տարրերը մէկու մը երկիւղածութիւնը, միւսին կուրութիւնը, ուրիշի մը երեւակայութիւնը, ասոր հաւատքը, անոր հետեւողութիւնն են: Այսպէս խօսելով չեմ վախնար, չեմ սարսիւր. Անոր ամբողջ շանթերը թող պայթին իմ գլխին, դժոխք կոչուած վայրն ալ երթամ, աչքերս քեզի պիտի յառին. Մայր . . . :

Միթէ դժոխքը նախանձելի չէ՞ մեր վիճակին քով... : Այսօր ալ ձայն չես հաներ, մայր. ինչո՞ւ. որդւոյդ անկեղծութեանը չե՞ս հաւտար. որդիդ՝ դոր ասկէ քսանե ինը տարի առաջ ծնար, և որ իր երիտասարդութեան փայլուն շրջանին մէջ արհամարեց Անոր խոստացած յաւիտենականութեան համար պատրաստուիլ, արհամարեց սէրը, հիներու ժպիտները, արհամարեց ամբողջ աշխարհի յաղթողը, դրամը :

Մայր, լուռ ես, ու տխուր. աչքերդ սեւեռած կը նայիս մառախլապատ այս հին տանը՝ որուն պատերուն քանդակները կը յիշեցնեն փառաւոր՝ բայց որդնոտած անցեալդ, երիտասարդութիւնդ, ժպիտներդ և դեռ ինչե՛ր . . . :

Գիտեմ տիրութեանդ պատճառը, մայր, լաւ գիտեմ, այն տունը, որուն տիրուհին էիր ատենօք, հիմա անոր թշուառ սպասուհին ես. բայց ներէ՛ մայր, որ ըսեմ թէ դո՛ւն հիւսեցիր քեզ համար տանջանաց ցանցը : Երբ շահագործող մեծատան դուռը աշխատիլ կ'երթայիր, երբ օրականդ՝ մեր ցամաք հացին միայն բաւող օրականդ՝ լաջակիդ ծայրը ծրարած տուն կը դառնայիր, երբ կատարեալ երկիւղածութեամբ ծունդերդ կը մաշեցնէիր եկեղեցւոյ գաւիթի քարերուն վրայ՝ սուրբի մը կամ Քրիստոսի պատկերին, և կամ խաչին առջեւ աղօթելով, երբ ոչխարի համակերպութեամբ, մրջինի մը վրայ նոյնիսկ չի կոխելու զգուշաւորութեամբ կ'ապրեցնէիր քուկիներդ՝ որոնց կրաքարէ խիղճը չարթնցաւ օր մը քաշելու համար ձեռքդ ուրիշներու դուռնէն. այն անողորմ անդուծ ուրիշները, որոնց ձրի ծառայեցիր միշտ, սակայն ձրի զթութիւն մըն ալ չնսիրեցին, մայր, այդ օրերու մէջ այդ ընթացքէդ հասկցուեցաւ թէ ապագադ խաւար պիտի ըլլար. դուն կրաւորակերպ գոր-

ծունէութեամբ ուրիշի տունը շէնցուցիր, ուրիշի հացը եփեցիր. հիմա մի զարմանար, տանդ քայքայուովն վրայ վստահ եղի՛ր մայր, եթէ այդպէս շարունակես ներկան, ապագան աւելի եւս սոսկալի պիտի ըլլայ. հոն է՝ կործանումը, հոն է փճացումը . . . :

Մայր, աչքերդ դարձու՛ր ու ներէ սա մարդուն, որ քովդ կանգնած ներողութիւն կը խնդրէ, որդիական ձեռքը կը մեկնէ քեզի. նայիր մայր, բայց մի զարհուրիր. այս մարդը իրաւ հին դահիճն է, որդիներէդ մի քանին խողխողող անողորմ դահիճը, բայց հիմայ փոխուած է. դահիճը յանցաւոր չէր, դատապարտելին՝ պաշտօնն էր, դահճութեան պաշտօնը, որ հիմայ անկէ առնուած է, կ'ըսեն . . . ուրեմն փոխադարձ՝ մայրական ձեռքդ երկնցո՛ւր անոր, մոռցի՛ր անցեալը. այլեւ անոր համար միայն աշխատելով անօթի չ'պիտի մնաս, մայր :

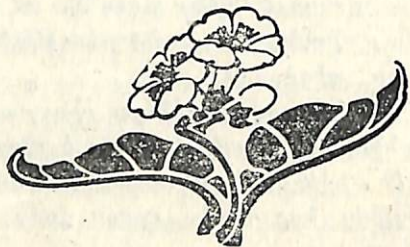
Մայր, բա՛ց տառապանքի թելով կարուած շըրթունքներդ, ու հրամայէ. մենք կ'ուզենք որ մեր կեանքը քեզի համար միայն մաշի. անգործութիւնը ոճիր է, ու ատելութիւնը պիղծ . . . :

Հրամայէ՛, մայր, քու որդիներդ սղատրաստ են կատարել՝ հրամաններդ. պարտէզը պէտք է մաքրուի քարերէն, խիճերէն, օձերէն, տատասկներէն. տունը պէտք է հիմէն վերաշինել նոր ոճով, որուն վրայ հնութեան մը դրոշմը չ'մնայ . . . :

Եթէ կ'ուզես որ անպատճառ անցեալի փառքդ ու արեան օրերդ յիշելու համար յուշարձաններ ունենաս, մին փառքով, միւսն արիւնով չ'խուած, հողը բաւական է, մայր, ան իր լեզուն ունի և սերունդէ սերունդ կը պատմէ ամէն ինչ. Աճապարելու է, մայր, ո՛վ գիտէ, գուցէ վաղը նորէն կ'սկսի անձրեւն ու ձիւնը, ի՞նչ պիտի ընենք այն ատեն, չէ՞ մի որ օտարի դուռը գոց է

մեր առջեւ, ու եթէ բացուի ալ՝ այդ դռնէն մեզ առաջ-
նորդելով պիտի տանին շահագործման խաչին քով. ո-
րովհետեւ հեռու է, կ'ըսեն, այն օրը՝ ուր աղգերը պի-
տի եղբայրանան, դասակարգերը ջնջուին, ուր մարդ-
կութեան համար օտար պիտի ըլլան թշուառութիւնն ու
տգիտութիւնը:

Կը ժպտի՞ս, մայր, այո՛, ժպտի՛ր, ժպտի՛ր. քու
ժպտդ եռանդ կը ներշնչէ մեզ: Նայի՛ր, պաշտելի մայր,
նայի՛ր հոն, դիտէ՛ հորիզոնը. հրեշտակ մը կայ, որ
ձեռքը ջահ մը բռնած է: Կը տեսնե՞ս, ահա մառախու-
ղը կը փարատի, խաւարը կը մտրակուի, հորիզոնը կը
շառագոռնի. անշուշտ մօտ ատենէն ծածկուած Արեւը
վեր կը պոռթկայ...:

ԱՆՅԵԱԼԷՆ ՏԵՐԵՒ ՄԸ

(ՔԱՂՈՒԱԾ՝ ԲԱՐԵԿԱՄԻՍ ՅՈՒՇԱՏԵՏՐԷՆ)

Հին բաճկոնակ մ'ունիմ տունը. կոճակները թա-
փած են. ինքն ալ մաշած՝ անդործածելի ըլլալու աստի-
ճան: Ուրիշ մը գուցէ պատուէր ու նետէր, կամ ողոր-
մասիրութեան անուն մը վառտելու համար աղքատի
մը տար զայն, բայց ես պահեցի ու պիտի պահեմ միշտ,
որովհետեւ անոր վրայ անցեալի տխուր յուշեր կան դը-
րոշմուած, որովհետեւ արցունքոտ օրեր ունեցած եմ,
զորս պիտի յիշեմ, վառ եռանդով ապրելու վշտահար
սիրտերը մխիթարելու համար: Ան իմ յուշարարս է, կեն-
դանի, խօսուն յուշարարս. ատ իսկ պատճառով կը սի-
րեմ զայն, և կուզեմ որ սրտիս մօտը գտնուի, սրտիս
վրայ տիրապետէ: Անոր տիրապետութիւնը հաճոյքի տի-
րապետութիւնը չէ, որ մեղկութեամբ թունաւորէ զիս,
ոչ ալ ինքնասիրութեան տիրապետութիւնը որ համայ-
նական սէրը խեղդել սպառնայ:

Մանկութեանս գարունը աշուն եղաւ ինձ հա-
մար. մինչդեռ ուրիշներու երազներու հունտերը կանանչ
ծիւր կ'արձակէին, իմ երազներս կը դեղնէին, կը
խամրէին:

Դեղնած տերեւներ շատ ունիմ անցեալէս, որոնցմէ
մէկն է իմ բաճկոնակս, որ շինուած է մայրիկիս խո-

ցոտուած սրտի արիւնլուայ թելերով, ու լուացուած՝
անոր աղի արցունքներով:

Յիշողութեանս մէջ թարմ է այն օրը, երբ ես ալ դա-
սընկերներուս հետ, երեւակայութեամբ օրօրուած միտքս
դպրոցը թողելով, պիտի նետուէի դուրս՝ գործնական
կեանքի ասպարէզը: Դասընկերներով որոշած էինք, մեր
շրջանաւարտութեան հանդէսին՝ համադգեստով երեկոյ
ժողովրդեան. դրամ ունեցողին համար դիւրին էր այդ
որոշման իրագործումը. բայց չունեցողին համար, ի՞նչ
համար: Այդ իրիկունը լացի ես, որովհետեւ չպիտի
կրնայի համադգեստի դրամ ճարել, և իմ հաղար կար-
կըտանով եկրարիովս պիտի կանգնէի հազուած, չքուած
ընկերներու մէջ, որոնց համար չքաւոր վիճակս մտա-
հոգութեան առարկայ մը ըլլալէ հետո՝ գուցէ անպա-
տուութիւն էր....:

Հօրս մահուանէն վերջը, որմէ յետէ հինգ տարի
անցած էր, ապրած էինք մօրս քրտինքով: Նա՝ աչքե-
րուն լոյսը մաշկեցուցած, ասոր անոր կար կարած էր.
ձեռքերը արիւնոտած՝ ասոր անոր դուռը լուացք ըրած
էր. ոտքերուն կաշին կեղուած, ասոր անոր հացին խը-
մոր շաղած էր, քառասուն փարայի՝ կամ երկու դա-
հեկանի փոխարէն: Սակայն հակառակ անոր քրտնա-
թոր աշխատանքին, որ բամբասանքի ու արհամարան-
քի նիւթ կ'ըլլար, հակառակ անոր բուռն ջանքերուն,
որք ապարդիւն կը մնային, մենք չկրցինք ազատուիլ
թշուառութեան ճիրաններէն. մեր ստամոքսը՝ հաց,
մերկ մարմինը՝ հազուստ, տան տէրը՝ տան վարձք, ու
կառավարութիւնն ալ հօրս թողած յետամնաց տուրքը

կ'ուղէր: Ամէն ամիս մայրս բան մը կը ծախէր տունէն,
ու ամէն ծախելուն՝ կարծես մարմինէն մաս մը կը կրտ-
րուէր, կը հանուէր: Տանը մէջ ալ բան չէր մնացեր.
կար մահիճ մը, վերմակ մը և երկու բարձեր, որոնց
մէջ կը քնանայինք բոլորս, կար նաեւ պղնձէ կաթսայ
մը, որուն մայրս դպչիլ չէր ուղեր: Ահա այսպիսի ան-
տանելի չքաւորութեան ժամանակն էր, երբ չրջանա-
ւարտ պիտի ելլէի, երբ ընկերներով համադգեստ պիտի
չինէինք: Ի՞նչ ընէի, կրնայի՞ խայտառակ ըլլալ, չէ՞ մի
որ չարագուշակ բան մըն էր, կեանքի ասպարէզը ոտք
կոխած առաջին օրը թուք ու մուր ընդունիր. ծաղ-
րանքի առարկայ ըլլալը. որով դիմէի, բարեկամներուս.
բայց անոնց անտարբեր ու կծու նայուածքը թոյնի պէս
մահացու էր. քանի՞ քանի՞ անգամ ինձ խրատ? տուած
էին որ փոխանակ դպրոց երթալու, շուկան՝ բեռնակ-
րութիւն ընէի:

«Ո՛հ, ո՛հ, մտածեցի ես. վերջապէս պէտք է բան
մը ընել.» աղաչելով, պաղատելով, արտասուելով ամէն
բան յայտնեցի մօրս, որ աչքերու աղու նայուածքը
գամեց պղնձէ կաթսային, ու լռեց: Այդ իրիկուն մայրս
ո՛չ գործ գործեց, ո՛չ ալ խօսեցաւ. շուտ մը անկողին
մտանք. առտուն երբ արթնցայ, տեսայ թրջուած բար-
ձին այն մասը, որուն վրայ մայրս իր յոգնատանջ գը-
լուխը դրած էր, հանգչելու համար: Յայտնի էր թէ
գիշերը շատ լացեր էր նա:

Արդեօք ինչո՞ւ լացեր էր մտածեցի ես, չէ՞ր չափած
մեր թշուառութեան ծայրայեղ խորութիւնը, նո՞ր կ'ըզ-
գար ցաւը՝ սեւ ճակատագրի խարաղանին անհամար
հարուածներուն: Դպրոցէն վերադարձիս միայն հասկցայ
պատճառը, նա ծախեր էր մեր վերջին ապաւէնը, իրեն
սիրելի կուռքը, զոր չինած էր իր մարմինով ու արիւ-
նով. պղնձէ կաթսան . . . :

Իրամը ձեռքիս մէջ համրած ատեն, ինձ այնպէս թուեցաւ թէ նա կը համրէր իր կեանքի վերջին օրերը . . . : Համազգեստը չինեցի. երեւութապէս ուրախ էի, թէ եւ սրտով մեռած. երեւցայ հանդէսին մէջ, գլուխս խոնարհած, բայց մօրս լալէն յոգնած աչքերը չուզեցին դիտել զիս :

Օր մը մայրս ըսաւ ինձ. — «Զաւակս, այս տունէն պէտք է ելլել, ասկէ պէտք է հեռանալ» :

— «Ինչո՞ւ, հարցուցի զարմացած :

— «Որովհետեւ, պատասխանեց նա, պղնձէ կաթ-«սան, ա՛հ, մեր դրացիին ծախեցի. ամէն լուացքի օր «երբ կը տեսնեմ զայն, սիրտս կտոր կտոր կ'ըլլայ. ո՛չ, «ո՛չ. այնպէս տեղ մ'երթանք որ ա՛լ այդ կաթսան չտեսնեմ . . . » :

Յաջորդ օրը, զգեստներնիս մեր անութներուն տակ բռնած, անկողինն ալ շալկած, փոխադրուեցանք ուրիշ թաղի մը, մեզի միայն յարմարող խարխուլ տընակի մը մէջ :

*
* *

Այն օրէն ի վեր չորս տարի անցած է բայց ես դարձեալ կը վերապրիմ անցեալի այդ ցաւերը՝ ախուր յիշողութեամբ :

Հանդէսի օրուան համազգեստս կտրտած է ու կորսուած. միայն բաճկոնակս կը մնայ : Ան հայելի մըն է ինձ համար, ուր նայելով երէկուան ցաւերը կը կշռեմ, մօրս արցունքները կը համրեմ, ու համատարած թըշուառութեան սև պատկերը կը տեսնեմ մահահոտ : Գանձի մը պէս պիտի պահեմ զայն. թէ եւ աղքատութեան խորհրդանշանը՝ բայց ազնիւ զգացումներու, վսեմ խորհուրդներու հարուստ ակն է ան : Գուցէ օր մը բախտը

ժպտի ինձ, և սպառնայ մոռնալ թշուառութիւնն ու թշուառները. ինչպէս ըրած է շատերուն. ես այդ պահուն պիտի հազնիմ հին բաճկոնակս՝ տառապանքի օրերու զգացումներու հետ, ցաւոտ վէրքերու հետ, ու անհանդուրժելի չքաւորութեամբ տառապողներու արդար բողոքին հետ :

Ու եթէ մեռնիմ՝ ինձ հետ պիտի տանիմ զայն, Աստուած պապային ցուցունելու համար . . . :

ԱՄԱՆՈՐ

Կեանք կոչուած սա ալեծուկ ուկէանին մէջ, ուր նետուեր է սիրտս, ճակատագրականօրէն խաղալիք ըլլալու համար լեռնակուտակ ալիքներու, անդէդոց որովայնին վրայ, կը բարբախէ դեռ վաղուան ոսկեղօծ յոյսերու արիւնով: Որքան տխուր պատկերներ քանդակուեր են հոն. արցունքի արիւնի սև պատկերներ, որք կը խօսին ինձ կենդանի լեզուով, անհասկնալի բառերով. այդ բառերը կ'արձագանգեն միշտ հոգւոյս ամայացած լեռներուն մէջ...:

Ահ, սա կեանքը. անապատ մըն է ան, ուր կը փչէ անընդհատ անբախտութեան խորշակը, որու շունչին տակ կը թռումին շատ մը ծաղիկ կեանքեր. երկինք մըն է ան, ուր չիկայ արեւ՝ ցորեկը, չի կայ լուսին՝ գիշերը, ուր կը թաւալին արցունքի կայլակներէ կալմուած ամպեր, որոնց ստուերը կը թափառի անբախտներու գլխուն վերեւ, երակներու մէջ ձգելով թոյն, տանջանք, բայց ո՛չ մահ:

Չ'զիտեմ, կարժէ՞ արդեօք ապրիլ կեանքը. վշտով, արցունքով բաղադրուած սա կեանքը, ուր ժպիտը այնքան հազուադէպ է, որքան սա ձիւն ձմռուութիւն կանաչ ընծիւղ մը, ուր երջանկութիւնը ցնորք մըն է ելլացը՝ ամէնուն բաժինը...:

Մեկամաղձոտ սոսկալի վիճակիս մէջ՝ ա՛լ չկրնալով դիմանալ սև խորհրդածութեանց, որք վիշապի ակռա-

ներով կը թռնաւորեն արդէն վատուծ մարմինս, դուրս կը նետուիմ սենեակէս, ուր սառի բերնէն փչող Յուն վարի քամին կը մռնչէ, երգելով ցաւը՝ բոլոր վշտահարներու, մահը՝ վայելումի երազով խանձած բոլոր վաղամեծիկ երիտասարդներու:

Դինովի դանդաղ կոտուածամբ, քայլերուս անհաւասարակ շուրթներէն, մերթ ինչալով, մերթ ելլելով կը յառաջանամ ամայի վայրերու մէջ, ուր ծածկեր է ձիւնը, որու տակ ծածկել կ'ուզեմ նաև իմ սիրտը՝ ուր կ'եռեկիւն սև մտածումներ, մահուան ստուերը նկարող, անարիւն էութիւնս հիւժող քամոջ մտածումներ, որք կ'առաջնորդեն երիտասարդի քայլերս դէպի ամենավերջին տխուր հանգրուանը, գերեզմանը: Սիրտս հրաբուխ մըն է, որ կը միսայ, կը միսայ անդադար. ձիւնը, ցուրտը, քամին, ա՛հ, չեն կրնար մարեցնել այդ անշիջելի կրակը, որ կը բոցավառի, վշտերու կոյտին տակ, ապագայի անուշ երազներու անտառին մէջ...:

Ճակատս քամիին տուած, կռնակս դժբախտութեան, գանկս՝ այրող խոհերու, կը քայլեմ միշտ, առանց ետևս նայելու, որովհետեւ գիտեմ թէ-ի՛նչ կը գտնուի հոն: Յանկարծ առջեւս կը պարզուի բնութեան ահաւոր ուժերու բռնկումի ահաբեկող երեւոյթ մը:

Դիրքացնող քամին սոսկալիօրէն կը փչէ, լեռները՝ Աստուածային այս ուժին առջեւ կ'երերան, ժայռեր թաւալազրոր կը սահին բարձունքներէն վար, ամպերէն սառի խոշոր կտորներ կը տեղան անհնարին արագութեամբ: Ասլած, քարացած կը դիտեմ այս բոլորը՝ ոտքերուս ապահով յենակէտ մը կը փնտռեմ...: Գետինը, չորս կողմս դանկեր. արիւնաթաթաւ դիակներ սփռուած են անհամար. անոնց դէմքերը դեռ փոխուած չեն, շատեր կը ճանչցուին. բոլորն ալ սիրելիներ, ազ-

գականներ, բարեկամներ, հայրենակիցներ են, որոնց անհետացումին դեռ լուր չունի հէք դիտողը: Հոս մայր մը անշնչացած է իր նորածիններուն հետ. մին՝ իրեն սնարակից, միւսը՝ ստինքներէն կախուած. հոն՝ բազմաթիւ երիտասարդներ խողխողուած են անողորմ դաժին սուրովը: Կատարեալ սպանդանոց մը: Հոն տարածուած մարդկային զոհերով բերդեր կը շինուին. հսկայատեսիլ լեռներ կը կերտուին, Հիմալայայէն ալ բարձր լեռներ՝ որոնց գագաթներէն, ողջ մնացող մահկանացուն, գուցէ նեղ, արիւնաներկ հորիզոնէն անդին, անհամեմատ լայն, ոսկեղօծ հորիզոնը պիտի կրնայ տեսնել . . . :

Մահուան ցուրտ սարսուռը կը պտտի երակներուս մէջ այդ մահաբոյր դիակի դաշտէն, ուր ցանուած ձիւնն ու սառը կարմիրով ներկուած են:

Ո՞ր արիւնաներկ դաշտն է այս, ուր ուն է մարդկային արարած չի չնչեր, ուր մահը կը տիրապետէ սոսկատեսիլ ճիւղաղներէ կաղմուած բանակներով, ուր արիւն կը հոտի. անծանօթ վայր . . . : Սակայն ահա այն քարը, որուն վրայ դարբնեցին նուիրական ուխտը՝ Մեծ ուխտէ վեհ ուխտաւորները, որոնք երդուեցան, զերութեան, տառապանքի, անարգանքի ու կոտորածի դաշտը վայելումի դաշտի փոխել. արդեօք դաւաճանեցին իրենց ուխտը, թէ ինկան պատերազմի դաշտին վրայ. եթէ ինչային՝ արիւնալի դրօշը պէտք էր կանգուն մնար. ո՛չ դրօշը կ'երեւի, ո՛չ անոր պաշտպանները. ո՛րք են . . . ո՛վ գիտէ . . . :

Փակելով աչքերս՝ որոնց մէջ բիւրեղացած են արցունքի կաթիլներ, ետ դառնալ կ'ուզեմ. բայց ահա կ'երեւի ոգի մը, որ բնութեան ահաբեկիչ, աներեւակայ լիօրէն ահռելի խաղերուն հանդէպ պաղարիւն ու ար-

համարտ, դիակի դաշտերէն կը քալէ, կը մօտենայ բնակութեանց: Նոր Տարին է ան, շատ անգամ հիւրասիրուած, համբուրուած՝ բայց խաբեբայ Նոր տարին, որ միայն զգեստները փոխած է: Անասնտկան տոբիփով անբանացած մարդ մը, անշուշտ գերի կ'ըլլայ անոր. բաւական գեղեցիկ ու հրապուրիչ է նա:

Ուշադիր, հետաքրքիր աչօք կը նայիմ իրեն. մտիկ կ'ընեմ, լսելու համար քանի մը նոր բառեր, նոր լուրեր, զորս ըսէ առաջին անգամ ինձ . . . :

Նա կ'երգէ երգ մը, տխուր՝ քան զերեզմանը. — «Մոռացութեան երգը» . . . : Յուսահատ՝ նայուածքս կ'ուզեմ ուրիշ կողմ. ա՛հ, ճիւղներու մարդակերպ ջուրէն զատ չնչաւոր չ'երեւիր. չիկայ կենդանութիւն, չի կայ . . . չիկայ մէկը, որ երգէ վրէժի երգը. վրէժ, վրէժ, որդեկորոյս մայրերու վրէժը, իրենց մարմինը ծախող աղջիկներու, գոհար հարսերու վրէժը, արեան լիճին մէջ լողցող՝ տառապող մարդկութեան վրէժը. չի կայ մէկը որ սիւռուած դանկերով ու դիակներով պատնէշներ կանգնէ, անոնց ետեւէն արձակէ իր շանթերը, վառելու համար վատերու սիրտերը, որոնց աճիւններու տակէն պիտի երեւին կայծեր, որք պիտի բոցավառեն ապագայ սերունդի երազները . . . :

Յուսահատ մտալկումով ետ կը դառնամ, դէպի սենեակս, դէպի վշտի բոյնը, սրտիս մէկ էջին վրայ արտադրուած ունենալով այդ յաւէտ անմոռանալի դժոխային պատկերը: Քաղաքը թմրեցուցիչ հալիչ ներգործութեան տակ անզգայ, հաղար համբոյներով կ'ողջագուրէ Նոր տարին, անոր բերած սին խոստումներուն համար. մինչդեռ հոն, ցաւերու դաշտին վրայ, դիակներ կը մսին՝ բայց թաղող չունին, կ'ուլան՝ բայց համակրող չունին, կը գոռան՝ բայց լսող ականջներ չիկան . . . :

ՅԱՓԱՌԿՈՏ ՄՏԱԾՈՒՄՆԵՐ

ՀԵՐՈՍՆԵՐՈՒ ՊԱՏԿԵՐՆԵՐՈՒՆ ԱՌՋԵՒ

Տառապանքի հորիզոնին վրայ թափառող ուրուականներ են անոնք, այդ հերոսները՝ որոնցմէ ոմանք ժրպտուն կախաղան բարձրացան, ոմանք ծիծաղկոտ դահճին առջև ծնրադրեցին, ոմանք զնդակներու տարափին տակ սառնարիւնութեամբ դիմագրաւեցին մահուան, բոլորն ալ թողլով նոյն սուրբ աւանդը, նոյն սուրբ ուխտը ամէն վշտահար ու գիտակից մարդու. վրէժ...

Այդ վեհ հոգիներու անեղադրող կոչը արձագանգ չի գտներ սակայն. անտրի մարդոց մեղկացած սիրտերու մէջ. ամէն շրթունք կ'երգէ կեղծ եղբայրութեան երգը, աղատութեան երազով վառող հոգիները վիրաւորող Գերիները որո՞ւ համար դարաւոր ստրկութեան անարգ լուծին տակ հեծեցին այսչափ ատեն, որո՞ւ համար դաշտերը արեամբ ոռոգուեցան, գետերը կարմիրի ներկուեցան, ու զոհերու դիակներու կոյտերը մինչև արիւնարբու մեծ միապետին գահը բարձրացան. ախ, ըսէ՛ք. որո՞ւ համար բողբոջի ու արեան արգանդէն ծնած անգլին հերոսներ իրենց հացը արցունքով թրջեցին, իրենց ջուրը արիւնախառն խմեցին. որո՞ւ համար զոհողութեան ճամբուն վրայ թաղուեցան հաղարաւոր նահատակներ, որոնց գերեզմանէն ելած գոռ որոտին առջև չատեր ականջնին կը գոցեն, ահ, խընդրեմ՝ ըսէ՛ք որո՞ւ համար...

Շղթայակիր շահագործողները դարաւոր տառապանքով կոտտացող վէրքերնին թողած՝ անիմանալին պաշտելու ելան. ճակատագիր անուանեցին այն հաւաք երկար շրջանը, ուր շարունակ արիւն կը փսիսեն...
... չգիտեմ, ինչո՞ւ այս կուրութիւնը, ինչո՞ւ...
Լոյսը չի մեռնիր. ան կայ ու կը մնայ. անոր յաղթութիւնն ապահովուած է. փոքրիկ կայծ մը բաւական է տիեզերական մթութիւնը փարատելու համար. բայց ամօթ խաւարին մէջ գործողներուն, անէ՛ծք վատերուն...

Ո՛վ ողորմելի էակ, ինչո՞ւ կը խանգարես գերեզմանական լութիւնն այն հոգիներուն, որոնք մարդկային ճակատագրի նաւին զլուխն անցած, զայն գերագոյն ճիգերով հասցընել ուղեցին դէպի լուսաճաճանչ նաւահանգիստը, ու փոթորկալի ալիքներուն զոհ դացին պարտականութեան ճամբուն վրայ:

Տանչո՛ղ մտածումներ, բաւական է որչափ այրեցիք, մրրկեցիք զանոնք. թողէ՛ք որ քնանան կաղզուրումի քունը...

Անկասկած օր մը կ'արթննան անոնք. անոնց զարթնումը լուսաշող արեւու մը անակնկալ պոթկումն է անտարակոյս. արցունքի ծոցէն, արիւնի ծոցէն, վրէժի ծոցէն...

Հոգին թանձր խաւին տակէն անոնց քարացած նայուածքէն չեն կարող վրիպիլ դասալիք զինուորներու վատթար խայտառակութիւնները, ստուկի համակերպութիւնները:

Հեռու չէ ապագան, ուր պիտի կերտուի այն երազի կուռքը՝ որուն առջև պիտի ծնրադրէ տառապող մարդկութիւնը, ինչպէս կը ծնրադրէ երկիւղածօրէն՝ աներեւոյթին առջև:

Հոգ չէ, թող փչէ արցունքի հովը, բայց օր մը անոր կը յաջորդէ ժպիտի զեփիւռը, ու անցեալի դաւաճոր ստրկութեան, արիւնալի դէպքերու վերջիչումը, բնական հրապոյր մը պիտի տայ հռչակուած համաշխարհային գինովցնող ազատութեան:

Հերոսներու այդ պատկերները հիմակուհիմա թող կախուին անարիներու, դասալիք զինուորներու սենեակի պատերէն, անտարակոյս կուգայ օր մը՝ երբ անոնցմով պիտի զարգարեն խորանն այն եկեղեցոյն, որուն պատերը չեն սեցած աղօթքի ծուխէն, ուր խոնկի տեղ միլիոնաւոր նահատակներու յիշատակը պիտի մխայ, ուր շարականի տեղ ժողովուրդի կախքը պիտի երգուի, և որու դրան վրայ պիտի ծածանի Ազատութեան կարմիր դրօշը, կղբայրութեան, հաւասարութեան դրօշը, անկաշկանդ յառաջդիմութեան նուիրական դրօշը...:

ՋԻՆԻՈՐՆԵՐՈՒՆ Ի ՏԵՍ ԽՈՐՀՐԴԱԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՕՐՕՐՈՑԻ ՄԱՆԿԱՆ

Ննջէ՛ ո՛վ մանուկ, ննջէ՛ անգիտակցութեան՝ այսինքն՝ երջանկութեան օրրանիդ մէջ. թող մայրդ անարիդ վերև նստած՝ երգէ՛ մէկը այն հին օրորներէն, որք վերջիչումը կուտան անցեալի ցաւին, ստրկութեան չղթաներուն տակ կմախացած թշուառ ժողովուրդի ցաւին, որ վաղը, օձի գալարումներով պիտի սողոսկի քու ալ սրտիդ մէջ, երբ բանաս աչքերդ, երբ ճանչնաս տառապանքի բոյնը, արցունքի ու արիւնի դաշտը, նախահայրերուդ երկիրը, պաշտելիներուդ մարմիններուն՝ և անոնց գեղեցիկ երազներու գերեզմանոցը... Աշխարհը:

Ննջէ՛ ո՛վ մանուկ, ննջէ՛. մի՛ բանար աչքերդ. զքեզ չըջապատող տխրատեսիլ իրերը իրենց աւերիչ ստուերը թող չի ձգեն անբիծ հոգեւոյդ վրան, ուր մայրըդ, անձինջ տառերով հիմակուրնէ պէտք է արձանագրէ ճշմարիտ մարդու պարտքերդ, որոնցմէ է՛ն առաջինն է՛ վրէժի պարտքը. որպէսզի վաղը չըլլաս մեզի պէս մեղկացած, եսասէր, այլամերժ զգացումներով լեցուն, որպէսզի վսեմ գաղափարդ չի զոհես ազգայնական նեղ նկատումներու, անձնական հաշիւի, դիրքի ու պարագաներու, այլ ամենկուն ոգւով, անխոնջ յարատեւութեամբ քալես անձնազոհութեան երկնային ճամբան, ուր կը գտնուի գերազոյն փառքի պսակը:

Քնացի՛ր ո՛վ մանուկ, քնացի՛ր երկար ու խորունկ մի՛ դիտեր զինուորներու զինավարութիւնը գեղեցիկ. անոնք բռնադատուած են գրկել, ընդհանուր խաղաղութիւնը և հարստահարողի առժամեայ հանգստութիւնը երաշխաւորող գերադոյն նեցուկը, զէնքը...։ Ոմանք խնդումբես են ու պատրաստակամ, ուրիշներ տրտում ու անգիտակից. բայց բոլորն ալ զինուորներ են, այո՛, զինուորներ այն դրօշին՝ որուն տակ դարերով արիւն փոխեցին քու հայրդ ու մայրդ, եղբայրներդ ու քոյրերդ, այն դրօշին՝ որ անգութ դահիճը եղաւ մարդկային սուրբ աղատութեան, այն դրօշին՝ որ քամեց մեր կենսունակ հիւթը, գերութեան շղթաներով պրկեց մեր բազուկը, անտարբերութեան ու եղբայրատեցութեան թոյնը ներարկեց մեր երակներուն մէջ, քաշեց մեր սրտէն ինչ որ երջանկութիւն էր ու յոյս. ցանեց հոն ինչ որ թոյն էր, ու մահ...։ Բայց մի վախ՛նար թէ վաղը, նուիրական դատը հետապնդած պահուդ, առնական խիղախ ընդվզումներու ժամերուդ, անոնց գնդակները կրնան ուղղուիլ կրծքիդ՝ ուր պիտի բոցավառի տառապողներու համար տգիտութեան դէմ դիտած վրէժիդ կրակը, հարստահարուածներու, գերիներու աղատագրութեան երազիդ սուրբ կրակը։ Ո՛հ. անոնք դաւաճան չեն ըլլար կամովի. եթէ քեզի նշան առնեն, պիտի արտասուեն, եթէ դասալիք ըլլան, պիտի սպաննուին. հոս՝ յանցանքը կը չքանայ...։

Անոնց սրտէն չ'անհետանար այն սէրը, որուն արմատը դարերու տառապանքի ձիւնին տակ չէ չորցած, քանի որ թաղուած է պաշտելիներու դիակներովն ու ճացած դաշտին մէջ, ու անած՝ անարատ արիւնով։

Նիրհէ՛ ո՛վ մանուկ, նիրհէ՛ անվրդով. դեռ ժամանակը չէ որ լսես զինուորներու հանած ժխորը, զէնքե-

րու շաչիւնը. անոնք վարժութիւն կ'ընեն, սպաննելու դիւային վարժութիւնը. որպէսզի օրին մէկը մարդու մը քմահաճոյքին՝ կամ ափ մը հողի համար հաղարաւոր խեղճերու արիւնը թափի պատերազմի դաշտին վրայ, որուն վերջակէտը պիտի դրուի անշուշտ։ Նա երկաթէ դարուն սկսաւ, լոյսի դարուն պիտի մեռնի. այս է ապագայի վճիռը։

Անկասկած կուգայ օր մը, երբ զէնքը իր ամենասոսկալի ձևին վերածուելով՝ պիտի դադրի դորձածուելէ. երբ մարդկութիւնը մէկ կաղապարի մէջ ձուլուած՝ պիտի քայլէ յառաջդիմութեան ճամբան, որ պիտի տանի դայն դէպի երազուած դրախտը, որու աղօտ պատկերը՝ «Խնդերու, յիմարներու մտապատկեր» կոչուած՝ ծածկուած է թուքով, անարգանքով։

Սակայն մինչև այն օրը հազար անգամ պիտի լողնաս արիւնով, ու քու մարմինդ, ձիւնի պէս ճերմակ՝ անճանաչելի պիտի ըլլայ կարմիրին մէջ. մաղերէդ արեան կաթիլներ անընդհատ պիտի կաթկթեն. բայց այդ կաթիլները քեզ պաշտողներուն դիւրութիւն պիտի տան շաւիղդ դռնելու։

Անշուշտ երբ մեծնաս, առաջին դործդ՝ զօրանոցներու ապականեալ մթնոլորտին մէջ զինուորներու քայքայուած մարմինները վերաշինել պիտի ըլլայ. սիրա՛յօժար ընկերանալով անոնց հետ։ Չանոնք սիրելէ աւելի պիտի պաշտես. որովհետեւ դո՛ւն անոնց կեանք պիտի տաս ազատելով զանոնք տիրապետողի լուծէն, հին ու անմարսելի դադափարի հոսանքէն, որուն հետ պէտք է ջնջուի ազդայնական այլամերժ մտածումը։ Եթէ դօրանոցներու դուռները անակնկալօրէն փակուին քայլերուդ առջև, այն ատեն պտտի՛ր դռնէ դուռ. ձեռքդ առած եռանդի հոթիւրներ, մէկիկ մէկիկ նետէ հոն՝

ուր որ բռնկելիք նիւթ կայ: Ամէն տուն հնոց մը շինէ, ամէն սիրտ հրաբուխ մը, ամէն գանկ արեւ մը... Թող լուսաւորուի տարտարոսը, բաւական է այսչափ մթու- թեան թագաւորութիւնը:

Ննջէ՛ ո՛վ մանուկ, Ննջէ՛, արթնցի՛ր այն ատեն, երբ գոցուած են յաւիտենապէս մեր աչքերը, երբ տառա- պող մարդուն արիւնով ներկուած հորիզոնին վրայ, կը ժպտի՝ երազուած Արշալոյսը...:

ԳԵՐԵԶՄԱՆՈՑԻ ՈՒՐՈՒԱԿԱՆԸ

Յ... Յ...ի յիշատակին

Գերեզմանապահ՝ ամէն օր՝ արեւը մարը մտածին պէս, սկսած էր, անբացատրելի վախի մը դրդումէն, շուտ մը փակել գերեզմանոցի դուռը, ու քաշուիլ իր խցիկը՝ մօտիկ ընելով մեռելներու մահուան երգին, որ սե է ինչպէս ամէն մարդու ճակատագիրը, ահաւոր՝ ինչպէս ապագայի վսեմ՝ յաղթանակը: Երկու ամիսէ ի վեր անհանգիստ էր, այսինքն այն օրէն ի վեր երբ դահիճներու սուրը կտրեց երկու հերոսներու գլուխը և անոնց սուրբ արիւնով ներկեց այն հրապարակը՝ ուր այսօր, Քիւրսն իր աւանակով փայտ կը ծախէ, վա- ճառականը միամիտ յաճախորդներ կ'որսայ, անցեալի արիւնոտ դէպքերու անտեղեակ մարդը, կ'ոտնակոխէ նոյն սրբավայրը, ուր պէտք է կանգնէ Գործի արձանը, որուն առջև անտարբերութիւնը կռանդի փոխուէր, ան- հոգութիւնը՝ գործունէութեան, և մեռելութիւնը դառ- նար ու ըլլար անշիջելի հրաբուխ մը՝ լափելու ամէն վատութիւնները, ամէն պղծութիւնները: Ի՞նչ անցաւ իր հոգիէն ներս, ինք՝ որ հարիւրաւոր մեռելներ թա- ղած էր առանց թողելու խցի խայթ մը որ սողոսկի իր կրաքարէ կուրծքին տակ՝ կրանիթէ սրտին ծոցը, ինք՝ որ խաղաղ ու անվրդով քունը կը քնանար գե- ղեղմաններու դրացնութեան մէջ, ինչո՞ւ թողուց որ

մահուան խռովքը իր հոգին չզթայէ. ինչո՞ւ անձնատուր եղաւ անխմանալիին մագնիսացնող վերասլացումներուն. ո՞վ սորվեցուց իրեն՝ թէ զոհողութեան աստուածներու մահը մարդկային ազգի՝ յառաջդիմութեան խոչընդոտանելու աղբիւրը պիտի ըլլայ. ո՞վ հասկցուց իր անտաշ մտքին՝ թէ արեւին թաղումը խաւարի անվերջանալի տիրապետութեան սահմանը պիտի ըլլայ: Նա, գերեզմանապահը, չէր գիտեր, ու չէր կրնար այս հարցումներուն պատասխանել. միայն՝ երկիւղի օձին խայթումը կ'զգար իր հոգին ամէն իրիկուն՝ երբ լուսինը իր վախկոտ, դեղնած ձառագայթները կը զրկէր հաւասարութեան դաշտին, ուր նոյնացեր էին հարուստն աղքատին հետ, գեղեցիկը ազգիկին հետ, սիրող սիրտը զինքնատողին հետ, ու հերոսը՝ դաւաճանին հետ:

Ահ, երանի թէ ոչնչութեան սահմաններու պահպանութեան պաշտօնը ստանձնած չըլլար. այն ատեն չպիտի լսէր դիակներու ձանձրոյթի ողբը, հերոսներու բողոքը, ու յաւիտենական անէութեան շեփորի խլացուցիչ ձայնը:

Ամէն իրիկուն՝ երբ գլուխը բարձին կը դնէր, նոյն հեծկտանքը, նոյն ողբը, նոյն աղերսը: Ի՞նչ ունէին իրեն հետ. ինչո՞ւ զինքը այդքան կը հալածէին. ինք կրաւորական համակրպութեամբ ըրած էր ինչ որ հրամայած էին. ինչո՞ւ այդքան խղճահարութիւն. արդեօք ինքն էր գրած անոնց ձակատագիրները, միթէ իր հրամաններո՞ւն հնազանդած էին հոգեառ հրեշտակները: Ո՛չ, ո՛չ. նա հասկցաւ թէ այլ ևս չէր արժեք ապրիլ, երբ ոչնչացած դիակները հրէշներու փոխուած հոգին կը վրդովէին, երբ արդար աշխատանքի քրտինքի պտուղը տառապանքով կը համեմէին:

Պէտք էր հեռանալ այդ ձայներէն՝ կամ խեղդել

զանոնք. սակայն, աւա՛ղ, երկուքն ալ անկարելի էր. աշխարհի ամէնէն հեռաւոր ծայրն ալ երթար, պիտի լսէր անոնց ձայնը: Ա՛խ, ո՛ւր էր թէ այն օրը ինք հեռացած ըլլար քաղաքէն, ու չտեսնէր անոնց դիակները անջատուած՝ իրենց գլուխներէն. իր կեանքի քսան տարիները յօժարակամ պիտի տար այդ ողբալի դիակները թաղողին. միայն ինք հանգիստ ըլլար:

— «Կնի՛կ, ա՛խ, կնի՛կ. կը լսե՞ս». գոչեց գերեզմանապահը իր կնոջ, կէս գիշերին:

— «Ի՞նչ կ'ըսես ա՛յ մարդ, ի՞նչ կայ որ լսեմ.» հարցուց կինը առանց դարմանքի կամ վախի արտայայտութիւն մը ցուցադրելու դէմքէն:

— «Ձայնը, ձայնը», պատասխանեց խեղճ մարդը: Կինը՝ իր էրկան ցնորամտութեան վրայ ժպտելէ վերջ, քնացաւ հանգիստ, մինչդեռ ինք առանց հագուելու, ոտքի ելաւ, աչքերը բացաւ խաւարին մէջ, ականջները լարեց աւելի լաւ լսելու համար: Ձայնը կ'արձագանգէր գերեզմանական ահաւոր լուութեան մէջ. «Անէ՛ժք, ա-նէ՛ժք, անէ՛ժք...»

Գերեզմանապահը սարսափեցաւ. այլևս անտեղի էր կասկածիլ. բաւերը շատ որոշ կը հասկցուէին, «ա-նէ՛ժք, անէ՛ժք». գերեզմանն էր որ կը խօսէր:

Բայց ինչո՞ւ անէժք կուտային իրեն, ինք ի՞նչ ըրած էր. միթէ յանցանք է թաղել այն մարմինը, որ ապրելէ կը դադրի, միթէ ո՞ճի՞ր է փոսի մը մէջ ամփոփել այն դիակները, որոնց աճիւններու ամբողջութիւնը ապագայ մարդկութիւնը պիտի պահանջէ անկասկած:

«Անէ՛ժք, անէ՛ժք, անէ՛ժք», կրկնեց ձայնը դարձեալ: Այս անգամ գերեզմանապահը բացաւ իր խցիկին դուռը, ու սոսկումը ծրարած՝ սկսաւ պտտիլ գերեզմանոցին մէջ, հասկնալու համար թէ ո՞ր տեղէն կ'ելլէր այն անհղ ձայնը...:

Բոլոր մեռելները կը քնանային խաղաղ ու երջանիկ քունը անդգայութեան փոսին մէջ։ Չայնը գերեզմանատան հեռուոր անկիւնէն կը լսուէր. մարդը հոն դիմեց։ «Անէ՛ծք, անէ՛ծք», կը դռար նոյն ձայնը մահուան խռչակէն։ Գերեզմանապահը կանգ առաւ ահամայ. ոտքերը կը կթոտէին, ա՛լ ոյժ չի կար յառաջ երթալու. քանի մը քայլ հեռու կը գանուէր հերոսներու գերեզմանը, ուրկէ կ'ելլէր այդ անեղ որոտը. մտիկ ըրաւ։ «Հեռացէ՛ք սրբավայրերէն, դռաց ձայնը՝ ցուրտ հոգին բերնէն. հեռացէ՛ք, դուք՝ որ պղծութեան երկըրպագուներն էք. անէ՛ծք այն աչքերուն, որք կուլան իրենց ու իրենցիններուն համար. անէ՛ծք այն բազուկներուն, որք շղթայուած են անգործութեան ժանտ շղթաներով. անէ՛ծք ատելութեամբ հոտած այն սրտերուն, որոնց վրայ դրոշմուած չէ համամարդկային բարձր իտէպի մը աստուածային, անջնջելի կնիքը։ Հեռացէ՛ք մեղմէ, մի՛ վրդովէք մեր խաղաղ հանգիստը. գացէ՛ք, հրապարակի վրայ քաջընցէք սողունի ձեր լղրճուկ կեանքը, մինչև որ անհետանաք, մոռցուիք, ու տեղի տաք Նոր աշխարհի նոր սերունդին։ Հեռացէ՛ք, դուք՝ որ յուսահատութիւն, անտարբերութիւն, վատութիւն կ'անուանուիք։ Այս գերեզմանը, ուր պառկած ենք, ոչնչութեան փոսը չէ, այլ մեր վաղուան ծննդեան խանձարուրը. երազուած կեանքը գերեզմաններէն կը ծնի։ Մեր ծնունդը արեւով պիտի ողջունուի. մեր օրրանը անփուշ վարդերով պիտի զարդարուի. վա՛յ ձեզի, վա՛յ ձեզի...»

Գերեզմանապահը ոսկորներուն ծուծին մէջ սարսուռ մը զգաց, ու ետ դարձաւ դէպի իր անշուք հիւղակը, որ կը հսկէր արթուն, դիակներու գլխուն վրայ՝ զանոնք չի վախցնելու համար, մինչդեռ ետեւէն ձայնը կը գոչէր... «անէ՛ծք, անէ՛ծք, անէ՛ծք...»

Գ Ա Ր Ն Ա Ն Խ Ո Ղ Ե Ր

Ա՛խ, այն ձմրան սառնամանիքը, այն ձիւնն ու բուքը, այն անեղագոչ քամին՝ որ տառապող մարդուն կարմիր բոդոքը կը տանէր զարնել մեծ բռնապետի ձակտին. ա՛խ, այն անսահման տարածութիւնը ձիւնին, որու տակ երբեմն կը պաղեցնէի իմ վառած սիրտս, մեղամաղձո՛տ, անխացած սիրտս, ա՛խ, այն ձմրան Խաղաղ իրիկունները երբ պատուհանիս առջև կծկտեր՝ աշնան տերեւի նման դողահար, կը դիտէի նայուածքս շղթայող ամայութիւնները։

Երկիրը բնութեան անուշի ուժերու անդիմադրելի յարձակումներուն առջև կը դողար, ու երկինքը սարսափահար՝ կը դիտէր, բայց ես սենեակիս չորս խարխուլ պատերուն մէջ սեղմուած՝ կ'ապրէի, մօտաւոր Գարունը ողջունելու յոյսով, որուն կեանք ու արիւն կուտար պատուհանիս ետեւ թաղարին մէջ խնամուած վարդը, բնութեան անգութ կատաղութիւնն արհամարհող այդ միակ գործարանական մարմինը, ինչպէս նաև վառարանիս մէջ պլպլացող անհոգի կրակը, որ կը յիշեցնէր ճնշուող, հալածուող, ապտակուող ժողովուրդի սրտին մէջ առկայ՝ աղատութեան տկար յոյսը...։

Ես կը յուսայի թէ վերջապէս կ'անհետի այդ ձիւնը՝ ինչպէս իմ խորունկ վիշտերը. թէ բնութեան կատաղութիւնը անկասկած կը կորսնցնէ իր սաստկութիւնը,

ինչպէս իրենց հլու հպատակներու արեամբ ներկուած սուրերը լիզող բռնապետներու վայրենութեան ծարաւը . և թէ սառած արեւը կը հալի անշուշտ՝ ինչպէս մարդկութեան լեռնակուտակ ցաւերը :

Չարչարանքի սև ապակիներու վրայ լուսանկարուած անցեալի արհաւիրաց պատկերները, աստուածային կերպարանքով յարութիւն առած՝ իրենց դիւթիչ, հմայիչ ներգործութեան տակ անուշ քաղցրութեամբ մը կ'օծեն քայքայեալ ուղեղս՝ ուր կը կայծկլտան երբեմն վշտախառն, բայց միշտ քաղցր յիշողութեան կայծեր : Հիմա կը սիրեմ ձմեռը, կը սիրեմ այն ձիւնն ու բուքը, կը սիրեմ լսել սոսկալի քամիին գոռումը սարսուղընցիկ, այո՛, կը սիրեմ ատոնք բոլորը, ի՞նչ փոյթ թէ բոկոտներ, մերկեր մեռնէին ցուրտէն, թէ թշուառներու ակռաները հոգեվարքի երգն երգէին կափկափելով . որովհետեւ անոնց արիւնախառն արցունքները, անոնց անգթօրէն փնռելուած դիակները որպէս զրօշ ծածանելով Մեծ Ուխտի ուխտաւորներուն կեանք ու խանդ կուտային, ու անոնց արտին մէջ կը վառէին սուրբ նպատակի իրադործումը հետապնդող անձնազոհութեան կրակը, որու արծարծած լոյսին շնորհիւ քառսին մէջ յուսահատութեամբ խարխափող ժողովուրդները պիտի կարենային գտնել ազատութեան ճամբան՝ որ ապրստամբութեան ճամբան է :

Ճմրան մէջ չիկար մեղկութիւն, չիկար թուրութիւն . իրենց չուքէն վախցողներն անգամ զօրաւոր ինքնամփոփման մը համար բոլոր ուժերնին համախմբելու ճիգեր կ'ընեն . հոն կեանք կար, որովհետեւ յոյս կար . ախ, այդ յոյսը, որու փճացումը կեանքը անտանելի բեռ մը կը դարձնէ : Իրաւ է թէ ձիւնը անհետացած է, բայց ան՝ ցաւի փոխուելով աւելցած է հին վիշտերուս վրայ,

որովհետեւ անոր յաջորդած է աղքատին խրճիթը քայքայող անձրեւը և դաշտերու մէջ պառկող անպատրաստար, եղկելի արարածները փշրող անարկու կայծակը . դադրած է քիչ մը բնութեան կատաղութիւնը, բայց ո՛չ ատելութիւնը մարդու, որ սա դրախտ աշխարհը դժոխքի փոխած է :

Ի՞նչ ընեմ գարունն ու անոր բերած խաբուսիկ գեղեցկութիւնները, չէ՞ մի որ նա հինն է զոր տեսած ենք քանիցս . ի՞նչ ընեմ դաշտերու հագած կանանչը, երբ իմ սիրտը խամրած է . ի՞նչ ընեմ կապոյտ երկինքը, երբ հոգիս յուսահատութեան սև ամպերով պատած է . ի՞նչ ընեմ նորափթիթ ծաղիկները գգուող և բռնաստեղծին երեւակայութիւնն օրօրող զելիւսը՝ քանի որ կուրծքիս տակ կը փչէ անյուսութեան ցուրտ քամին :

Անբուժելի հիւանդութիւն մը կը տառապեցնէ զիս . տխուր եմ, չա՛տ տխուր . թէև ծառերը ծաղկեր են, բայց այդ ծաղիկները մօտաւոր ձմրան հոտը կը բուրեն . . . :

Ամէն առտու, արեւն իր անկողնէն չելած, երբ կը կատարեմ յուսահատեալի թափառկոտ չրջագայութիւնը, կը լսեմ երգեցիկ թռչուններու անուշ գեղեցիկանքովը յօրինուած՝ բնութեան ուղղեալ փառաբանական աղօթերգութիւնը . ծաղկանց աչքերուն մէջ աղամանդէ ցօղեր կը մրափեն երազկոտ, ու ես երկար կը դիտեմ դանոնք :

Ահ, ո՛րքան նմանութիւն ցօղին ու յոյսին միջև, երկուքն ալ աղուոր՝ բայց վաղանցիկ, երկուքն ալ շոգիանալու դատապարտուած սա գարնան կիզիչ արեւէն . . . :

Ինձ համար արժէք չունի այս գարունը և ատոր բերած գեղեցկութիւնները . ձմրան իրիկունները ան-

քուն՝ կը լուսցնէի անոր գալստեանը սպասելով, սակայն հիմա կ'արհամարեմ զինքը: Ես կ'ըզձայի լսել սոխակի գեղգեղանքը՝ բայց առանց փուչի անթառամ վարդի տերեւներուն մէջէն. կ'երազէի տեսնել կանանչը՝ բայց մշտադալար կանանչը, անամպ երկինքի տակ, կը փափաքէի տեսնել ծառերու ծաղկիլը, բայց պէտք էր ծաղկէր նաև իմ յոյսս ալ, ու պտղաբերէր....

Ո՛չ, ո՛չ, այս գարունը Յոյսիս Գարունը չէ, որովհետև իր հետ չէ բերեր իմ երազած Ապրիլը....:

ՊԱՇՏԱԾԻՍ ՇԻՐՄԻՆ ՎՐԱՅ

Ու ըսին ինձ. «Մեռաւ պաշտելիդ, որուն սիրովը «կը տրոփէր հիւանդ սիրտդ, որուն ժպիտին արժանի «ըլլալու համար զիչեր ցորեկ տառապեցար, ընկերացի՛ր «մեզ, ու պիտի ցուցունենք քեզ այն փոսը՝ ուր ահա «փոփուած է նա, այն քարը, որ ծածկած է անոր դամբանը, իբր յաւիտեանականութեան կախարիչը՝ զոր չի «կրնար վերցնել Աստուածն իսկ իր ամենազօրեղ լծակով: «Մի լար հէ՛ք ողորմելի. անդարմանելիին վրայ ողբալ՝ «յիմարութիւն է, ինչպէս յիմարութիւն էր պաշտելիդ «այդպիսի էակ մը, որուն կեանքի տեւողութիւնը գիտէիր որ կարճ պիտի ըլլար, ինչպէս ժպիտը՝ սա կեանք «կոչուած Դժոխքին մէջ. որուն սրտին տիրանալը ան- «յուսալի էր, ինչպէս վերացումը՝ տառապող մարդկու- «թեան կարմիր ցաւերուն»:

Այս անակնկալ բառերու տակ շանթահարուած՝ մեքենաբար հեռացայ խօսակիցներէս, դռնէ վերջին անգամ համբուրելու գերեզմանաքարն անոր՝ որուն ահռելի սիրս հնոց մը ըրաւ, եւ կեանքս դժոխք մը....:

Անծանօթ դաշտերը անցնելով մտանք նեղ ուղի մը, որուն երկու կողմերը կային սեպածեւ, ամպմերձ ժայռեր, որոնց գագաթն ելլելով նետել ուղեցի բողոքս Անոր արիւնքաներկ դահին առջև, քանի որ նա զլացաւ

ինձ տալ երջանկութեան վայրկեան մը, վայելումի երկնային վայրկեան մը, որ ապրած քսան և հինգ տարիներս պիտի արժէր...

Մտքով՝ վայրկեանի մը համար յանդուգն, կարողութեամբ անդօր՝ քաղցի մտացնոր, խելագարի պէս այն ճամբան, ուր կանանչ ընծիւղ մը չիկար, թէ և կ'ըսէին թէ Գարուն է, և որ երկար էր, չա՛տ երկար, տառապանքի դարաշրջանին չափ երկար: Ինձ կը թուէր թէ սիրտ չունէի լանջքիս տակ և մտածում՝ գանկիս մէջ. շնչաւոր էա՛կ մըն էի թէ երազ. պահ մը կասկածեցայ գոյութեանս վրայ. շօշափեցի աչքերս՝ բաց էին անոնք. մարմինս՝ տաք էր ան, ու սրտիս տրոփունի ձայնը կարճագանդէր այդ ամայի հովիտներուն մէջ:

«Ախ, ո՛ւր եմ.» գոչեցի բոլորովին յոգնած, յուսահատ, թեւաթափ. «քալէ՛» ըսին ինձ. քալէ՛, քալէ՛, միշտ քալէ, թափառական հրէին պէս. բայց ո՛ւր, մինչեւ երբ: Ամայացած վայրերու ալաղան, տխուր պատկերները կ'սպառնային փճացնել արդէն ստուեր գոյութիւնս, ու ես կը քալէի երազի պէս թեթեւ:

Ետեւս չէի նայեր, որովհետեւ գիտէի ընազդմամբ՝ թէ անյուսութիւնն էր քայլերուս հետեւողը, դէ՛մս, հորիզոնն ալ չէի դիտեր, որովհետեւ ըսին թէ դերեղմանը հոն է, պաշտածիս գերեզմանը:

Որչա՛փ կը յառաջանայի, նոր ու անծանօթ տեսարաններ կը չրջապատէին զիս. ամէն բան երազով կերտուած կը թուէր. այնպէս կարծեցի որ միայն ես չէի այդ ճամբան ու այդ վայրերը չճանչցողը. որովհետեւ մարդու ոտքի նշան չէր երեւէր երեսը, կակուղ գետնին՝ ուր նորատի գարունը վախցած էր ինքզինքը ցուցադրելէ: Նահանջել չի խորհեցայ, քաղցի անվնաս, մտամոլոր, խենթի պէս...: Զեմ կընար ըսել թէ ինչ-

պէս ցնցուեցայ, երբ տեսայ կարմիր դաշտ...: Ճամբուս վրայ աջ ու ձախ ձգուած էին մարդու հաղարաւոր դիակներ, գանկեր. հոգիս լեցուած ամէնատանաւոր տպաւորութիւններով, ա՛յ կաթիլ մ'անգամ ընդունիլ չէր կարող, ու ես սիւռուած դիակներու, գանկերու վրայէն սկսայ արագօրէն վազել սարսափահար, ապաստանարան մը գտնելու համար:

Մեր գտնուած մահաբոյր տարածութենէն քիչ անդին, լերան կուրծքը, կ'երեւէր նորադարդ, ծաղկաւէտ պարտէզ մը. հո՛ն ուղղուեցայ: Առաջին անգամ, ահաբեկ՝ կոյր մտքով չի հասկցայ թէ ինչ կը նշանակէին մահուան շունչին տակ, անապատի ակռաներուն մէջ՝ նորարողրոջ ծառերը, բայց երբ մօտեցայ, տեսայ որ շինծու էին անոնք. կանանչ թուղթեր տերեւի ձեւով և ճերմակներ՝ ծաղիկի ձեւով կտրտած՝ փակցուցած էին այդ գրեթէ կիսակործան ծառերուն, որոնց դրսերեւոյթը հոգ չէ թէ այլանդակօրէն չպարուած՝ հեռուէն հաճելի տպաւորութիւն մը կը գործէր դիտողին վրայ, թէ և խարուսիկ...: Խայտառակութեան զղուելի թիփը ներկայացնող և կեղծիքով գեղազարդուած այդ ծառերուն մէջ, մարդախողովող դայլեր ծածկուած՝ սոխակի դայլալումը եղանակաւորել կը ճգնէին...: Պղծուած գեղեցկութիւն, կեղծիքի աշխարհ...:

«Ահա այս է» ըսին, ցոյց տալով ինձ հողակոյտ մը ծածկող ճերմակ քարը: Թմրած զգայութիւնս յանկարծ յարութիւն առաւ, ու ես զլորուեցայ անոր հրեշտակային մարմինը ծածկող դամբանին վրայ, բոլորովին զգայալիկ. միայն յետոյ զգացի թէ ցուրտ էր քարը. չա՛տ ցուրտ. անարի, մեղկացած ու ետասէր սիրտերու պէս ցուրտ:

Ո՛րչափ մնացի այդ վիճակին մէջ, չեմ յիշեր.

միայն երբ ուշաբերեցայ, դարմանօք տեսայ որ այն գերեզմանաքարը՝ որուն վրայ ինկեր էի խելակորոյս, անհետացած էր. ծառերու թուղթէ տերեւներն ու ծաղիկները գիտակցութեան հովէն սրբուած քշուած էին. սոխակի դայլայումը կեղծող գայլերու ձայնը դադրած էր, կը լսուէր միայն անոնց ոռնումը, որ ծոցւորուած էր ներքին անաւոր ցաւերու ախտանիշերով, միեւնոյն ատեն ինքնակաղիւրման անդօր ճիգերու հոգեվարքով:

Ոտքի ելայ, աննկարագրելիօրէն տխուր տպաւորութեանց շղթաներով, յուսահատութեան յետին մրուրն քամած, հազիւ լսելի ձայնով. — «Ո՛հ, նա մեռած... ըսի, երանի թէ գիտնայի գերեզմանը, որպէս զի ամէն առտու, արիւնախառն արցունքներովս ցօղէի անոր ցուրտ շիրիմը...»: Մինչդեռ այսպէս կը մրմնջէի, գայլերը ոռնալէ դադրեցան, ու լսելի եղաւ ձայն մը. դըրդեցուցիչ էր ինչպէս ամպերու որոտը: Այդ ձայնը սապէս խօսեցաւ:

«Հեռացի՛ր հէք մահկանացու, թո՛ղ բուռի լալահառաջ հեծեծանքներդ. նա մեռած չէ, թէև վատերն ու դաւաճանները անոր գերեզմանը փորած են: Նա չի մեռնիր, քանի դեռ աշխարհը թաղուած չէ. անոր մարմինը կաղմուած է տառապող մարդկութեան արցունքներով և հաղարաւոր նահատակներու սուրբ արիւնով: Գնա՛ մութ քարանձաւներու մէջ պահոււրտողները, անգործները յորդորէ՛ ու միասին աշխատեցէ՛ք. ցանեցէ՛ք գաղափարի սերմերը՝ որք արտադրուեցան գոհար միտքերէ, ճնշուածներու քրտինքի ու արեան կաթիլներէն: Աստուած, արեամբ յագեցած, ու դիակներով լեռնացած այս միջավայրին Գարունն չի կրնար տալ, այդ կարող է ընել ձեր բազուկը...»:

Գացէ՛ք ու թաղեցէ՛ք զոհուածները, ոչ թէ հողին՝

այլ հոգիներուն մէջ թոյլերուն՝ որոնք շղթայուած են գձուձ, գետնաքարչ կամէութիւններով. դիակները եւ աւանդի անշիջելի կրակը պիտի ըլլան:

Այս մահաբոյր դաշտը պէտք է փոխուի եղեմական դրախտի, ուր գայլերու անունն իսկ չպիտի լսուի, ուր ոչխարները առանց հովիւի պիտի արածին, ուր վարդը առանց փուշի պիտի ժպտի, և քու պաշտելիդ՝ այդ դրախտին առաջին զիցուհին պիտի ըլլայ...:

ԱՇԽԱՏԱԻՈՐԻ ԱՐՑՈՒՆՔԸ

Աշխատաւոր, տառապանքի զաւակ, այն օրը երբ ծնար, հիացմամբ դիտեցիր աշխարհը և զայն գեղազարդող սքանչելիքները՝ որոնցմէ մաս մըն ալ դո՛ւն ուղեցիր ձեռք ձգել ու վայելել. սակայն վայրկենապէս յուսախար եղար՝ երբ հասկցար թէ երջանկութիւնը չա՜հա գործողինն է, թէ արդարութիւնը ուժին գերին է. մանաւանդ լսեցիր որ քեզի կ'ըսեն. «աշխատի՛ր քըրտնի՛ր. յոգնի՛ր, մեծցո՛ւր վայելումի ծառը, որու պտուղէն ճաշակելու երազն իսկ չես կրնար ունենալ»։ Ահ, օրրանիդ մէջ լացիր, ոտքի ելել ուղեցիր, բայց խանձարուրդ կապած էին, ու բռնապետի մականը կը ճօճէր գլխուդ վերեւ։ Աչքովդ դիտեցիր աշխարհը՝ հակադրութեանց անծայր ուկիանոսը, ուր ինկող թշուառը իր ազատութիւնը կրնայ գտնել միայն մահուան մէջ. ալանջովդ լսեցիր այնպիսի բառեր, որք շարունակ արձագանգեցին երկար դարերու ընթացքին՝ վշտուռոյց կուրծքիդ տակ։

Անլուծելի դժբախտութեան գաղտնիքի պարզումը կարդալ ուղեցիր աչքերուն խորը մօրդ՝ որ մայրն է հաւասարապէս աղքատին՝ ինչպէս հարուստին, տգէտին՝ ինչպէս գիտունին, գերիին՝ ինչպէս ազատին, բռնապետին՝ ինչպէս ստրուկին. — մարդկութիւնը...։

Մանկական թոթով լեզուով բողբոջ սլաքներ ուղեցիր ասոր անոր, որոնք արհամարոտ, անկարեկիր ու

դաժան, արդար բողբոջներուդ տուին սա կտրուկ պատասխանը, որ դարբնուած կը թուէր ճիւղնեղու ձեռքով՝ մահուան դանկին մէջ. «յաւիտենական անյեղլի օրէնք...»։

Այս ահաւոր վճիռէն վերջ չի յուսահատեցար դու, որովհետեւ չիկայ յաւիտենական օրէնք ու ճշմարտութիւն. անընդհատ դռացիր, անընդհատ բողբոջցիր, քանի անգամ ցնցոտիով շինուած խանձարուրէդ դուրս արձակեցիր թեւերդ՝ բղթեղու համար անբարտաւան հարուստին մետաքսեայ օրրանին մէջ քնացող մանչը. սակայն մանկական անխոհմ, անժամանակ, խիզախ ընդվզումի շարժումներդ՝ որք նախնական աղօթքի անուշ թոթովանքներ էին ազատութեան աստուծոյ խորանին առջև, բիրտ ուժէն, կտրող սուրէն, մահացնող գնդակէն և քու նմաններուդ անտարբերութենէն փրչուեցան. քաշեցիր թեւերդ, ու լռեցիր։ Տարիներ անցան, դարեր գլորուեցան, դուն մեծցար՝ ծամելով արցունքով թրջուած ցամաք հացը, որ շինուած էր քըրտնիքիդ ալիւրով և զոր եփած էիր տառապանքի փութին մէջ, ոսկորներդ վառելով։ Առանց ուրիշի դիմելու ստրկութիւնն ունենալու ինքզինքդ կերար, ինքզինքդ պահեցիր. մահը կը կանչէր քեզ, դուն հեռացար անկէ. ցոյց տրուած ճամբան, ուր ձակատագրականօրէն քալել դատապարտուած էիր, երկար էր, ու փշոտ և որ կը վերջանար մշուշապատ, արիւնաներկ հորիզոնին վրայ գծագրուող ամպածրար բարձրութեանց զրկին մէջ։ Դուն չէիր գիտեր թէ այդ տխրատեսիլ հորիզոնէն անդին վարդազեղ հորիզոնը կը գտնուէր. բայց քաղցիր աներկիւղ, վստահ՝ յաջողութեանդ վրայ։ Յուսահատութեան ուրուականը միշտ հետեւեցաւ քայլերուդ, բայց մօտենալ չի համարձակեցաւ։

Սխրով ու յօժարութեամբ, անուշ մխիթարութիւն ժը ունենալով, գոհունակութեամբ կրեցիր վզիդ ձգուած երկաթէ ծանր անուրները, որոնց աղմուկը կ'արթնցնէր քեզ նման տառապողներու թմրութիւնը և սրտիդ մէջ կը վառէր եռանդի կրակը, որու լոյսէն պիտի առաջնորդուէին եղկելի անբախդ եղբայրներդ՝ քայելու համար ընտրած ճամբադ՝ ճշմարտութեան ճամբան, գործի ճամբան, երաշխաւորեալ յաջողութեան՝ այսինքն արդար վրիժառութեան երկնային ճամբան:

Ատելութիւնն ու հալածանքը, սուրն ու հուրը յաճախ մոլորեցուցին քեզ, կասեցուցին յախուռն վազքդ, որու չափազանցութիւնը շնչասպառութեան, գուցէ շնչահեղձութեան պիտի յանգէր. բայց վայրկեանական շրջոթութիւնդ չուտով կանցնէր, երբ կը յաջորդէր լուրջ դատողութիւնը. և դու քայեցիր հպարտ՝ քու պաշտած ուղին, թէև վստահաբար գիտէիր թէ նա լեցուն էր անհղ անսակնկալներով, թէև կաշառուած վատերն ու դաւաճանները անդադար կը կրկնէին ետ դառնալ՝ անարդիւնք աշխատութիւն հաշուելով յամառ յարատեւութեամբ յառաջխաղացութիւնդ այդ անծանօթ ու վըտանգաւոր ճամբուն մէջ, ուր սփռուած գտար նմաններուդ անթաղ դիակները, որոնց ձակտին վրայ գըրուած էր «անկարելիութիւն» բառը: Ճանչցար գրողը, ժպտեցար, ու արհամարական նայուածքդ պտտցնելով անոնց վրայ՝ յառաջ անցար. և յաջողութեան ծարաւով պապական շրթունքդ քանի անգամ ողջունեց ազատութեան արեւը՝ որ մայրն է հաւասարութեան դիցունհւոյն: Երբ կուրծքիդ տակ հաւաքուած ատելութեան ու վրէժի հոժկու հոսանքին առջեւ տապալուեցան բոլոր նապեաններու գահերը, երբ բիրտ ուժի կրթնող աւազակները իրենց սուրերն եկան կոտորել ոտքերուդ տակ՝

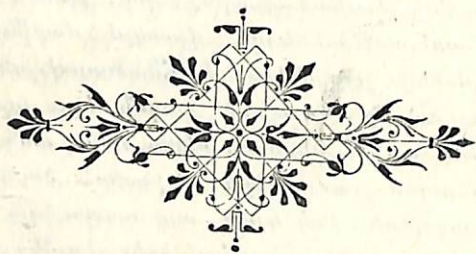
ներողութիւն խնդրելով, դու հեռատեսութիւնը չունեցար գուշակելու ամէն բան. անոնք որ ծոցէդ իջած էին, որոնց քու կաթէդ սնունդ տուած էիր, որոնց վրայ կեդրոնացուեցած էիր յոյսդ, յաջողութենէ վերջ՝ դաւաճանեցին սուրբ ուխտը, ու քու միամտութեանդ և կատարեալ հաւատքիդ գետնին վրայ շինեցին իրենց փառքի պալատը, ուր պիտի շինէին քեզ համար աւելի ծանր շղթաներ, ուր դահիճը իր սուրը պիտի սրէր՝ կրտսերելու համար բռնութեան դարաւոր լուծը կրող վիզդ: Հերոսը՝ բանտապահ, բարերարը՝ դահիճ ու Բրիստոսը դահճապետ եղաւ . . . :

. . . Աշխատաւոր, ետեւդ, յուսահատութեան ուրուականին մի՛ նայիր. դաւաճաններու մեքենայութիւնները թող չի վախցնեն սիրտդ. քա՛լէ միշտ. հորիզոնը հեռու չէ: Քու թափած քրտինքներդ, բրած անհաւատալի զոհաբերութիւններդ, վատոյժ մարմնէդ հոսիլ տուած արեանդ կաթիլները մարմնանալով պիտի փոխուին աստուծոյ մը որ պիտի բազմի երազիդ գահուն ուրի մատուցող մը որ պիտի քաղի անտարբեր, անգութ մօրդ վրայ, որուն առջեւ ներկայի անտարբեր, անգութ մօրդ պապական բոլոր դաւակնելն անխտիր, ծունգի պիտի գան, ու աղօթեն, իսկ դուն՝ այդ աստուծոյն աջ կողմը նստած՝ երկրպագուններուն պիտի երկարես ձեռքդ, որուն վրայ դարերու պատմութիւնը գրուած է՝ կարմիր տառերով . . . :

Պաշտելի աշխատաւոր, աշխատիր, քրտնիր, յոգնիր. մի՛ վատիր, պատրաստէ՛ հաւաքական գերակաշիւ ուժը . . . : Ներկան անստոյգ՝ բայց ապագան յղի է. անոր որովայնին մէջն է երազիդ իրականութեան երեւիսն: Անկասկած օր մը կը փշրուին շղթաներդ. իսկ երկու ձեռքերդ՝ որոնցմէ մէկով հաց կը ձարես, մահուան անարգ գործիքը բռնած՝ ինքզինքդ կը պաշտպա-

նես, այն ատեն պիտի գործածես դրախտի վերածելու աշխարհը, ուր չատ խորունկ պիտի թաղուին ամբարտաւան հարուստն ու անարդ բռնաւորը. և ոսկին՝ անհաւասարութեան այդ դժոխադէմ աստուածը, պիտի ջախջախուի հարուածներուդ տակ, անճանաչելի ըլլալու աստիճան.....:

Աշխատաւոր, աշխատի՛ր անվհատ. աշխատի՛ր անորտունջ. որովհետեւ քուկդ է վաղը իր արեւով ու երկինքով, իր դրախտով ու փառքով . . . :

Ի Մ Ց Ա Ի Ս

Տարիներ առաջ՝ միտքս չէր կրցած չափել ցաւին խորութիւնը. ես կը խորհէի թէ տիեզերական օրէնք մըն է թշնամիէն վրէժ լուծելը, թէ գերեզմանը անհրաժեշտօրէն պէտք էր բացուէր մեր արիւնը ծծող գազաններու ոտքերուն տակ, թէ գնդակը միայն պէտք էր ըլլար վարձատրութիւնն այն ճիւղներուն, որոնց եւրակներուն մէջէն փոխանակ արեան՝ ատելութիւնը կը չրջի, թէ՛ մեր թափած արեան հաւասար ծանրութեամբ պէտք էր վազէր վատերու արիւնը. որպէս զի սաղմնաւորութեւնը արդատութեան արգանդին մէջ. բայց հասկցուցին ինձ որ սխալ խորհած եմ....:

Ներքին ձայն մը կը գոռայ ականջիս. «Ապրելու իրաւունքով ծնած անհատը չքացնել՝ վրէժը կշտացնելու համար, անցեալի արատը սրբել աշխատած ատեն պատմութեան մէկ էջը արիւնով ներկել, գերեզմանին վրայ գերեզման մը բարդել, դիակներ աւելցնելով խորհիլ թէ հատուցման կշիռը իր հաւասարակշռութիւնը կը գտնէ, օձը սպաննելով կարծել թէ թոյնը կ'անհետի աշխարհէն. սիրոյ թագաւորութիւնը անխախտ հիմքերու վրայ հաստատել աշխատած պահուն ատելութեան կաթ տալ. ասոնք այնպիսի հակասութիւններ են, որոնք մարդկային երջանկութեան նաւը կորուստի անդունդը կը գլորեն, ու յոյսի ծաղիկները կրակի ականներուն մէջ կը նետեն. վա՛յ սխալ խորհողներուն»:

Չեմ գիտեր թէ այդ ձայնը որտեղէն կ'ելլէ. միայն կ'զգամ թէ ամբողջ էութիւնս անորոշ մտատանջութեան անիւին տակ կը ճզմուի, կը չքանայ: Սրտիս մէջ մտածումներու ծովու մը վրայ ցաւեր կը լողան: Որովհետեւ գործելէ դադարած է ուղեղս. սիրտս կը կառավարէ զիս. ելլուկ սրտիս, եղուկ ինծի...:

... Մեծ է վիշտս, քանի որ անորոշութեան անձայր անապատին մէջ կը թափառիմ. ո՛ր երթամ, ո՛ր է անապատին սահմանը. ըսէ՛ լո՛ւսին, անձանօթ՝ բայց սիրելի բարեկամ. դուն որ երկինքի բարձունքէն անհունութիւնները կը չափես, դուն որ դժբախտներուն հետ կույսս ու գոհուածներու գերեզմանին վրայ երգեր կը հիւսես, դուն որ մարդկութեան սրտակեղէք թշուառութեանց պատկերները կը պահես ծոցիդ մէջ, ըսէ՛, ո՛ր է այն վայրը ուր մարդն արցունք չպիտի ճանչնայ, ուր մարդկային հոգին չի չլթայուի առեւտրեամբ՝ անբախտութեան բանտին մէջ...:

Լո՛ւսին, ըսէ՛. արդեօք ո՞ր աստուածը պիտի պաշտենք, վրէժը թէ սէրը. այո՛, այս հարցման պատասխանը դո՛ւն միայն կրնաս տալ. որովհետեւ զիշեր ցորեկ դո՛ւն համբեցիր մեր թափած արցունքներն ու արիւնները. դո՛ւն էիր որ լոյսիդ հետ անէծքդ զրկեցիր, դամիւռ համար մեր ճակտին, մեր անտարբերութեան ու անարդ համակերպութեան սեւցած ճակտին:

Ըսէ՛ լո՛ւսին, ըսէ՛. գերեզմաններէն աղաղակող բեռանները ինչ պիտի լեցնենք. մոռացութեան թո՞յնը թէ արդար հառուցման նեկտարը...:

Դարերէ ի վեր, աղգերու ճակատագրին հաւատարիմ աւանդապահն եղած ես. ըսէ՛ ուրեմն, լո՛ւսին, ո՞րն է փրկութեան ճամբան. մարդկութիւնը երբ պիտի ապրի անպղտոր յառաջդիմութեան դրախտին մէջ,

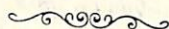
խաղաղութեան հրեշտակներու հսկողութեամբ՝ անմահութեան շունչով. սա ցաւերս երբ պիտի հալին, ըսէ՛ լո՛ւսին, բա՛ւ է լուսիւնդ...:

Կեանքի հարիւր տարիներ վայրկեանի մը արժէքն իսկ չունին. այդ վայրկեանը կ'անցնի հիմա. խօսի՛ր ուրեմն. խօսի՛ր ու հասկցո՛ւր ինձ՝ թէ ի՞նչ է կեանքին նպատակը. մեռածներո՞ւ՝ թէ օրօրոցի մանկան համար աշխատինք. անցեալո՞վ սնանինք՝ թէ ապագայի երազները որո՞ճանք. օ՞ճը սպաննենք՝ թէ թոյնը ջնջենք. գայլերն անհետացնենք՝ թէ վայրագութիւնն ու տգիտութիւնը յեղափոխութեան դահճին յանձնենք: Խօսի՛ր լո՛ւսին, արտասանէ՛ բառ մը. գիտցի՛ր թէ խաւարի թագաւորութիւնը չի կրնար գոցել ականջս՝ իր շեփորներով, ոչ ալ խեղդել ձայնդ՝ իր հանած խլացուցիչ աղմուկով: Օրօրոցիս մէջ, երբ դեռ աչքերս բացած չէի, միտքս ճամբայ մը գտած էր. երեւակայութեանս ու միամիտ երազիս աչքը այդ ճամբան միայն ճանչցաւ. բայց երբ սկսայ նայիլ բոլորափքս, տեսայ որ վտանգաբայց երբ սկսայ նայիլ բոլորափքս, տեսայ որ վտանգաւոր էր այդ ուղին՝ որ կը վերջանար այն-գարշելի տարւոր էր այդ ուղին՝ որ կը վերջանար այն-գարշելի տարւորութիւնը բոցերու յանձնել կ'ուզեն: Մայրս, կ'ըսէ որ պէտք է անկէ քալեմ. իրեն չհնազանդած պահուս՝ իր ինձ տուած կաթը անէծքի պիտի փոխուի:

Լո՛ւսին, ըսէ՛ ինծի. գիտակցութեանս աչքերը ուրիշ նախապէս նշմարած են, աւելի լուսաւոր, աւելի փառաւոր. ատ երկու ճամբաներէն ո՞րն ընտրեմ. լո՛ւսին. դարման մը ցոյց տուր... ա՛յս է իմ ցաւս...:

ԱՇՆԱՆ ԽՈՂԵՐ

Այսպէս պիտի տեսնէի մեր գեղեցիկ հովիտները, պճնուած լեռները, գեղածիծաղ դաշտերը: Ա՛հ, այսպէս պիտի տեսնէի այն սաղարթախիտ ծառերը, որոնց զով շուքին տակ սիրային համբոյրներ կը փոխանակուէին, բանաստեղծն իր երազը կը հիւսէր, վշտահարն իր վիշտը կը քնացնէր, հովիւն իր միամտութիւնը կ'երգէր, գեփիւռն իր օրօրը կ'ըսէր: Այսպէս պիտի տեսնէի այն կանաչազարդ առուները, որոնց անուշ ձայնը հեշտանքի փոխուելով՝ կը լեցուէր վիրաւոր սրտիս ծոցը: Այսպէս դժնեայ պիտի տեսնէի այն երկինքը, որմէ յոյսի շողեր կը կաթկթէր խաւար հոգւոյս մէջ:

Ամայութիւն, տխրութիւն, յուսահատութիւն...: Աշունը երկնցեր է դաշտին մէջ, ծառերուն տակ, ու թափած դեղնած տերեւները կը մարսէ. մահահրաւէր լուսնեան շունչը հապճեպով կը շրջի հոս հոն, չիկայ իր մը, որ ժպիտ մ'ունենայ. չիկայ կանանչ մը, որ խնդայ. բոլորին վրայ ալ ամայութիւնը կը հսկէ՝ մահուան սև կնիքը ձեռքը: Դաշտը, որ ամիսներ առաջ իր հարուստ դալարագեղ ստինքին վրայ կը գրկէր ու կը համբուրէր աշխատող գիւղացին, ճարակող ոչխարը, երազող հովիւը, հիմա՝ բերանը լայն բացած՝ կը նայի դէպի երկինք, որու կապոյտը, ա՛լ չունի առաջուան հրապոյրը, և ուր յաճախ կուտակուած վշտի անհամար տոպրակներէն՝ ամպերէն, կը կաթկթի ո՛չ թէ կենսու-

նակ անձրեւը, որու ապտակին տակ վարդը կը բացուէր, սոխակը կ'երգէր ու երկիրը էն չքեղ արդուզարդովը կը փայլէր, այլ կ'իջնէ յամրաբար արցունքը՝ գեղեցկութեան դագաղին վրայ...:

Վայ բնութեան. մեռած է ան. վայ մարդուն, որ այլեւս դադաղակիր մըն է. վայ յամառ ու չհեռացող թռչուններուն, որք այդ մեռեալին վրայ երգող դպիրներ են ու պիտի երգեն բաժանումի երգը, ամայութեան երգը...:

Իրաւ. առտու կանուխ աքաղաղները դարձեալ կը կանչեն, ցորեկը ճնձղուկները դարձեալ կը ճուռան, դարձեալ կ'երգեն, բայց այդ երգերը համ չունին բնաւ. մեր անհոգի կարծած կենդանիներու սրտին վրայ ալ միտած է տխրութեան դաշտնը...: Տխուր է արեւը, տխուր է երկինքը, տխուր է երկիրը...:

Ես կ'ուզէի որ ամայութիւն ըլլար հոն, ուր դայլերու բնակարանը հաստատուած էր. ես կ'ուզէի որ սոխակը չ'երգէր այն թաւուտներուն մէջ, ուր օձեր կը քնանային. ես կ'ուզէի որ և ոչ մէկ կանանչ ընծիւղ ըլլար այնտեղ, ուր աւերումի անգթութեան անվերջ թաղաւորութիւն մը կար. ես կ'ուզէի որ արև նոյն իսկ չծագէր հոն, ուր անմեղներու դիակներ յօշոտող գեւերու խումբեր կային:

Այո՛, ես կ'ուզէի ասոնք բոլորը, բայց բնաւ չէի երազեր թէ օրին մէկը պիտի ամայանային արօտները, չքուած հարսի պէս երեսի վրայ պիտի մնային դաշտերը, ուր շինականը առաւօտեան իր ջերմեռանդ տեսերը, ուր չինականը առաւօտեան իր ջերմեռանդ տեսերը, որք իր պարէնը պիտի ըլլային: Ա՛հ, ես չէի երազեր թէ իմ պաշտած աստուածս գերին պիտի ըլլար հողիովս ատած սարդանաբաղին, ես բնաւ չէի երազեր

Թէ գեղեցկութիւնը մահուան երգը պիտի երգէր, ճշմարտութիւնը գլխիվար պիտի խաչուէր, ժպիտը օձի ակուններուն տակ պիտի պառկէր, յոյսը միշտ երազին հետ պիտի քնանար, Թէ՛ փերուզակ երկինքը օր մը գերեզմանաքարը պիտի ըլլար այն վշտակոծ հողիններուն, որոնք սա կեանքը դժոխք կը նկատեն և գերեզմանը՝ ոչնչութեան սահմանը:

Ես չէի երազեր բնաւ՝ Թէ պիտի գար ժամ մը՝ երբ վարդենին չորնար, ու անոր մերկ ձիւղերուն վրայ աներես ագռաւը գար, Թառէր և իր հեգնոտ կոխնչով գեղեցկութեան հայոյէր. ո՛չ, ես բնաւ չէի երազեր ասոնք...: Ո՛րչափ կամայապաշտ է բնութիւնը. ո՛րչափ կոշտ ու հաստէր է ան. ինչո՞ւ չհպատակիր մեր կամաքին...:

Այս յարատեւ փոփոխումները՝ կեանքը կը հալեցընեն. պէտք էր փոխուէին տատասկները՝ վարդերու, գայլերը՝ ոչխարներու, օձերը՝ անլիսա մողէզներու. բայց պէտք չէր որ փոխուէր այն, ինչ որ մարդկային ժպիտը կը ծնի: Անկատար օրէնք է սա...:

Բնութեան անփոփոխ գեղեցկութիւնը ձանձրոյթ չպիտի պատճառէր, մշտատեւ բարօրութիւնը մեղկութիւն չպիտի ծնէր, որովհետեւ մարդկային կեանքը, որչափ ալ որ երկար ըլլայ՝ կայծ մըն է, որ կը մարի...:

... Տխրութեան օձը պառկած կուրծքիս տակ, խածեր է սիրտս ու կը թունաւորէ արդէն ցամքած արիւնս:

«Պիտի ապրի՞մ արդեօք մինչև ծաղկաւէտ, յուսալից երազուած Ապրիլը». այսպէս կը կրկնեմ անգիտակցաբար, առանց մտաբերելու Թէ՛ քսանեւհինգ ձմեռներու ձիւնը ճերմկեցուցած է մազերս, ու զիս մօտեցուցած՝ գերեզմանի դրան...: Բայց... ո՛չ, ո՛չ.

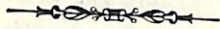
կը յուսամ Թէ օրին մէկը պիտի տեսնեմ սա ծառերուն ծաղիկ շրջազգեստը...:

Ուրեմն, հեռու ինծմէ ինչ որ յուսահատութիւն կը կոչուի, հեռու ինծմէ գերեզմանական ուրուականներ, ես պիտի ապրիմ, տեսնելու համար մշտած ծաղ գարունը. տեսնելու՝ դժբախդութեան յուղարկաւորութիւնը, ցաւերու թաղումը, ու վերածնունդը՝ նոր ու երանաւէտ կեանքին:

Այս աշունը երկար չի կրնար տևել. վաղուան ձմեռն ալ շուտ պիտի անցնի, որովհետեւ նա հիմակուրդն է ամուսնացած է իմ յոյսերուս հետ, իր ստամոքսին մէջ սաղմնաւորուած կը տեսնեմ երազած դարունս...:

ՈՒՂԵՐՁ ՍԸ ՊԱՇՏԱԾԻՍ

Դեղեցիկներու թագուհին. եկո՛ւր. սիրէ՛ դիս. քու ծով սրտէդ զոնէ չիթ մը կաթեցուր այրած սրտիս վրայ: Դեռ գերեզմանի եզրը չհասած՝ թող որ քու անհունութեան խորհրդանշանն եղող աչքերէդ ժպիտի ճառագայթ մը լուսաւորէ ճամբաս՝ չարչարանքի անել անդունդին մէջէն...:

Մնած օրս, ինծ ըսին թէ՝ «մօրդ ստինքէն ծծած կաթդ, երջանկութեան ակերէն կը բղխի. թէ գիտակցութեան աչքերդ բացուած ատեն ինքզինքդ պիտի գտնես երանութեան յարածիծաղ պարտեզի մը մէջ, ուր ձմեռը չի յանգգնիր մօտենալ, ուր գայլի ոտքի հետքն իսկ չի տեսնուիր, ուր մահը չղթայուած է և որուն սահմանին վրայ վիշտը կը չիկնի յանցաւոր հարսի մը պէս...»: Խաբեցին դիս...:

Կերած կաթս անբախտութեան կաթն էր. երբ գիտակցութեան աչքերս բացի՝ նկարուած պարտեզը չի տեսայ. առջեւս պարզուեցաւ անապատ մը, ուր օր մը չի փչեց ժպիտի զեփիւռը, ու չեկաւ իր զով համբոյրով գգուել վշտերով թորչումած ճակատս, որու տակ զըտնուած այրող մտածումներուս հրաբուխը չէ մարած, ու չպիտի մարի դեռ...: Ա՛խ, ի՞նչ կ'ուզէին ինձմէ... Ինչո՞ւ չթողուցին որ օրրանս՝ իմ գերեզմանս ըլլար:

Խայթող գիտակցութեան վայրկեաններուս, անօգուտ զղջումի ժամուս, թանձրամած խաւարին մէջէն,

երբ ջհուղ ինծ նշան ըրիր, ես կարծեցի թէ կեանքը իրաւ որ դժոխք մը չէ, թէ հրէշներ՝ իմ երազներս գողցեր՝ ու զիս վայելումի ծոցէն փախցնելով, տարեր, կապեր են անյուսութեան անտառի ծառերէն մէկուն, ցաւի շղթաներով: Քսանըհինգ տարիներու, այսինքն քսանըհինգ դարերու միջոցին, կրծեցի, մաշեցուցի, խորտակեցի շղթաներս, ու վաղելով հասայ քովդ. բայց... տեսայ որ աչքերդ անտարբերութեան սառուցով պատած էին, և սիրտդ՝ աշխարհի սա խաւարին չափ թանձր երկաթով ծածկուած էր: Ուղեցի որ տաք արցունքներովս այդ սառը հալեցնեմ, ու տկար բազուկներովս սիրտիդ դռները ծեծեմ. սառը չի հալեցաւ, ու հարուածներուս ձայնը կրաքարէ խղճիդ խուլ ականջներուն չի հասաւ: Դո՛ւն ալ զիս խաբեցիր:

Ես որ Աստուծոյ խորանին առջև իբր աղօթք երկու բառ արտասանած չէի, տարիներով աղօթեցի քու սենեակիդ պատերուն տակ. եթէ չես հաւատար՝ բաց պատուհանը ու նայի՛ր, սա առուակները արցունքներէս կազմուած են, սա քարերը համբոյրներէս մաշած են...: Ինչո՞ւ խաբեցիր դիս. ըսէ՛. միթէ բաւ չէ՞ր քաշածներս. միթէ կեանքս ապաշխարութեան չըջան մը չեղա՞ւ. եթէ իմ զոհաբերութիւններս խոնկի մը արժէքն իսկ չունեցան, եթէ աղօթքներս իբր հայոյութիւն հաշուեցիր, բա՛ց ուրեմն դուռդ, որ ինծ համար խորան է, ու անկէ ներս անցնիլ՝ ո՞ճիր. անոր սեմին վրայ ես քեզի պիտի բանամ սիրտս, որ վառ ածուխի կտոր մըն է, կուրծքս, որ խառնարան մըն է, գանկս, որ դժոխք մըն է: Գիտե՛մ, դուն ալ պիտի մեռնիս, անգթութիւնդ քու շիրմիդ տապանաքարը պիտի ըլլայ, զոր թուքով պիտի լուայ վաղուայ սերունդը: Չեմ գիտեր թէ գերեզմանէն անդին ապրիլ կա՞յ. բայց վստահ եմ՝ եթէ

ըլլայ՝ մենք չպիտի երթանք միեւնոյն տեղը, ուր ծըն-
րադրելով զղջումք յայանես. անկասկած՝ արդարու-
թեան նժար մը պիտի ըլլայ հոն: Արհամարանքի պա-
րիսպներուն մէջ կղզիացած կեանքիդ մեղքերէն, ո-
րոնցմէ էն մեծն է անգթութիւնը, երբ դրուի նժարին
մէկ թաթը, ինչ որ ալ նետես միւս կողմը, չպիտի կըր-
նաս տեղէն շարժել զայն: Եթէ հաւատացեալ ես՝ վախ-
ցի՛ր ապագայէն, եթէ անհաւատ ես՝ վախցի՛ր գերեզ-
մանէն:

Անէ՛ծք այն շրթներուն, որ իմ երազիս ու վարդ-
իղձերուս կաթովն սպիտակացած այցերէն համբոյր մը
պիտի քաղեն. անէ՛ծք քու սրտիդ, երբ նա իր ծոցին
մէջ անունը կարձանադրէ ուրիշի մը՝ որուն սէրը կեղծ
է. անէ՛ծք այն մարդուն, որ պիտի բռնէ ձեռքդ՝ որով
նետեցիր զիս անբախդութեա՛ն անդունդը.....:

Եթէ ես քեզմէ առաջ մեռնիմ, իմ հոգիս սև ամ-
պի պիտի փոխուի ու պիտի ծածկէ յոյսերուդ երկինքը,
քայլերուդ առաջնորդող արեւը. եթէ ուրիշներուն հա-
մար անհետանամ աշխարհէս, ուրուական մը պիտի ըլ-
լամ՝ հանգստութիւնդ վրդովող, իժ մը՝ անզգայ սիրտդ
խածնող, խորշակ մը՝ ոսկի երազներդ խամրեցնող, կամ
մահուան մանգաղը՝ գլուխդ հնձող: Հաստատապէս գի-
տեմ, ժպիտը չպիտի գայ կախուիլ քու շրթներէդ, ո-
րոնց վրայ վաղը մահուան դալուկը պիտի նկարուի.
Երբեք վայրկեան մը ուրախութեամբ չպիտի բարբախէ
սիրտդ՝ որ անէ՛ծքներու դժոխքին մէջ մշտավառ նիւթ
մը պիտի ըլլայ: Ես պիտի կենամ այդ դժոխքին բերա-
նը, ու չպիտի թողում որ ջուրով մարնն տանջանքիդ
կրակը. փոխարինութիւնը արդար օրէնք է:

Վստահ եղի՛ր, սէրս որչափ բուռն ու անկշռելի է,
վրէժս նոյնչափ սոսկալի ու անսահման պիտի ըլլայ....:

Բայց . . . վա՛յ քեզի, վա՛յ ինծի . . . :

ՏՊԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՍ ՊՕԼՍԷՆ

(Քաղուած՝ բարեկամիս յուշատետքէն)

Վերջապէս տեսայ պատմական շատ մը դէպքերու
թառեւրաբեմը, երազներու օրրանը, բնական գեղեցկու-
թիւններով պճնուած քաղաքը, Պօլիսը: Այսօր՝ ամիս-
ներէ ի վեր է որ վերադարձած եմ. սակայն չեմ կրնար
նկարել այն տպաւորութիւնները, զորս ունեցայ հոն,
այն խորհուրդները, որք սղտորեցին կոյս միտքս, խեղ-
ճուկ գաւառի մը լոին ու մութ անկեան մէջ միամտու-
թեամբ շինուած միտքս:

Դրախտ մը մտնողի պէս ուրախութեամբ գինովցայ՝
երբ ողջունեցի Վոսփորի ափերը, դժոխքէն փախչողի
մը պէս լայն չունչ մը առի, երբ բաժանումի ժամուս,
երեւութապէս ծիծաղկոտ այդ վայրերուն վրայ հրա-
ժեշտի նայուածքս դամբով հեռացայ....:

Պօլիսը տեսնելէս առաջ, էութեանս մէջ բան մը
կար, որ ինձ կը բաւէր, կը մխիթարէր զիս. ինծի մար-
մին ու կենդանութիւն կուտար. չգիտեմ ի՞նչ էր այդ.
միայն սա գիտեմ թէ՛՝ ատ գիւթիչ քաղաքը տեսնելէ
վերջ՝ ինքզինքս պարապ զգացի. առին ինձմէ այն՝ որ
իմ կեանքս էր, որ իմ յոյսս էր: Ես մարդկային ան-
հաւասարութիւնը այնչափ չերաւորուած չէի երազեր.
Ես չէի կարծեր թէ անդնդախոր վիհեր կրնային բաց-
ուած ըլլալ հարուստին ու աղքատին, հարստահարողին

ու հարստահարուողին միջև. չէի երեւակայեր բնաւ՝ թէ դժուար է ցատկել այդ փոսերէն, միացնելու համար իրարու հակառակ, զիրար ատող այդ դասերը, որոնց գոյութիւնն եղած է համամարդկային թշուառութեան միակ պատճառը: Տեսայ եւրոպացիներու երազավայրը՝ Բերան, տեսայ հրաշագեղ Պէյգօղը. տեսայ վերջապէս ինչ որ գեղեցիկ կը հաշուուէր. տեսայ բնական սքանչելիքներու ստինքէն սնած անթառամ ու աղամանդ, հեշտօրօր աղուորութիւնները, որոնց կաթը հարուստն է որ կը ծծէ, որոնց հմայքը մեծատունն է որ կ'ըմբոշւի: Այո՛, դիտեցի ատոնք բոլորը, բայց այդ հիանալի գեղեցկութեանց վրայ վշտի դրոշմն ալ տեսայ...: Ես կարծեցի տեսնել հպարտ դրամատիրոջ քսակը չքաւորի քրտինքովն ուռած, հրաշագեղ պալատներու հիմերը մարդկային գանկերու վրայ հաստատուած, ու անոնց փայլը՝ թշուառներու արեամբը տրուած:

Ես դիցունի Վոսիորի որովայնին վրայ խաղցող ժպտուն կոհակներու աչքերուն մէջ արցունքի կայլակներ համրեցի, երբ նաւը կը հեռանար անկէ, ու իր կողերէն փրփուրէ ժանեակներ կը սփռէր անոր ջինջ ու կապոյտ դէմքին վրայ, որուն ներքեւ խորուն անդունդի մը գոյութեան կասկածն ունեցայ. անդունդ՝ ուր գահավիթած են դարերէ ի վեր հաղարաւոր դժբախտներ, ուր կուտակուած է տառապողներու բողոքը, որ օրին մէկը, հրաբուխի մը պէս պիտի ժայթքէ լափելու համար ինչ որ տգեղ է, ինչ որ աղտեղութիւն է:

Պօլիսը, Պօլիսը... ի դուր կը փորձեմ յիշողութեանս մէջ ամփոփելու գրիչով նկարելն այն աղուորութիւնները, որոնց թովիչ հմայքը անթափանց մշուշի մը պէս դիզուած էր մտքիս հորիզոնին վերեւ. այդ մշուշը չղթայած էր իմ խորհողութիւնս, ու ես շուարած խեն-

դի մը պէս կը քայլէի Պօլսոյ փողոցներէն, որոնց սալայատակներուն վրայ դարերու միջոցին կաթկթած արեան հետքեր նշմարեցի. այն մշուշը հիմա ալ չէ փառատուած:

Ինձ կ'ըսէին թէ Պօլիսը հիանալի է, անարատօրէն գեղեցիկ է, նախապէս՝ չափազանցուած ոչինչ գտայ. այո՛, գեղեցիկ էր, հիանալի էր, բայց չգիտեմ ինչո՞ւ վերջը, չափ վերջը, այդ գեղեցիկը զգուանքով յիշեցի:

Գեղեցկութիւնը կուտութեան մէջ է, ու Պօլսոյ գեղեցկութիւնները բոլորն ալ պղծուած են, Պօլիսը գեղատեսիլ՝ բայց լիկուած կին մըն է, զոր կը սիրեն միայն սնոնք, որ քշուած են վաւաշոտ կիրքերու հոսանքէն, սնոնք՝ որոնց հոգին բարձր չէ չափելու համար կուտութեան մը անկոխ բարձրութիւնը:

Բանաստեղծի մը համար զգլխիչ այն համայնապատկերը, զոր դիտելու առիթն ունեցայ Ղալաթիոյ աշտարակէն, ինձ թուեցաւ թէ համայնապատկերն է թշուառութեան անտառին, որու ծառերը՝ զեփիւռին ու սոխակին հետ ներդաշնակ երգելով՝ կ'օրօրին մեղկ ու տարփազրգիւ զգայութիւնները կարգ մը առանձնաշնորհեալ անհատներու, որոնք կ'երթան յազենալ պղծուած կոյսերու գարշահոտ բարձրուն վերեւ, անոնց ծախու հանած մարմինով: Երկար մնացի աշտարակին ծայրը, անհետացաւ աչքերէս անոր ոտքերուն տակ փռուած քաղաքը, ու նայուածքս ապականուած մըթնոյորտը ճեղքելով՝ գնաց յառիւ այն անուշ պաշտելի երկրին վրայ, ուր ժողովուրդ մը կար տառապող, ժողովուրդ մը, որ դարերով արիւն փախեց, որ մերկացաւ իր սրբութիւններէն և որուն համար գերեզման մը դարձաւ կարծես այն հողը, ուր պէտք էր ծածանէր աղատութեան դրօշը...

Անոր սէրը և իրենց մարմինը ծախող եղկելիներու նուիրուելիք սէրը, սկսան մենամարտիլ սրտիս մէջ. չեմ գիտեր թէ ո՞րը յաղթուեցաւ, միայն հասկցայ թէ՛ չէի կրնար հանդուրժել այդ տեսարաններուն. չէի կրնար անցնիլ Պօլսոյ սահմանէն անդին, դէպի Եւրոպա, ուր անկասկած հանգիստեսը պիտի ըլլայի տեսածներուս ամենահաւորին, ամենէն քստմնելիին: Այո՛, չկրցի, ու երկար ալ չ'մնացի. վազելէն ու հեւալէն նետուեցայ նաւը, ու յետոյ իմ հօրենական օճախը. նման այն մանկան, որ սոսկալի վտանգի մը բերնէն մաղապուր՝ կուգայ նետուիլ իր մօր բազկաց մէջ, անոր գգուանուչ համբոյրներուն տակ մոռնալով սարսափի դիմագիծը...:

... Բաւական հանգիստ եմ հիմա, քանի որ կը համբուրեմ այտերը ծննդավայրիս, որու կաթէն մեծցայ ես: Այդ կաթի փոխարժէքը պէտք է տամ, որպէս զի աղատ զգամ ինքզինքս՝ սիրտս ուրիշին նուիրելու: Չեմ կրնար դաւաճան ըլլալ. կը սիրեմ նախահայրերուս ծննդավայրը՝ որու գեղեցկութիւնները թէև չղթայուած՝ բայց պղծուած չեն...:

Սակայն ինչո՞ւ երկու սէրեր դեռ կը շարունակեն իրենց մենամարտը. գիտեմ թէ մէկը շատ զօրաւոր է, բայց միւսը կռուի դաշտը թողելու յօժարակամութիւնը չունի. ատոր համար չեմ կրնար մոռնալ Պօլիսը, որու անունը խառնակ տպաւորութեանց կծիկի մը պէս դըրուած է մտքիս մշուշապատ մէկ անկիւնը: Ա՛հ, չեմ կրնար մոռնալ մանաւանդ Ղալաթիոյ այն փողոցները, ուր՝ տեսայ որ աղջիկները իրենց մարմինը կը ծախէին հացի համար...:

ՀՐԱԺԵՇՏԻ ՑԱԻԸ

(ՔԱՂՈՒԱԾ՝ ԲԱՐԵԿԱՄԻՍ ՅՈՒՇԱՏԵՏՐԵՆ)

Ո՞վ մտքէն կ'անցրնէր թէ ես ստիպուած պիտի ըլլայի բաժնուիլ հայրենի օճախէն, ուր թողած եմ կրակ երազներս՝ որոնք օր մը անչէջ բոցերու փոխուելով, պիտի կրնան փոշիացնել այն հիւղակը, որու փրկկած պատերուն տակ իմ օրրանս կապեցին, որու սեւցած առաստաղին տակէն, մանկական աչքերս ապագայի փայլուն հորիզոնը չափել ուզեցին: Ո՞ր մտքէն կ'անցնէր թէ ամայի պիտի մնար այն խրճիթը, ուր միամտութիւնն ու անմեղութիւնը ամիսներով ուրախութեան հարսանիքն ըրած էին, ուր թէև վիշտը ծուխի փոխուելով սեւցուցած էր ամէն ինչ, սակայն անպատուութիւնն ու վատութիւնը չէին կրցած նոյն իսկ նայիլ ա՜նոր փոքր լուսամուտէն՝ ուրկէ արեւուն ճառագայթը դուրսի ապականուած մթնոլորտէն դեղնած, կուգար կախուիլ ներսը, դողդոջուն ու ամօթահար: Ո՞ր մըտքէն կ'անցնէր թէ ժպիտի հովիտը արեան հովիտ մը պիտի ըլլար, ու անմեղութեան խորհրդանշան չուշանին տեղ, արիւնահոտ ծաղիկներ պիտի փթթէին: Ո՞ր մըտքէն կ'անցնէր թէ հայրենի պարտէզներուն ու դաշտներուն կանանչները չոյոզ գեփիւռի համբոյրը սրտիս վրայ

պիտի բանար անբուժելի վէրքեր, որոնց սպեղանին մահը պիտի ըլլայ: Ո՞ր մտքէն կ'անցնէր թէ ցաւերու աշխարհին մէջ պիտի թաղէի իմ մայրս՝ որու գերեզմանը կարմիր հողուն գիրկը բացուեցաւ, որու տապանաքարը՝ վատութեամբ շինուած մոռացութիւնն եղաւ: Եթէ մահը անջնջելի ճակատագիրն է ամէն մարդու, ո՞վ ըստեղծեց ուրեմն բաժանումը, որ ակն է մահուան. ո՞վ գծեց այն օրէնքը, որ անանցանելի անդունդը կը բանայ վշտին ու մխիթարութեան, օրբանին ու գերեզմանին միջև:

Սակայն ի՞նչ օգուտ այս տրտունջները. չէ՞ մի որ ցաւը յաւիտեանական բաժինն է դժբաղդներուն, չէ՞ մի որ մեր կեանքը շարունակական խաղալիքն է այն մեծ միապետին, որ «ամենակարող» ու «ամենողորմած» կը կոչուի տհաս տրամաբանութեամբ...:

Մնաս բարո՛վ, հայրենի օճախ, մնաս բարո՛վ... քու պատկերդ դրոշմուած է սրտիս վրայ: Ձմրան ցուրտ գիշերները մեզ տաքցնելու համար արձակած բոցերդ՝ գաղափարներու փոխուած՝ կը վառին գանկիս մէջ, ու տխուր ժամերուդ արտաշնչած ծուխդ սեւցուցած է հոգիս, որ վաղը բողբոջի գնդակ մը պիտի ըլլայ և անարդարներուն կուրծքը պիտի մխուի:

Մնաս բարո՛վ, հայրենի՛ տնակ, մնաս բարո՛վ... անբաղդութիւնն չի թողուց որ պահպանէիր ինձ պէս որբի մը գլուխը անձրեւէն ու կայծակէն, ձիւնէն ու սառ ջրամիէն: Ահա ես կ'երթամ, ասկէ վերջ՝ ձմրան ցուրտ գիշերները գայլերը հիւրընկալէ քու գրկիդ մէջ, ու գարնան եղանակին ալ՝ օճերը...: Վնաս չունի, անո՞նք ալ մեղք են, վաղը գայլին ակռաները պիտի քաշուին, ու օճին թոյնը պիտի թափի, կ'ըսեն...:

Մնաս բարո՛վ, անշուք ու աւերակ գիւղս, մնաս բարո՛վ...: Իրաւ, քու առողջարար օդդ՝ ծծեցի ու մեծցայ, որպէս զի օրին մէկը կուրծքէդ անցնող վճիռ առուակին եղերքը քանի մը կանանչ ծառեր անկեմ, որպէս զի աւերակ տուններուդ բուերը վռնտեմ ու զանոնք վերաշինեմ, բայց... աւա՛ղ... առուն ցամքեր է հիմա. անոր ճամբան արցունքի խորունկ ակօսի մը պէս կ'երթայ ցաւերու անապատին մէջ կորսուիլ. այդ աւերուած տուններն ալ չեն վերաշինուիր. բաւական է որ բուերը իրենց վռվռուն երգած են հոն, օրերով, ամիսներով...:

Մնաս բարո՛վ, մանկութեանս աղբիւրը, մնաս բարո՛վ, դուն՝ որ իմ նազելիս հետ ունեցած սիրային տեսակցութիւններուս ժամադրաւայրն եղած ես, դուն՝ որ անխարդախ վկան ես մեր անկեղծ սիրոյն, ու փոխանակուած անհամար համբոյրներուն, յիշէ դիս, քանի որ ես ալ պիտի յիշեմ զքեզ: Փոխան այն անուշ ջուրիդ, որով երբեմն մանկական ժպտալի դէմքս լուացիր՝ ու սա վերջին օրերուս հրավառ սիրտս զովացուցեր եմ, քանի որ քու սիրելիներդ արցունքէն ծնան ու արցունքով խեղդուեցան, այլ ես լեղի վազցուր բերնէդ, ինչ փոյթ՝ թէ օրին մէկը քրտնած, ծարաւ, մոլորեալ անցորդը յուսախար՝ անէծքի թուքը նետէ պաղ քարերուդ վրայ...:

Մնաք բարո՛վ, տխրատեսիլ հայրենիքի լեռներ ու բլուրներ, դաշտեր ու ձորեր, ծառեր ու ծաղիկներ, մնաք բարո՛վ, հայրենի կարմիր արեւ ու լալկան լուսին, թախծոտ աստղեր ու սև երկինք...: Ես պիտի երթամ թափառիլ օտար հորիզոններ, ուր ձեր կրկնեւրեւոյթը չիկայ, կ'ըսեն...: Թող անցնին ամիսներ, թող անցնին տարիներ, մինչև որ ժամանակը թաղէ

ցաւն ու դժբաղդութիւնը, մինչև որ ապագան դայ, ու յոյսի սերմերը ցանէ արցունքով ուռգուած արտերուն վրայ:

Այսօրուան հրաժեշտի ցաւին որովայնին մէջ վաղուան գիրկընդխառնումի երազը կ'երկնուի...

Բայց... ո՞վ կ'ապահովցնէ թէ երկունքը մահաբեր չպիտի ըլլայ, ու երեխան չպիտի լիժէ...

Ի Մ Գ Ի Ի Ղ Ս

Կը սիրեմ իմ գիւղս. աղքատ ու խեղճուկ գիւղս: Այդ սէրս անարատ է՝ ինչպէս սիրաբ աշխատասէր շինականին, որու հոգին լուծի մը փոխուած՝ կը ծանրանայ իմ այնքան սիրած եզներու վզին. և արիւնը՝ շրջան կ'ընէ երակներուն մէջ այն արտերուն, որոնք այսօր թէև ձիւնի վերմակի տակ կծկտած՝ բայց վաղը պիտի վերակենդանանան անշուշտ, հմայիչ գեղեցկութեամբ ցուցադրելով պճնուած շրջազգեստին, որու տակ պահուած կուսութեան պիտի մօտենան միայն անոնք՝ որ արցունքոտ աչքերով անոր հասունալուն սպասեցին, արիւնոտ սրտով գեղեցկութեան աստուծոյն առջեւ աղօթք ըրին:

Կը սիրեմ իմ գիւղս, որովհետև զայն շրջապատող անշուք ծառերու հովանիին տակ պարզութեան դիցուհին իր երազները կը լուայ, որովհետև անոր ցածկեկ հիւղակներու խարխուլ դուռներուն առջեւէն կեղծիքը ամչնալով փախեր է, ու եթէ երբեմն անոնցմէ ներս վայրենութիւնը օձի պէս սողոսկելով բռնաբարած է աղջկան կուսութիւնը, նա, այդ աղջիկը, մահը ապրելէն գերադասելով՝ հայրենի օճախին մէջ փորած է իր գերեզմանը, ձեռքովը կանգնեցուցած է վրէժի խաչը, որու տակ, օրին մէկը՝ գիւղացին աչքերը պիտի բանայ, հատուցում պահանջելու համար: Կը սիրեմ իմ գիւղս, որովհետև հո՛ն կրնամ տեսնել շինականի միամիտ որդ-

Մի՛ հեռանար այն հողէն, որուն ծոցը կը նիրհեն սիրելիներդ, որուն արգանդին մէջ ամբարներ կան արիւնի, որուն վրայ ձգած ես սրտէդ ու հոգիէդ մաս մը: Գիւղիդ սահմանէն անդին թովիչ պերճութիւնները իրենց հմայքով թող չի հրապուրեն քեզ, այդ պերճութեանց վերմակին տակ անբարոյականութիւնը գրկուեր պառկեր է նեխած հոգիներու հետ, հոն արցունքի ծով մը կայ ու անոր եզերքը՝ ապականութեան ճահիճը:

Գիւղացի, հիմակուհիմայ սիրէ գիւղդ՝ ինչպէս կը սիրեմ ես. հողին նուիրուած սէրը սուրբ է, այն հողը՝ որուն հետ մանուկ եղած ատենդ երազներդ ու յոյսերդ խառնեցիր, մեծնալէդ վերջ՝ արցունքներդ ու արիւնդ...:

*
* *

Կը սիրեմ իմ գիւղս. այդ սէրը տեւական ու անչիջկի է՝ ինչպէս անձնասիրութիւնը...: Ահա հոն, տխրութեան բուն նստեր է. բայց լաւ գիտեմ, եթէ չի սատկի՝ պիտի հեռանայ. թանձրամած խաւարը պատած է չորս կողմը, սակայն յուսահատութեան ոռնոցը չի լսուիր:

Ես կը տեսնեմ շատ հեռուն ջահ մը որ կը շարժի, հրաբուխ մը, որ ահարկու որոտումներով կը պոռթկայ ու հորիզոնը կրակով կը լուայ, արեւ մը, որ վազելով կը բարձրանայ...:

Այդ ջահն անկասկած յոյսի դիցունդոյն ջահն է, հրարուխը՝ ճնշուածներու անդուսպ բողոքի արգանդէն ժայթքող յեղաշրջումի լավան է, ու արեւը՝ գերիններու ազատութեան հրեշտակը: Չեմ գիտեր թէ պիտի տեսնեմ արդեօք յոյսին յաղթութիւնը, բայց եթէ չի տեսնեմ ալ՝ անոնց հեռանկարը պիտի արժեցնէ ապրած կեանքս:

Վաղը երբ մեռնիմ, գերեզմանիս մէջէն պիտի շարունակեմ դիտել քահն, հրաբուխն ու արեւը, ու գերեզմանս պէտք է բացուի սիրած գիւղիս գիրկը, իսկ տապանաքարը պէտք է ըլլայ մէկը այն քարերէն, որոնց վրայ ուխտի դրոշմը կայ, արդար ատելութեան կնիքը, ու անբռնաբարի իրաւունքի մը անյետաձգելի նուիրական պահանջը...:

լեցնել մեր վատուռոյց կուրծքերը, հոգ չէ թէ գերեզմանը իր լաշն երախը բացած՝ մեզ կլլելու անհամբեր սպասումը ցուցադրէ, ու իր սեմին վրայ կեցող երջանկութիւնը մեր երեսը թքնէ, ես ցաւերուս կրակը մարեցնելու համար մխիթարութիւն մ'ունիմ. — Մահը...

Աւա՛ղ, մա՛յր, այս մխիթարութիւնը տխուր է, ինչպէս մեր ներկան, ատոր համար չպիտի կրնամ գոնէ անուշ երազներու փունջ մը տալ քեզի՝ որ տարիներով հոգացիր զիս, և երբ աչքերս բացի, ասկէ անկէ ժպիտ քաղեցիր ու ինծի կերցուցիր, քրտինքներովդ ծառեր մեծցուցիր ու զիս անոնց շուքին տակ դնելով՝ արեւուն կիզիչ համբոյրներէն պահպանեցիր, երակներուդ արիւնը սրտիս մէջ վաղցուցիր, կարմիր կաղանդի տօներուն՝ ձերմակ վարդերու պսակ զրիր ճակտիս...:

Ա՛հ, մա՛յր, թշուառ մըն եմ, որ չեմ կրնար կաղանդէք մը գտնել, որու մէջէն մահուան հոտը չի գայ...: Ո՛հ. ո՛չ... քաշելու է վարագոյրը, թաղելու է ամէն յոյս...:

Աչքերուս ետեւ արցունքներու առատ պաշար ունիմ. կ'առնեմ զաւաթ մը, ու զաշն իմ արցունքներովս կը լեցնեմ, ու գողահար ձեռքով քեզ կ'երկնցնեմ... ա՛ռ, մա՛յր, խմէ՛... այս է իմ կաղանդէքս, ա՛յս է կաղանդի նուէրս...:

ԲԱԳՈՍԻ ԽՆԿԱՐԿՈՒԹԻՒՆԸ

Պ. . . . Ճ. . . . ԻԳ

Մենք խմեցինք գինին, որպէս զի մեր բորբոքեալ երեւակայութիւնը իր խաղաղ օրրանին մէջ հանգչի, որպէս զի մեր կուրծքերուն տակ թափահարող երազներդ իրենց թմրութեան վերարկուն հագնին, որպէս զի մեր վրէժի արիւնով բաբախած սիրտը իր հանգստութիւնը գտնէ: Մենք խմեցինք գինին, որպէս զի արհաւիրալի պատկերը ջնջուի մեր մտքէն, որպէս զի յուսահատուած թեան ուրուականը հեռանայ մեր յոյսի սահմաններէն, որպէս զի մոռնանք վիժումը մեր ըզձանքներուն, վիժումը՝ երէկուան մեր յղի երազներուն:

Գարնան ծիծաղկոտ երկինքին տակ, կանանչ մարմանդին գիրկն ընկողմանած՝ մենք վստահութիւն մ'ունէինք թէ գեղեցկութեան թագաւորութիւնն անվերջ, ժպիտի զեփիւռն անպակաս՝ ու երջանկութեան դիցուհին յարած իմազ է: Մենք չէինք երազեր թէ վարդին գերեզմանին վրայ դամբանական պիտի կարդայինք, թէ բնութեան կոյս աղուորութիւնները առանց վայելումի պիտի ցամքէին իրենց ակերուն մէջ, թէ ցաւերու խաչին քով, անվերջ, ու սոսկալի չարչարանքներու ուրիշ խաչ մըն ալ տնկուած էր, աւելի անաւոր, աւելի քրտմանեցուցիչ: Մենք խմեցինք գինին տառապանքի դաւաթին մէջէն, որպէսզի թմրութիւնը տանք անցեալի

արիւնոտ դէպքերու կարմիր յիշողութեան, որպէսզի մարենք այն թունաւոր խղճի խայթը, զոր կը զգայ մարդ՝ նուիրական ուխտ մը չկարենալ կատարելութեան մէջ: Մենք ուխտաւորներ էինք և ուխտած՝ մահուան գնով մեր զոհարելութեան անգին նուէրները տանիլ Աղատութեան Աստուծոյն. մեր քայլերուն առջեւ բացուած էր սակայն անդունդ մը, զոր պէտք էր լեցնել մարդկային դիակներով անցք մը չինելու համար. մենք ստիպուեցանք խմել գինին, որպէսզի աշդ անդունդին անչափելի խորութիւնը պտոյտ չի տայ մեր մտքին, որպէսզի անկարողութեան դիտակցութիւնը սարսուռ մ'ըլլալով՝ մեր երակներուն մէջ չպտտի....:

Մենք խմեցինք գինին, որպէս զի բռնաբարուած աղջիկներու նամուսին արդար ձայնը մեր ականջներուն չի հասնի, ու համատարած ողբի ու թշուառութեան սոսկալի պատկերը մեր սիրտերուն վրայ չի դրոշմուի: Մենք խմեցինք գինին, որպէս զի կարենանք դիմադրել հազարաւոր որբերու, մայրերու, երիտասարդներու, լիկուած հարսերու անտէր գերեզմաններու յիշատակի արձակմանը, որ կ'սպառնայ խափանել մեր ճակատագրական ուղին, դէպի երջանկութեան օթեւանը, որու մշտածիծաղ ու փառաւոր արեւը՝ անամպ երկինքի վրայ, պիտի մոռցնէ երէկուան լացն ու կոծը, արցունքըն ու արիւնը, սուգն ու յուսահատութիւնը....:

Ու մենք՝ մեր դողահար ձեռքերով չարունակ կը լեցնենք ու կը խմենք թմրութեան գինին, մինչև որ եսասիրական ու նեղ մտածումներու մարմարով շինուած կուռքերը, մինչև որ խաղաղութեան Աթենասը ձիթեանի ճիւղը հանէ գետնէն, մինչև որ հաշտութեան աստուածը ատելութիւնը վառէ ու սիրոյ սերմերը ցանէ:

Գերութեան զոհերը ճնշուածներու փառքի պսակներն եղած են, ու ներողութեան ոգին՝ մեր դիցունին, թէ և անտարբերութիւնը կրակ մ'եղաւ մեր տունը վառող, ու թշնամին գազան մը հաւաքացեալի սրբութիւնները պղծող: Երկար ատեն թողուցինք որ զոհերու մարմինները ձենձերին ազատութեան խորանին առջև, առանց խորհելու թէ այդ դիակները հրդեհին արիւնը պիտի շատցնեն, ու անգութներու վայրագութիւնը պիտի կրկնապատկեն: Բայց... ո՛չ, ո՛չ... մենք անցեալին հոգի չենք տար, այլ թոյն. մենք վրէժին ձեռքը սուր չենք յանձներ, այլ՝ արդարութիւն....:

Չարչարանքի երկար դարերու լիկումն ու անպատուութիւնը, արցունքն ու արիւնը մենք գինիին մէջ կը հալեցնենք ու կը խմենք. ստրկութեան, թշուառութեան սադայէլը գինիին բաժակին մէջ կը խեղդենք:

Թմրութիւնը մեր խանձած հոգիներուն մէջ կը սողոսկի օձի պէս, ու վշտերու ծանր անուրը մեր ուսերէն վար կ'իյնայ....:

Լեցո՛ւր, ուրեմն, ո՛վ բագոսի դիցունին, լեցո՛ւր մեր բաժակները գինիով, որովհետեւ մեր կուրծքերուն տակ ատելութեան արծիւը դեռ կը թափահարէ ուժգին իր թեւերը, որովհետեւ երէկուան ցաւերու մարմնացած դիակը դեռ կը շարժի մեր հոգիին մէջ, որովհետեւ մեր խռովեալ զանկի մէկ անկիւնը սուրբ պահանջի մը ամենակուլ հրդեհը կայ բռնկած:

Մենք պիտի խմենք գինին, մինչև որ թմրի մեր զգայութիւնը, քնանայ մեր բանականութիւնը, մինչև որ ցաւերու լեռը հալի արդարութեան կրակով, մինչև որ ծագի երջանկութեան Արեւը....:

խոշոր քարի մ'անութին տակ, վստահ գիտնալով թէ փոքր յանդգնութիւն մը կը պատժուի գլխատման սոսկալի պատիժով:

Եթէ քամին իրեն չի մնասելու չափ բարեսիրտ ալ ըլլայ, պիտի կրնայ լսեցնել իր մեղմ ձայնը, որ անկասկած պիտի մարի ու չքանայ անոր ոռնումին մէջ...:

Աքսորուած ծաղիկը գիտէ ամէն բան, ու քաշած է վարագոյրը, ցորեկը անքթիթ կը նայի արեւուն, որու լոյսով դժբաղդներն ալ կը լողնան. երջանիկներն ալ իսկ գիշերը՝ անուշ ու ոսկեզօծ երազներով կը մրափէ աստղերու անքուն նայուածքին առջև, լուսնի աչքերուն տակ...:

Հողը ինչո՞ւ իրեն սնունդ տուաւ, ինչո՞ւ ծլեցաւ, քանի որ ժպտի երեսը չպիտի տեսնէր, քանի որ արցունքը միշտ իր կոպերուն տակ կծկտած պիտի մնար, քանի որ թոռմիլը ամենամեծ երջանկութիւնը պիտի համարուէր:

Ա՛խ, երանի թէ մէկը սիրէր լքուած ծաղիկը, որ թէև մեծցած վայրի ամայութիւններու ստինքով, բայց իր հրաշագեղ թերթերու ակռաներով խածեր է բնութեան ազատ ու չաղծուած գեղեցկութիւններու գոհարը. ա՛խ, երանի թէ մէկը եթէ չէր կրնար սիրել՝ գոնէ գթար անոր վրայ, ու չթողուր որ վայրի հովն ու կարկուտը մտրակէին զայն, որ միակ յանցանքը իր անբծութիւնը և միակ պակասութիւնը՝ իր գեղեցկութիւնն է...: ... Բայց... ո՞վ պիտի սիրէ զքեզ և ո՞վ պիտի գթայ վրադ, լքուած ծաղիկ, ո՞վ պիտի երգէ գեղեցկութեանդ չերգուած բանաստեղծութիւնը այնպիսի ատեն մը՝ երբ ձմեռը լերան ետեւ կեցեր, ճամբայ ելլելու կը պատրաստուի, առաջին քայլին զքեզ լափելու հա-

մար...: Սէրն ու գթութիւնը պարագաներէ կը ծնին, պարագաներէ կը մեռնին. ինքնաբուխ չեն անոնք... կեղծիք...:

Գիտեմ, մեծ է վիշտդ, բայց խորհիր թէ այդ վըշտիդ մէջն է ճշմարիտ մեծութիւնը, ո՞վ լքուած ծաղիկ, վստահ եղի՛ր թէ այդ լքումը փառքի պսակ մըն է ճակտիդ...: Երջանիկ ես, երբ կ'ապրիս քաղաքէն հեռու, հեշտագրգիւ մեղկութիւններէն անդին, լկտի ու ինքնամատոյց ծաղիկներու դրացնութենէն դուրս: Խորոխտ ինքնաբաւականութեամբ մը կաղդուրէ սրտիդ վէրքերը, ու վայելէ մենութեան վսեմ հաճոյքը...: Գիտեմ, չուտ պիտի մեռնիս, բայց՝ մահուընէ առաջ սա անուշ մխիթարութիւնն ունեցիր թէ՛ վաւաչոտ մարդոց ապականուած ձեռքերը երբեք չեն կրցած ու չպիտի կրնան բռնաբարել քու անքիծ կուսութիւնդ, որ բարձր է ամէն գեղեցկութիւններէ, քանի որ ակն է բոլոր առաքինութիւններուն...:

Ապրիր մենաւոր ու հեռուն, ո՞վ լքուած ծաղիկ, թէև հունտ մը չես թողուր սերունդդ շարունակող, թէև հունտ մը չես թողուր սերունդդ պիտի ըլլայ խորհրդանշանը՝ վշտաբայց քու անունդ պիտի ըլլայ խորհրդանշանը՝ հալածական հարներու ճակատագրին, խորհրդանշանը՝ ոչ ոք գիտէ... Ես միայն գիտեմ...:

ԹԱՓԱՌԱԿԱՆ ՈԳԻՆ

Պատուիրեցին որ հետեւիմ իրեն, հնազանդեցայ, թէ եւ անծանօթին վախը սրունքներուս ուժը կը քաղէր եւ անստուգութեան արհաւիրքը սիրտս կը ճզմէր:

— «Իմ ճամբաս անվերջանալի է, ըսաւ նա, որովհետեւ կտոր է աշխարհը. յոյսերս անհատնում են, քանի որ անսանձ է երեւակայութիւնը». ու ես քաղեցի իր ետեւէն գլխիկոր, համակերպողի կերպարանքով...:

Անցանք լեռներէ, որք ցաւերով շինուած էին, դաշտերէ, որք արեամբ ներկուած էին, ձորերէ, որոնց մէջ տառապանքը կ'ոռնար վայրի ձայնով, գետերէ, որք արցունքներէ կազմուած էին եւ կ'երթային թափիլ ճակատագրական յաւիտենականութեան ովկէանը:

Տեսայ որ արհամարական ժպիտ մը կը խաղար առաջնորդիս՝ թափառական ոգիին դէմքին վրայ. նա կ'արհամարէր անցեալն ու ներկան ու կ'ապրէր ապագայի արիւնով. կ'ատէր ամայութիւնները, կը փնտռէր բնակութիւններ՝ հեռուէն տեսաւ մեծ քաղաքը, ու հոն մտանք: Առաջին անգամ մեր քայլերուն հանդիպեցաւ մեծ չէնք մը, որու բաց դռնէն ներս անցանք ու սանդուխներէն վեր ելանք տճապարանքով: Դըպրոցին մէջ կը գտնուէինք. հարիւրաւոր աշակերտներ, իրենց գիրքերուն վրայ ծռած՝ դասերնին կը սերտէին, այսինքն՝ երազներ կը սանտրէին. իսկ ուսուցիչը, մտազբաղ՝ ստուար հատոր մը կը թղթատէր:

— «Ի՞նչ կ'ընէք հոս», հարցուց թափառական ոգին բարկութեամբ:

— «Վաղուայ սերունդին հաց ճարելու միջոցները կը սորվեցնենք». պատասխանեց վարժապետը:

— «Ո՛հ, ո՛հ, ըսաւ ոգին այլայլած, անհատական ինքնասիրութիւնները տիեզերական դժբաղդութեան ակերն են, հաց ճարելու միջոցներու ուսուցումը խորամանկութեան, խարդախութեան, զրկումի ու հարստահարութեան գիրքերու մէջ գրուած է: Թողուցէ՛ք այդ գիրքերը. այս աշակերտներուն սորվեցուցէ՛ք ուրիշներու համար աշխատելու, ուրիշներու համար տառապելու վսեմ մարտիրոսութիւնը»:

Դուրս ելանք, ու առանց ժամանակ անցնելու մտանք մեծափարթամ հարուստին ապարանքը, ուր դրախտանման սենեակի մը մէջ, աղնուական օրիորդը իր ակնախտիկ զարդերով կը պճնուէր:

— «Ի՞նչ կ'ընես հոս», հարցուց թափառական ոգին յուզուած:

— «Կը պճնուիմ, որպէս զի սիրականիս հաճելի երեւիմ». պատասխանեց նազելի օրիորդը...:

— «Ա՛հ, հառաչեց ոգին. այդ աղամանդները թըշուառներու արցունքովը շինուած են, այդ ոսկիները՝ անոնց արիւնով: Զոհերու գերեզմանին վրայ փառքի չէնունց արիւնով: Ռճիրներու ամէնէն ահաւորն է. դուռն գեղեր շինելը, ոճիրներու ամէնէն հալածիչն է. որովհետեւ ոճիրը ղեցիկ ես ու ոճրագործ չափտի ըլլաս, որովհետեւ ոճիրը տգեղութեանց մայրն է: Ե՛ս ինչ՝ զարդեղէններդ, ու առաջնորդներուն շարաւոտ վերքերը բուժող սպեղանիներ գնէ ու ցրուէ: Դուռն միայն մէկ սիրական ունիս. — թշուառ մարդկութիւնը...»:

... Անկէ ալ հեռացանք, ու ոգին ձեռքէս բռնած՝

առաջնորդեց զին ամէնուն տունը, որ եկեղեցի կը կոչուի: Գահանան կը պատարագէր, ժողովուրդը՝ կ'ունկընդերէր երկիւղածութեամբ ու միամտօրէն:

— «Ի՞նչ կ'ընէք հոս», պոռաց իր էութեամբ ինծ անծանօթ ոգին՝ խրոխտ շնչով մը:

Սորանի ետեւէն ձայն մը՝ պատասխանեց. — «Սա անցաւոր կեանքի անտանելի վիշտերը անդրչիրիմեան գեղեցիկ երազներու բոցովը կը վառենք, ու անոնց փոշիները՝ որք կայծերով շաղուած են, չ'ապաշխարողներու հոգիին մէջ կը սփռենք: Սա ապականուած աշխարհին մէջ սիրուելու արժանի բան մը չ'ունենալով՝ մեր Աստուածը կը պաշտենք»:

— «Անգճ ողորմելիներ, գոռաց թափառական ոգին զայրացած. ո՞վ ձեզի սորվեցուց թէ արհամարելի ունեւորութիւն մը իրական ցաւերու դարմանը կ'ըլլայ: Թողուցէ՛ք այդ ցնորամտութիւնները, թողուցէ՛ք այդ խորանը, թողուցէ՛ք այդ Աստուածը. եթէ պաշտելի աստուած մը կայ՝ Մարդկութիւնն է. բաւական է որչափ աւելորդապաշտութիւններ ցանցելք ու կեանքեր հնձեցիք»:

Առանց սպասելու որ տեսնենք իր խօսքերու թողած տպաւորութիւնը, նա նշան ըրաւ ինծ ու հեռացանք. մինչդեռ եկեղեցւոյ պաղ քարերուն վրայ հանգչած ժողովրդեան դարաւոր հաւատքը հաղարգլխեան վիշապի փոխուած՝ կը հալածէր մեզ:

Առաջնորդս, արդէն դիտէր երթալիք տեղը. նա կեցաւ խոշոր, քարաշէն պալատի մը առջև, որու դրան վերև դրօշներ կը ծածանէին, իսկ քովերը՝ հրացանակիր պահակներ կը հսկէին անխոնջ:

Մենք ներս անցանք անարգել. մեր առջև բացուեցաւ ընդարձակ սրահ մը, ուր հաւաքուած էր շղթաներով բեռնաւորուած թշուառներու ահագին բազմու-

թիւն մը: Սրահին ճակատը, ալեգարդ ծերունի մը, մետաքսեայ բարձր աթոռի մը վրայ նստած՝ հին օրինադիրք մը կը թղթատէր: Դատարանի մը մէջ կը գտնուէինք:

— «Ի՞նչ բանով կ'ըբաղիք», հարցուց ոգին, յօնքերը պոստելով:

— «Արդարութիւնը կը գործադրենք» պատասխանեց հանդարտութեամբ դատաւորը:

— «Արդարութիւն... կրկնեց թափառական ոգին գլուխը երերցնելով. արդարութիւնը օրէնքէն կը բղխի և տիեզերքի մէջ միայն մէկ օրէնք կայ, տիրական ու բնական օրէնքը: Ձեր օրէնքները մասնաւոր անհատներու քմահաճոյքովը շինուած՝ ուրիշ բան չեն եթէ ոչ՝ իւրաքանչիւր մարդու ազատութիւնը կապտող շղթայի օղակներ...: Հարկ է ջնջուի այդ օրինադիրքը, որու էջերուն մէջէն է որ կը ծնի յանցանքը...:

Արձակեցէ՛ք սա անմեղները, որոնց միակ յանցանքը իրենց լոխն համակերպութիւնն է...: Մի՛ բանտէք բնական լոյսը, ու խաւարը պիտի փախի...»:

Աճապարելով դատարանէն ալ հեռացանք. անոր ժամերը համրուած էին. առանց խօսելու՝ ձեռքով հասկըցուց ինծ որ ա՛լ չ'ենտեւիմ իրեն, իսկ ինք՝ ելաւ քաղաքէն դուրս, ու արշաւակի դիմեց դէպի անծանօթ հորիզոններ, ուր վիշտը համատարած է, ուր արցունքը ծով է, ուր կեանքը դժոխք է: Նա գնաց, ու ետեւը չ'սայեցաւ, մինչդեռ հազարաւոր թշուառներու ողբեր կը գալարուէին ոտքերուն կոխած տեղը, ու միլիոնաւոր հարստահարուածներու կարմիր բողոքի կայծերը զիրար կը խաչաձեւէին իր գլխուն վերև...:

Թ Ա Տ Ր Ո Ն Ը

Սկսե՛ր է՛ի յաճախակի այցելել թատրոն . Մ . . . ի թատրոնը . այսինքն՝ հոն՝ ուր մարդկային ազեղութիւնները իրենց իրական գոյներովը կը պատկերանային , որուն ինկած թատերաբեմին վրայ ինկած կինը ևրեւան կու գար վաւաչոտ կիրքերու հոսանքէն տարուած մարդոց յայրատ նայուածքներու սլաքին առջեւ : Թիկնաթոռի մը վրայ թուօրէն ընկողմած՝ արբշիռ գինովութեամբ , կը դիտէի կեանքի ակունք իրականութիւնները , որոնցմէ մէկն ալ ես էի . ես՝ որ կործանարար յորձանքէն քըշուողներուն մէջէն ցցունն ու աչքառուն ըլլալով հանդերձ կը համբէի «կոռուածներու» թշուառ մեծամասնութիւնը : Լպիրշ երեւոյթներու շարունակական ցուցադրութիւնը զգուանքով խառն զայրոյթ սկսած . էր ամբարեկ սրտիս մէջ , ուր բնաւ ծնած չէր կարեկցութեան ու գութի զգացում մը հանդէպ այն թշուառութիւններուն , որոնք արուեստի անուան տակ իրենք զիրենք կը ծախէին , գեղեցկութիւնը հացին կուտային ու խոտալը անամանական կրքին կը զոհէին : Բանականութիւնս կը հրահանգէր զիս որ ապրած միջավայրիս ժողովուրդին բամբասանքի կծիկը չամբողջայնելու համար չ'այցելեմ այդ թատրոնը , մինչդեռ զգացումներս մագնիսական թելով մը կապուած էին անոր հետ . դատողութիւնս կը գարշէր , զգացումս կը հրապուրուէր .

բանական էակը կ'ընդվզէր , զգացական էակը կը համակերպէր , առաջինը կը հայհոյէր՝ երկրորդը կը սիրէր . անոնց հակամարտ ուժերը հաւասար զօրութիւն ունէին . ես չէի գիտեր թէ որո՞ւն հպատակէի . . . :

Կրնա՞յի հեռանալ այն թատրոնէն , ուր կար այնպիսի էակ մը , որ իմ ուշադրութեանս չըջանակին կեղրոնն էր . կրնա՞յի հրաժեշտ տալ այն տեղէն , ուր Մառին կը շնչէր . Մառին՝ թատրոնի դերասանուհիներէն ամէնէն տգեղը , որու համակրեր էի իր աչքերուն համար , որոնցմէ ներս նայողը անոր հոգւոյն սեցած երկինքին վրայ ներկայ մարդկութեան ծոցին մէջ ապրող դժբախտ ու ստրուկ կնոջ պատկերը պիտի նշմարէր , ապագայ կնոջ տանկիք յաղթանակին փառաւոր լուսապսակին հետ . . . :

Մառին սև աչքերը վառօդի գնդակներ էին բամբակէ ճերմակ սառնենիի մէջ ղետեղուած , որոնց բռնկումի կայծ մը տալու յուսահատական փորձ մ'ըրի վերջին գիշերը . որմէ յետոյ որոշեցի այլեւ չ'այցելել հոն , խղճովս հանգստանալու և ինձ ուղղուած բամբասանքի սլաքներէն ազատ մնալու համար :

— «Մառի , ըսի այդ գիշերը՝ իր խաղալէն վերջ հանդիսականներէն որպէս նուէր՝ դրամ հաւաքած պահուն , Մառի , արդեօք գիտակցա՞ծ ես քու վիճակիդ , գիտե՞ս թէ դուն ինքզինքդ կը ծախես մեր հաճոյքին համար» :

Իր սև աչքերը ուղղելով իմիններուս , որք ազօտացած ու մթազնած էին արդէն , բաւական ատեն լուռ կեցաւ . ու յետոյ ձայնով մը , որ թշուառութեան խրուակէն կ'ելլէր՝ ըսաւ :

— «Ես չէի սպասեր քեզմէ այդ հարցումը . ի՞նչ ըսել կուզես . կրնա՞ս ցուցնել աշխարհի մէջ մէկը , որ ինքզինքը ծախած չէ . . . » :

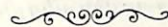
Այս պատասխանը տալէն վերջ հեռացաւ ժպտուն՝
ստուերի մը պէս:

Ես չէի ակնկալիր լսել ինկած կնոջմէն, մարդը խո-
րապէս ուսումնասիրող փիլիսոփայի յատուկ՝ այդ կըշ-
ռուած խօսքը...:

Այն վերջին գիշերէն յետոյ սրտէս ձայն մը ամէն
օր կը հարցնէ. «կրնամ ցուցնել աշխարհի մէջ մէկը,
որ ինքզինքը ծախած չէ...»: Ծիշդ է, այո՛, շատ
ճիշտ. ամէն ոք ծախած է ինքզինքը. աշխատաւորը
ծախած է իր բազումները՝ հացին, կինը իր մարմինը՝
ստամոքսին յագուրդ տալու տենչին, զարգացած մարդը
իր համոզումները՝ տիրապետող տարրին, փիլիսոփայն
ինքզինքը՝ իր խօսմունքներուն, անձնուէրը՝ իր երա-
զին, մարդասէրը՝ իր շողջողուն իտէալին: «Մառին իրա-
ւունք ունի», ըսի ես. բայց չգիտեմ ինչո՞ւ այլևս տես-
նել չուզեցի սնոր դէմքը, չգիտեմ ինչո՞ւ այլևս ոտքս
չնետեցի այդ թատրոնի սեմէն ներս, ուր կեանքի սնոտի
վայելքները ըմբռնելու համար, քանի մը դահեկանի
փոխարէն գնելու կ'երթայի այն կնոջ հոգին, որ հաց
ճարելու նպատակով՝ յուսահատ երկար թափառումներէ
վերջ՝ ինքզինքը ծախելու անողորմ օրէնքին անձնատուր
եղած էր: Ո՛չ, ո՛չ, ա՛լ ես հոն չեմ կրնար երթալ,
որովհետեւ ինկած թատերաբեմին վրայ միայն Մառին
չէ, զոր կը տեսնեմ, այլ ամբողջ իգական սեռը, լըք-
ուած, ստրուկ, ինքնամատուց, համակերպող. ինչպէս
նաեւ բոլոր մարդիկը՝ ինքզինքնին ծախելու ողբալի
առուտուրի մէջ...:

Օրեր անցած են վերջին գիշերէն ի վեր, բայց
թարմ է անոր յիշատակը. մարմնացած յուշարար մը
Մառին բերնով՝ կը կրկնէ անոր խօսքը. «սա աշխար-
հին մէջ ո՞վ ինքզինքը ծախած չէ...»:

ՊԱՏԿԵՐ ՄԸ

Սենեակիս ճակատը պատկեր մը կայ մեծադիր,
պատերազմի մը պատկերն է: Ամէն օր, չգիտեմ ինչ
անդիմադրելի զօրութեան մը մղուժով՝ կ'երթամ, առ-
ջևը կը կանգնեմ, ու կը դիտեմ երկար...:

Ճերմակ հագուած մարդոց բազմութիւնը ճակատ
առ ճակատ եկած է սեւեր հագած բազմութեան հետ,
ողորմելի զանազանութիւն...:

Հոս, հրամանատարը սուրը բարձրացուցած՝ յաղ-
թութեան երազով, յառաջ կը մղէ իրենները, որոնք
ճակատած իրենց եղբայրներուն դէմ, կը կռուին մոլեգ-
նօրէն: Երիվարները կը գլորին, մարդիկ սոսկալի հօըն-
դիւններով գետին կը փռուին, ճակատագիրներ կը հե-
ծեն, սուրը կը շարժի, կը շարժի անպաշտ, բանա-
կանութիւն չի կայ, անասնականութիւնը կը տիրապետէ,
կը զարնեն անխնայ, զիրար չեն ճանչնար, եղբայրը եղ-
բօր արիւնը կը խմէ. բացակայութիւն ճանաչողու-
թեան:

Գետինը դիակներով ծածկուած է. դիակը ճամբայ
կ'ըլլայ ու յաղթութիւնը՝ նշանաբան. վայրենութիւնը
յարութիւն առած է...:

Արձակուած հրացաններու վառօդի ծուխը ամպեր
կազմած է, Արեւը չտեսնուիր, շարժող սուրիները պա-
րիսպ եղեր են ու սեռը չերեւիր...:

Տիրապետութեան ոգին կուրուցեան ոգին է...:

Ո՛հ ոք կը մտածէ թէ ինչո՞ւ կ'սպաննէ, տգիտութեան դաշտին վրայ գիտակցութիւն չիկայ...:

Ով որ ճարպիկ է, կ'ապրի... վատեր չկան, տըկարներ կան, փախողներ չկան, սպաննողներ կան. բոլորին ոտքը չլիթայ դարնուած է, ով որ դասալիք է, դաւաճան է...: Պատերազմին սկզբնաւորութիւնը յայտնի չէ, վերջաւորութիւնը՝ անծանօթ... ո՛չ երէկը որոշ է, ոչ ալ վաղը. միայն այսօրը ցուցադրուած է և այսօրը սոսկալի է, սանձակեցուցիչ, արիւնոտ, գուցէ անվերջանալի...:

Կապոյտ երկինքէն կտոր մը և պայծառ արեւուն ճառագայթէն նշույլ մ'իսկ չկայ. չորս կողմը խաւար է ու խաւարին մէջ կ'սպաննեն զիրար:

Արդեօք անբան կարծուած ձիերը չե՞ն բողոքեր, արդեօք գետինը չի՞ լար, արդեօք պաղարիւն բնութիւնը չի՞ դայրանար...: Ով սորվեցուց այդ խեղճ ողորմելիներուն թէ կեանքի նպատակը ինքնամոռացութիւնն է, թէ իրենք ստեղծուած են ուրիշներու համար, թէ իրենց գերեզմանին վրայ մեծամիտները պէտք է վայելումի չէնքեր շինեն... Եթէ այդպէս սորվեցընողներ եղած են, պէտք է անոնց դանկերը հրդեհել, լեզուները կտրել, անոնց մարմինը խտրոյկին յանձնել. ներկան ինչո՞ւ ապագային համար ողջակէզ ըլլայ...:

... Ահա ալեղարդ ծերունին չափահասին հետ կը կռուի. տարեցը՝ երիտասարդին հետ, բարբարոսութիւնը՝ տգիտութեան հետ. փոխանակ անոնք երթալ ծընրադերելու իրաւանաւասարութեան խորանին առջև, եկեր կը կռուին գերեզմանական հաւասարութեան դաշտին վրայ՝ անհաւասար ուժերով. անորակելի յիմարութիւն...:

Այս պատկերը եթէ անցեալի մէջ որոշ խումբերու

կռիւը ներկայացնող պատկերն ըլլար, ես պիտի խնդայի. բայց նա կը ներկայացնէ ամբողջ մարդկութեան մը պատկերը, զոր կը տեսնենք ամէն օր:

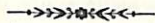
Ատելութեան մրրիկը կ'ոռնայ բարձրաձայն. շատ են իյնողները, միլիոնաւորներ են մեռնողները. քիչ են անոնք՝ որ կանգուն կը մնան. ճակատագիր չկայ՝ ոյժ կայ միայն: Ով որ անվեհեր մարտիկ մըն է, այսինքն անգութ դա՛րձ մը, փառքով կը պսակուի: Անբան կենդանիներն իսկ կը սոսկան՝ դիտելով քստմնեցուցիչ տուամը. մէկուն գերեզմանին վրայ ուրիշներ կը ծափեն, տուամը. մէկուն գերեզմանին վրայ սնունդ կ'ըլլայ, մինչասոր միսն ու արիւնը ուրիշին սնունդ կ'ըլլայ, մինչդեռ բնութեան բարիքները շատ են, ու մարդիկ կրնան առանց զիրար թշտելու՝ վայելել յուրեան:

Բսանկրորդ դարու մարդկային պիտակ քաղաքակրթութիւնը, դասակարգային ու աղգայնական խնդիրներ կը յուզէ ու արիւնով կը լոգնայ...:

Յառաջդիմութիւնը այն կառքն է, որուն լծուած են սուրն ու դրամը. սակայն ճամբան քարուտ է, անանցանելի. այդ ձիերը պիտի մեռնին վաղը կամ միւս նանցանելի. այդ ձիերը պիտի մեռնին չպիտի կենայ, նա պիտի օր, բայց յառաջդիմութիւնը չպիտի կենայ, նա պիտի թո՛ի աւելի արագ. որովհետեւ համայն մարդկութիւնը պիտի լուծուի անոր՝ եղբայրութեան, հաւասարութեան շրջոյնի ձեռին:

Իսկ մինչև այդ օրը «ես» կը շարունակեմ նայիլ իմ սենեակի պատկերին...: Վառօդի թանձր ծուխին մէջն ապագայի աստղը կ'երևի. ատելութեան գերեզմանին վրայ սիրոյ թագաւորութիւնը կընդշմարուի, փռուած դիակներուն վրայ վաղուան անխառն ու մըշփռուած դիակներուն վրայ վաղուան անխառն ու մըշփռուած դիակներուն վրայ վաղուան կեանքը կը լուսանկարուի:

ՎԵՐՋԱԼՈՅՍ

Առտուրն է ի վեր անընդհատ տեղատարափին՝ յաջորդած է լուին հանդարտութիւն մը. բնութեան լացին յաջորդած է պատկառելի խոհանքը. խաւարը՝ լոյսի կոկորդէն բռնած՝ զայն խեղդել կուզէ հո՛ւնա, հորիզոնին ծայրը, ուր բոցեղէն ուղկիանոսի մը սահմանագիծը կը լուսանկարուի, թանձր ու սև ամպերու կտրուած քըզանցքին տակ:

Քնած է գիւղը, քնած են դաշտերը: Խաւարը, որ վարը նօսը է, հետզհետէ կը թանձրանայ. հսկայատեսիլ լեռները կը հալին, կը լուծուի այդ մթութեան մէջ. խաւարի անծայր ու անսահման ուղկիանոսն է որ կը խորդայ: Վա՛յ այն նաւապետին; որ իր նաւով անոր ալիքները պեղելու յիմար յանդգնութիւնը կ'ունենայ. ալեկոծումն անխուսափելի է, ու մահը՝ ճակատագրական. անկէ Աստուածն ալ չկրնար անցնիլ՝ իր ամենակարողութեամբ:

Արեւմտեան կողմը աղօտապէս բլուրներու երկար շարքը կ'երեւի միայն. խաւար աշխարհի չըջապարիսպն է ան, որմէ անդին լուսոյ թաղաւորութիւնը կայ. դրախտի սահմանը այդ շարքէն անդին է. յոյսը՝ անկէ պիտի ծորի. Արևը՝ Արեւմոսֆին պիտի ծագի. վերջալոյսը պայծառ ու վարդագեղ արշալոյսին մայրը պիտի ըլլայ. զրկումն ու հարստահարութիւնը, թշուառութիւնն ու անտանելի տառապանքը վաղուան աշխատանքի քաղաւորութեան օրրանը պիտի ըլլան: Ապուշ է

ան, որ կը տարակուսի. մեռած է ան, որ կը յուսահատի. խենթ է ան, որ ըմբոստ անհամբերութեամբ կ'ուզէ փութացնել իր երազով ու կամքով ծնունդն այն այգուն, որու երևումի ժամանակը կայ...:

Փա՛ռք խաւարին, քանի որ լոյսը կը ծնի. երկրպագութիւն Արեւմուտքին, որովհետեւ իր որովայնին մէջ կը սաղմնաւորուի վաղուան Արևը, որ պիտի բարձրանայ անշուշտ գեղածիծաղ հորիզոնին վերև, ժպիտ բաշխելու ամէնուն, սիրոյ ու երջանկութեան ժպիտը, մարդկութեան թախծոտ ճակատը գեղազարդող երկնային ժպիտը...:

Վերը, ամպերն իրենց ակռաներուն մէջ խածքը են աստղերը, որոնցմէ ոմանք հազիւ երբեմն կը տեսնուին ու կ'անհետին. անտարակոյս անոնք ջահերն են հոգիներուն, որոնք երգեցին յաւերժացնելու համար լուսոյ թաղաւորութիւնը: Քիչ մը յարգանք անոնց յիշատակին, որոնք հոն ալ կը չարչրկուին. անշուշտ այդ ամպերը պիտի փարատին օր մը, ու իրենց տխուր նայուածքէն յոյսեր պիտի կաթի, երբ սա դժոխք աշխարհը դրախտի փոխուի:

. . . Մութ է գիշերը. լուսիւնը խաւարին չափ թանձր ու անյատակ անդունդներ կը բանայ. արհաւիրքը ամէն տեղ, աջէն ու ձախէն, վարէն ու վերէն կը ճզմէ, կը չքացնէ զքեզ: Օձերը քնացքը են, գայկը ճզմէ, կը չքացնէ զքեզ: Թափառումներէն վերջ՝ մրտիկներ օրուան անօգուտ թափառումներէն վերջ՝ մրտիկներ են. մարդ չգիտեր թէ ո՞ր տեղէն է վախը...:

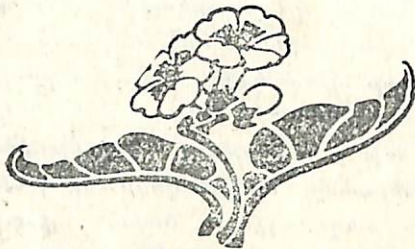
. . . Ահա տես, Արեւմտեան կողմը լուսոյ յետին նշոյլն ալ չքացաւ. ա՛լ քնանալու է. ա՛լ սպասման վերարկուն քաշելու է գլուխը:

Ձգուշութիւն. մութի թաղաւորութեան ամէնէն սոսկալի շրջանն է: Երազէն ու կամքէն լոյս չծնի. թողելու էր որ խաւարը փրփրի, ալեկոծի, բարկանայ

ու ինքնասպան ըլլալ. թողելու է որ Նիւթը իր տարե-
րային ճակատագրական բարեշրջումի ճամբան քալէ։
Մարդը դեռ ստրուկ է բնութեան հասարակ ուժերուն.
արշալոյսը բռնութեամբ չ'ծնիր. ո՞վ չուզեր համոզուիլ
ասոնց :

Անցեալի տառապանքով ու արիւնով, ներկայի ար-
ցունքով ու ցաւերով սաղմնաւորուած Արեւը պիտի ծա-
գի անշուշտ, որչափ ուչ՝ նոյնչափ պայծառ :

Սակայն պահակները պէտք է միշտ արթուն մնան,
երկունքին հսկելու համար :

ԱՐՇԱԼՈՅՍԸ

Ամէն օր՝ առտու կանուխ, գիշերուան անհանգիստ
երազներէն, մղձաւանջներէն յոգնած, կ'արթննամ ու
ու բնութեան զարթնումը կը դիտեմ։ Ինչ համար հա-
ճոյք է դիտելն ու խորհիլ։ Կեանքի հակադրութիւն-
ները գանկիս մէջ զայրոյթի փոթորիկը կը ծնին. ես կը
սիրեմ այդ փոթորիկը՝ որու բերնով կ'երգեմ իմ ցա-
ւերս, արիւնոտ, անվերջանալի ցաւերս։

Արշալոյսը ծագեր է. երկինքի երեսը ամպի կտոր
մ'իսկ չ'կայ, փերուղակի պէս կապոյտ է. թռչունները
արթնցեր են ու բանաստեղծին բացատրութեամբ՝ «կը
գեղգեղեն»։ Լոյսը արդէն ապտակեր՝ հալածեր է խա-
ւարը, որ փախեր, պահուրտեր է անդունդներուն մէջ,
սե. հոգիներու մէջ . . . :

Բայց . . . ո՛չ, ո՛չ, ես սա արշալոյսի աչքերուն մէջ
ժպտի նշոյլը չեմ տեսներ, այլ՝ արցունք. ես անոր
պայծառ ճակտին վրայ վերջալոյսի խաւարային ուրուա-
կաններու թափառիլը կը տեսնեմ։ Բանաստեղծական
հրացուցիչ, փառափառանող ասացուածքները կամ ըս-
պաննուած դատողութեան գերեզմանին վրայ արտա-
սանուած հայհոյանքներ են նետուած՝ գեղեցկութեան
աստուծոյն երեսին և կամ՝ թմրած բանականութեան
կողքին՝ հոտած զգայութիւններու լղրճուկ արտայայ-
տութիւններ։ Արշալոյսի գեղեցկութիւնը վաղանցուկ է,
եւ չեմ փառաբաներ, անոր առթած հաճոյքը վայրկե-

Նախան է ես յիմար չեմ ըլլար. ասկէ զատ, խաւարը կը ծածկէր աղտերը, կը քօղարկէր պակասութիւնները, հետազօտող աչքերէ կը հեռացնէր պղծութիւնները. լոյսը կը ցուցադրէ ամէն ինչ...: Մեղք այսպէս լոյսին...:

Արշալոյսը անժամանակ է. նա պէտք էր գար այն ատեն, երբ մթութիւն սիրողները մեռած ըլլային խաւարին հետ, երբ ժպիտը յաղթուած ըլլար արցունքին, երբ կեանքը հաշտուէր մահուան հետ...:

... Թուօրէն կրթնած խոշոր ծառի մը բունին, կը կը խոկամ. մտածումներս շատ են ու թունաւոր. ոտքերուս տակէն անցնող առուակը մեղմիկ կարկաչելով՝ կը սահի, կ'երթայ. ա՛հ, երա՛նի թէ նա մոլորեցնէր իր ճամբան, լեցուեր գանկիս մէջ, և իմ յոյսիս թոշնած ծաղիկները ջրէր: Թուշունները կը շաղակրատեն. սոխաւ կը՝ վարդենիին վրայ, ծիծեռնակը՝ օդին մէջ, անձեղը՝ ծառին վրայ. հազար ու մէկ ձայներ զիրար կը կտրեն: Այդ երգերը կեանքին բանաստեղծական աչքով նայող մարդուն համար միայն գեղեցիկ են, անոնք ինձ տըխրութիւն կուտան, որովհետեւ ամէն տեղ, անմեղ թըռչուններուն ալ բերնէն գոյութեան կռուի երգը կը լսեմ, դժբաղդութեան սև երգը...:

Երանի՛ թէ արշալոյսը չ'ծագէր. որովհետեւ ոսկի բաղձանքներուս արեւ անոր առջեւ կը հալի, կը մարի. այլեւ ես ստրուկ մը պիտի ըլլամ՝ հոս հոն թափառող, թոյն պիտի ըլլամ՝ մարդիկ մեռցնող, ու անդադար պիտի երգեմ յաւերժացնելու ոչնչացումի փառքը...:

Եթէ ես կարող ըլլայի պիտի խեղդէի սա արշալոյսը՝ իր խանձարուրին մէջ. կարմիր մազերովս. դիակները, որոնցմով լեռներ կաղմուած են աշխարհի ամէն կողմեր, դեռ թաղուած չեն. դեռ արիւնը ծծուած չէ հողէն, ժպիտը դեռ եկած չէ թառիլ դալկահար չրթներու վրայ,

կոիւր դեռ կը շարունակուի անհաւատալի ուժգնութեամբ. ճակատները դեռ խորշումած են, սրտերը վիճաւոր:

Յաւի աղաղակներ կը լսեմ երկրի խորէն, աղաղակներ՝ աշխարհի չորս կողմերէն: Արցունքի համապարփակ ովկիանոս մըն է որ կը յուզուի, կը փրփրի, կ'ալիկոծի. ովկիանոս մը, ուր ինկած, կը լողայ թշուառ մարդկութիւնը: ...Ո՛հ, ես չեմ սիրեր կարմիր արշալոյսը՝ մարդկութիւնը: ...Ո՛հ, ես չեմ սիրեր կան արցունքոտ, ծաղիկաւ աշխարհին վրայ. աչքեր կան արցունքոտ, ծաղիկներ կան թոռմած, մարդիկ կան գերի, կ'ինքն՝ ստրուկ: Ներ կան թոռմած, մարդիկ կան գերի, խաբէական արթշուառութեան աշխարհը լուսաւորող խաբէական արթշալոյսը չեմ սիրեր ես, այլ՝ կը սիրեմ ժպիտի հորիզոններէն ծագելիք մարդկութեան Արշալոյսը, Երջանկութեան Արշալոյսը, Աշխատանքի քաղաքներէն շողուն Արշալոյսը...:

վերջ, աղեխարշ ճիչերդ, որք բուռի ակործակը կը գրը-
գրունն ու հետքդ կը մաանեն, վերքեր, խորո՛ւնկ վեր-
քեր կը բանան սրտիս մէջ: Վստահ եղի՛ր թռչնի՛կ,
քեզի վնաս չեմ տար. եթէ համեղ միս ունիս՝ չեմ ու-
տեր. եթէ գեղեցիկ կ'երգես՝ չեմ բանտարկեր. ես զքեզ
կը պահեմ, կը պահպանեմ վտանգներէն ու երբ արշա-
լոյսը ծաղի ու հասուննայ, ազատ կ'արձակեմ, այն ա-
տեն թռիւր որչափ որ կ'ուզես: Աշխարհի վրայ երբ լոյսը
տիրապետէ, գաղտնիքի տնդունդներ չեն ըլլար . . . :
Բոյնդ կրնաս գտնել շուտով ու ձագերդ՝ ապահով,
միայն քիչ մը անօթի. բայց ես քեզի ուտելիք ալ կու-
տամ բարօրութեան յոյսին հետ: Զուր տեղը կը թափա-
ռիս թռչնի՛կ, եթէ հիմա բոյնդ ալ գտնես, ձագերդ
զքեզ չեն ճանչնար: Ահա մութը, որ կը թանձրանայ,
ահա բուն, որ կ'սպառնայ, ահա մահը, որ կը խնդայ:

Աստղերուն քով գութ մի փնտուր, լուսնին վրայ՝
ստուերը միայն. գութը Արեւէն կուգայ ու Արեւը ծած-
կուած է: Եկո՛ւր թռչնի՛կ եկո՛ւր, քու ճիչդ, որ ողբեր-
գութիւնն է մարդկութեան անվերջ դժբաղդութեան,
թող խառնուի իմ բողոքի ձայնիս հետ, նետուած՝ մը-
թութեան դէմ, անարդարութեան դէմ, լոյսին դէմ՝ որ
կ'ուշանայ, շատ կ'ուշանայ . . . :

Եկուր թռչնի՛կ, երգէ՛ իմ սե կեանքը՝ քու ան-
բաղդ կեանքը. ողբա՛ իմ յոյսերուս թաղումը եւ սիրե-
լիներուդ կորուստը: Տիեզերքի թշուառները շատ են.
մեր միախառնուած ձայնը որոտման պիտի փոխուի ու
արթնցնէ թմրածները, շանթի պիտի փոխուի ու այրէ
անարդարները, հրդեհի պիտի փոխուի ու վառէ խա-
ւարը:

Եկո՛ւր թռչնի՛կ, այս գիշեր չքնանանք ես ու դուն.
երգենք, ժամերով երգենք, մինչեւ որ դրախտի հրերն-

տակը ժպիտի վարդեր ցանէ, մինչեւ որ Արեւը ոսկե-
զօծէ խաւարակուռ լեռները, մինչեւ որ թշուառութիւնը
անէծքի պատանքով թաղենք մոռացութեան հողին մէջ:
Եկո՛ւր թռչնի՛կ, միասին լա՛նք, միասին ճչենք. եկո՛ւր
որպէս զի մեր յուսահատութեան սալին վրայ վրէժի
լաւագոյն գործիքներ դարբնենք. վաղը պէտք են մեզի.
մենք սպաննելու ենք անպայմանօրէն տգիտութիւնն ու
խաւարը . . . :

*
*

Մոլորեալ թռչունը ինծի մտիկ չըրաւ

Գիշերը կը յայտէր սատանայի ժպիտով. թանձր
խաւարը վարագոյր կ'ըլլար աչքիս, որ չէր կրնար բաժ-
նուիլ խեղճ թռչնիկէն, որու ձայնը ա՛լ չէր լսուեր:
Զ'կրցի գիտնալ, ազատուեցա՛ւ թէ մարսուեցաւ բուռի
աղիքներուն մէջ, միայն՝ հիմա ալ որոշակի կը լսեմ իր
ճիչերը, միախառնուած՝ մարդկութեան թշուառ մեծա-
մասնութեան ձայնին . . . :

Բ Ա Ն Տ Ը

Անցեալ օր բանտն այցելեցի, թշուառներու բազմութիւնը տեսնելու և ապագայ մարդկութեան երազը հիւսելու համար։ Սա՛ մեծ սրահն է, ուր կան զանազան հագուստներով, զանազան դէմքերով թիւրքեր ու ֆիւրաեր, որոնց թախծոտ ճակատներուն վրայ սիրելիներու կարօտն ու ազատութեան յոյսը քնացեր՝ որոնց կուրծքերուն տակ ատելութիւնն իր բոյնը չիներ է, հոն՝ վրէժի հաւկիթներ թխսելու համար։ Զուարթ են բոլորն ալ. բայց այդ զուարթութիւնը դեղնած է՝ ինչպէս անոնց այտերը։ Դիմացի սրահը՝ Բրիտանականներուն սրահն է. անոնք ալ կը կատակեն, կը խնդան ուռած ու դեղնած դէմքերով։ Միւս սրահի բազմութենէն կը տարբերին ասոնք, իրենց ունեցած փոքր սեղանով, որուն վրայ «Աստուածաշունչ Ս. գիրքը» պատրաստ կը մնայ միշտ, և ուրկէ քահանան՝ երբեմն ալ պատուելին հոգեկան մխիթարութիւն կու տան տանջուողներուն։ Մըխիթարիչը դժբաղդին քովն է, կեանքը՝ գերեզմանին քով. Աստուածն ալ բանտարկուած է...։ Այս երկու խոշոր սրահներուն տակ, զնտանն է որ կը խորդայ. օդը տարիներէ՛ ի վեր բանտարկուած է հոն, ու չէ փոխուած. մզլտած, հոտած է մթնոլորտը. լոյս չ'կայ՝ որովհետեւ պատուհան չ'կայ։ Դժուար է տեսնել որոշակի հոն բնակողներու դէմքերը. բայց անոնց աչքերը՝ կատուի աչ-

քերուն պէս կը փայլին. անոնց նայուածքներուն մէջ վրէժի կայծը կը շողայ. վրէժ՝ մարդկային բարբարոս քաղաքակրթութեան դէմ, վրէժ՝ օրէնքներու ցանցին դէմ, ուրկէ կ'ազատուին զօրեղ յանցաւորները, ու կը բռնուին տկար անմեղները...։

Բանտարկեալներու շղթաներու շփոգը, ահա զանգն է ապագայի մեծ յեղափոխութեան, որ սահմանը պիտի ըլլայ անհաւասարութեան, սահմանը՝ ուրկէ անդին պիտի սկսի մարդկային բարօրութեան, յաւիտենական, անպղտոր երջանկութեան շրջանը։

Բանտը կեանք է՝ որովհետեւ անմեղներու գերեզմանն է...։ Ո՛չ ոք գիտէ թէ այդ մարդիկն ինչո՞ւ բանտարկուած են. իրենք ալ չգիտեն. ոճրագործը, գողը շղթայի զարկած են, բայց դուրսը ոճրագործութիւնն ու գողութիւնը ազատ ու համարձակ կը պտտին իրենց ձօրը հետ։ Արդիւնքը կը պատժեն ու պատճառը ազատ կը թողուն, հրեշտակը սատանային տեղը կը կախեն, ճշմարտութիւնը ստութեան սիւնին կը կապեն, իշխողներու կամայականութիւններով բնական օրէնքներու սանձ կը դնեն. անհատական սեփականատիրութիւնը պահպանելու համար արդարութիւնը կը խաչեն...։

Բանտը արդարներու տանջարանն է...։ Արդեօք սա շղթայակիր դժբաղդներու մայրերը անոնց օրրանին վրայ հակած ցաւի երգը երգեցին, արդեօք իրենց ըստինքներով ոճիր կաթը խմցուցին...։ ո՛չ. ո՛չ. յանցանքը ստամոքսէն չ'սկսաւ. ոճիրի շղթան օրրանին հետ չ'կապուեցաւ. մարդիկ շատ վերջը ստիպուեցան ծեծել այս դուռները, որոնց անուընդ ժամականաւոր օրէնքը «յանցանք» դրած է։

Մարդուն սաղմնաւորուելէն մինչև կատարելագործումը, արտաքին աննպաստ ազդակներ կու գան զայն «ջար» շինելու. սուրբը՝ «պիղծ» կը շինեն։

Բանտը քաւարանն է, այլ բողոքներու ձուլարանը...: Բողոքները յուսահատութեան անձրևին տակ չեն մարիր. անոնց թաղումը ահաւոր յարութեան մը յայտարար նշանն է...:

Բանտը ապստամբութեան բազմաժին որովայնն է: Ուրեմն, թող շատնան թշուառները, թող բազմապատկուին դժբաղդները, թշուառութիւնը իր ամէնածայքայեղ աստիճանին վրայ հասնելու է, որպէսզի սկսի երևիլ բարօրութեան արշալոյսը. թող շատնայ հալածանքը, թող շատնան բանտերը, որպէսզի ստուարանայ ապստամբ կորիւններու բազմութիւնը, որու ահեղ թաթերուն տակ, պիտի փշրուին անարգ գէնքերը շահագործողներու, բռնապետներու, որոնց տիրապետութենէն վերջ՝ պիտի յաջորդէ անշուշտ Այխասանի քաղաւորութիւնը, անհաւասարութեան գերեզմանին վրայ:

Բանտը մեր երազներու օրրանն է... վաղուայ նոր կեանքը անկէ պիտի ծնի. տառապանքը երջանկութեան մայրը պիտի ըլլայ. Աստուծոյ շղթաները պիտի քակուին...:

Օրհներգութիւն բանտարկեալներուն, խնկարկութիւն բանտին, այդ վշտի բոյնին, ուր յոյսերը ոսկի երազները կը թխսեն, ուր սատանան Աստուծոյ կաթկուտայ, ուր գերեզմանը կեանք կը ծնի...:

ՈՒԽՏԱԴՐՈՒԺԸ

Ս . . . ԻՈ

Ուխտեցինք որ սիրենք զիրար. որովհետեւ կեանք կոչուած մրկայոյզ ովկիանոսին վրայ մահուան երեսը թքնելու, և միասին՝ բնութեան անսանձ կատաղութիւնն արհամարելու համար, սիրոյ նաւուն առաջին օթեակները վարձելով՝ վաղուան յաւիտենական բարօրութեան նաւահանգիստը հասնելու որոշումը՝ ցաւերու սալին վրայ, միաձոյլ կամքի անփշրելի մուրճերով ծեծեցինք: Ուխտեցինք որ սիրենք զիրար. որովհետեւ մեր սիրտերը կարծես ճակատագրուած էին դարեր առաջ՝ իրարու համար ապրելու, իրարու համար տառապելու, որովհետեւ գիտէինք թէ վաղուան նոր կեանքը մեր սէրէն պիտի ծնէր, թէ չարչարուած մարդկութեան շղթաները մեր իրարու տուած համբոյրներովը պիտի մաշէր և թէ վերջապէս տիեզերական դժբախտութիւնը, բիւրաւոր հոգերու անտանելի ծանրութեան տակ կքած կուրծքերնուս մէջ բռնկած համայնակուլ վրէժի խարոյկին տակ պիտի վառէր, մոխիր դառնար:

Ուխտեցինք որ սիրենք զիրար, որովհետեւ ատեւութեան աստուծոյն գահը միլիոնաւոր զոհերու դիակաց վրայ հաստատուած՝ գերեզմանական տիրապետութիւնը յաւերժացնել կը փորձէր...:

Ուխտեցինք որ սիրենք զիրար, որովհետեւ ամբողջ աշխարհն ալ այնպէս կ'ուղէր, որովհետեւ բնութիւնը

ծերացած, հինցած՝ մեր սիրոյ ուխտին կը կարօտէր, երկտասարդանալու համար: Ուխտեցինք, այո՛, արցունքով ուխտեցինք, համբոյրով ուխտեցինք, պատուոյ անունով ուխտեցինք, ուխտեցինք աչքերուն առջեւ արեւուն, որ անշարժ է ու անմահ. երկինքին առջեւ, որ անհունութեան նախադուռն է: Երկուքս ալ լացինք այն աղբիւրին վրայ, որ մեր նուիրական ուխտատեղին է. բայց քու ցօղէ արցունքներուդ մէջ յոյսի ծաղիկներու խամրիլը տեսայ: Ես լացի՝ որովհետեւ գիտէի թէ մարդոց սէրերը կեղծ են ու դուն ուխտադրուժ պիտի ըլլաս. դուն լացիր՝ որովհետեւ յուզմամբ աւլցուն սրտիս ծոցէն պարբերաբար ելլող երազներու յորձանքին հանդէպ՝ չէիր կրնար անտարբեր հանգիստես մ'ըլլալ: Իմ արցունքներս ցաւի անչափելի անդունդէն կ'ելլէին, քու կիներդ՝ բնազդումէն . . . Ես շատ վերջը հասկըցայ . . . :

Խարուեցայ, այո՛, խարուեցայ . . . բայց ի՞նչ օգուտ . . . ուխտած էի: Ինձ ապտակով զարկիր՝ մաքիս աչքերը աղբիւրին յառեցի, սրտիս մէջ թոյն կաթեցնել ուզեցիր՝ ուխտս յիշեցի. ոտքերուս տակ գերեզմանս փորեցիր՝ ես խնդումով վազեցի այն խաչին քով, որուն վրայ անկեղծ ու անձնուէր սիրողները միայն կը խաչուին:

Գիտե՞ս, զղջումդ օգուտ չընէր . . . : Ես այս խօսքերը չեմ ըսեր արթնցնելու համար մարմարէ խիղճ. մի՛ գղջար, այսինքն՝ մի՛ կեղծեր. դուն դաւաճանեցիր Սիրոյ Աստուծոյն, ա՛լ անոր մի մօտենար . . . :

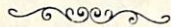
Գնա՛, գնա՛ անարդ եսասիրութեան կուռքին քով. հաւաքէ գլուխդ բիւրաւոր զինուորներն ատելութեան, ու պատրաստուի՛ր պատերազմի՝ արդարութեան ռազմավայրը . . . : Վստահ եղի՛ր, ես ընկեր չունիմ,

առանձին եմ, միայն օգնական հրեշտակ մ'ունիմ, այն է՝ իմ ուխտս . . . : Զարնել տո՛ւր կամ՝ զա՛րկ. անէ՛ծք այն բազկին որ պիտի բարձրանայ քու և արբանեակներուդ վրայ: Եւ պաշտպանուիլ չպիտի փորձեմ. միայն՝ ժամանակ պիտի ունենամ անշուշտ վիրաւոր վիճակովս քաշքշուիլ, երթալ ուխտատեղին, արցունքներս խառնել աղբիւրի ջրին, ու աչքերս յառել արեւուն, որ անշարժ է, ու անմահ, երկինքին՝ որ անհունութեան նախադուռն է . . . :

ԹՈԹՈՎԱՆՔՆԵՐ՝

Ա. Ահարոնեանի պատկերին առջեւ

Ուշ ճանչցայ՝ բայց շուտ սիրեցի. որովհետեւ արեւուն ոսկի ճառագայթներուն մէջ արցունք տեսայ, լուսնի արծաթ կոպերուն տակ ցաւի բոխը նշմարեցի, ամայութեան շղթաներու տակ յօրանջելէ ձանձրացած լերան կուրծքին ներքեւ փշտերու հրաբուխին փոթորկիւր գուշակեցի, արիւնյուայ ձորերուն՝ տառապանքի ու խաչելութեան երգերու ոռնոցը լսեցի, չարչարուող մարդոց բողոքի սլաքներուն՝ անհունութեան դաշտին մէջ, զիրար խաչաձեւելը դիտեցի, Աստուծոյ պարտութեանը հանդիսատես եղայ՝ սատանայի սուրին առջեւ. որովհետեւ տեսայ որ գերեզմանը կեանքը կը կլլէր, ոչնչութիւնը իրականութեան սահմանը կ'ըլլար, յոյսը անէութեան աղիքներուն մէջ կը մարսուէր, վարդը փուշերու մէջ կը խեղդուէր, ու բանտուած գեղեցկութիւնը տգեղութեան առջեւ արտասուելով՝ ազատութիւնը կը մուրար: Չ'կրցի հասկնալ թէ ինչպէս հակադրութիւնները կրնային օղակաւորուիլ՝ համադրութեան դրօշին ներքեւ . . . :

Նս համակերպեցայ. այդ համակերպութիւնը հանգըստութեան աստղին մայրն եղաւ:

Ողջո՞յն քեզ դարերո՞ւ զաւակ, ողջո՞յն քեզ . . . քու աչքերուդ մէջ յոյսիս աստուծոյն ժպտիլը տեսայ . . . : Նս հաւտացեր էի թէ յաւիտենական ասպարէզը տառա-

ցանքինն է, բայց անոր սահմանին վրայ երազուած համամարդկային երջանկութեան դրօշը նկարեցիր, այն-չափ յոռետես էի, որ վստահօրէն կը կրկնէի թէ՛ յաղթանակը գերեզմանինն է, բայց այդ գերեզմանին գըլխուն վերեւ օրրանը կապեցիր վաղուան սիրով անմահ՝ աստուած-մարդուն, որուն օրօրը երգեցիր քու գրչովդ, արցունք ու ցաւ ցանող, և կարմիր երազներուս ոսկի ծաղիկներու թերթերուն մէջ աղամանդէ ցօղեր չարող գրիչովդ՝ զոր համբուրեցին խանձած հողիները:

Յարգանք քեզ արիւնի ու յոյսի բանաստեղծ, յարգանք քեզ . . . :

Ղարիբ էիր դուն, ղարիբ . . . ղարիբ՝ մեր անտարբեր ու մեղկ սրտին, ղարիբ՝ մեր մղլոտած ու լըրճուկ երազներուն, ղարիբ՝ մեր կործանուած ու ամայացած օճախին . . . : Ուշ ճանչցանք, շուտ զղջացինք՝ երբ տեսանք որ ճամբորդի ցուպը ձեռքդ, չարչարանքի խաչը ուսդ, կը քալէիր բռնակալի զնդանէն մինչև անարգըւած՝ բայց չպղծուած անկոխ բարձրութիւնները մայր հողին . . . : Այցելեցիր մեր օճախը . . . Լսեցի . . . Դո՛ւն պատմեցիր . . . քրքրեցիր անոր աւերակները, խառնեցիր անոր մոխիրները, որոնց մէջ չգտար այն կայծը, որ լուսաւորէր տանջուածներու երազի ճամբան: Չի յուսահատեցար, անմիջապէս սիրտդ վառեցիր, կէսը կայծ՝ կէսը մոխիր շինեցիր, մին ծածկեցիր փլատակներու տակ՝ ապագայ սերունդի վառօդ սիրտերը բռնկեցնելու, միւսը յանձնեցիր հովին, որպէս զի անապատին մէջ թափառող թմրած հոգիները արթնցնէ վսեմ սարսուռով . . . :

Ողջո՞յն քեզ, Ղարիբ աստուած, ողջո՞յն քեզ . . . : Այսօր երկրպագուներդ փիչ են, բայց վաղուանդ շատ պիտի ըլլան. որովհետեւ քու մէջ դարերու մարմնաւոր-

ուած ցաւը կայ. արցունքի ու տառապանքի արիւնոտ ճամբաներէն քալող ազգերու խորուն ցաւը: Դու աչքերէդ, որք անհունութեան պատուհաններն են, կը տեսնուի՝ անցեալն իր նախնիներով, խաւարով, ներկան՝ իր արհաւիրքով, տանջանքով, ապագան՝ աներեւակայելիօրէն գեղեցիկ արշալոյսով, որուն երազային աղօտ պատկերը ըմբոստութեան սաղմը կը դնէ մեր կուրծքերուն տակ:

Երգէ՛ ուրեմն այդ փոթորիկին երգը. երգէ՛ տառապողներու երգը, ու «արցունքի հովիտ»ներէն քալելով՝ երգէ ցաւը՝ չարչարող ազգին, ցաւը լեռներուն, որք մեծ Աստուծոյն երեսին զարնուելիք բարդուած բողոքներ են. երգէ՛, ու թող տիեզերքը մտիկ ընէ, երգէ՛, ու թող Յիսուսներ անգամ մըն ալ ծնին, անգամ մըն ալ խաչուին, քեզի համար, քու երազիդ համար...:

Յարգանք քեզ, ցաւերուս, երազներուս մարմնացած Աստուածը, յարգանք քեզ...:

ՄԻՆԱԿ ԵՄ, ՄԻՆԱԿ...

Ձմեռ է. ցուրտ քամին կը փչէ սոսկալի ոռնումով. ձիւնը զոցեր է սննեակիս ու ոսկի յոյսերուս պատուհանները. չիկայ մէկը, որ բարեխիղճ գտնուելով՝ քովս գայ, ու մեռած երազներուս յարութիւն աւետէ... մինակ եմ...:

Տառապանք, յուսահատութիւն, ամայութիւն: Մարդկային երջանկութեան հորիզոնը մթագնած է թըշուառութեան սև ամպերով. չ'կայ անձնազոհ հրեշտակ մը, որ այդ ամպերով իր յուսեղէն մարմնին զգեստ չիւնէ, անով ծպտուի. ու ամէնուն երազած ազատութեան աստուածը դերութեան չղթաներէն ազատէ... մինակ եմ...:

Դժբաղդութեան կոհակներ կու գան, կը զարնուին արիւնոտ սրտիս խարխուլ պատերուն. ատեն մը, յուսախաբութիւնն ունեցայ կարծելով թէ՛ դտայ իմ ազատարար հրեշտակս, որ վէրքերուս սպեղանին պիտի ճարէր, ու ծով ցաւերս իր անհատնում սպունգներով պիտի ցամքեցնէր. բայց նա վէրքերս բաղմապատկեց, ծով ցաւերս ովկիանոս մը չինեց. հիմայ այդ ովկիանոսի ալիքներուն խաղալիք՝ աչքերս յառած եմ աստղերուն՝ որք անգութ են, նաւահանգիստին՝ որ հեռու է... մինակ եմ...: Ինչո՞ւ այս անբաղդութիւնը... ես մինչև հիմա մէկու մը չարիք չըրի. մէկ երեսիս զարնողին՝ միւսը դարձուցի. հայհոյանքով խօսեցան՝

ազնուօրէն պատասխանեցի. չարիք ըրին՝ բարիքով փոխարինեցի. զիս անդունդը գլորել ուղղունքուն անկեղծօրէն բարեկամական ձեռքս երկնցուցի. սրտիս մէջ առեկուծեան օձը չթողուցի որ բոյն չինէր ու իր չապկը փոխէր, աչքերս գոնէ վայրկեան մը բարկութեան ու վրէժի բոցովը չի փայլեցան. ես, սահմանաւոր խեղճ էակ մը, անսահման համբերութեան մարմնացումն եղայ. բայց անսպառ սէրս առեկուծեամբ վարձատրուեցաւ, երազներուս կրակը ասոր անոր թուքովը մարեցաւ. հիմա չորս կողմս անապատ կը տեսնեմ. անվերջ, անծայրածիր անապատ, որուն մեռելային ստամոքսին վրայ չկայ ովասիս մը, ուր ծարաւս յագեցնեմ, ուր վայրկեանի մը համար ժպտիմ՝ ըսելու թէ «ես ալ ապրեցայ...» մինակ եմ...:

Ձ'գիտեմ մարդիկ ի՞նչ բանը կը սիրեն... ես մարդիկը չ'հասկցայ, մարդիկը զիս չ'հասկցան: Կարծեցի թէ գեղեցկութիւնը ամէնուն սիրելի էր, վազեցի, անոր խորանին առջեւ ծնրադրեցի երկիւղածօրէն, բայց... տեսայ որ մինակ եմ.....:

Մարդոց սիրտերուն մէջ ինքնահաւանութեան, գծուծ ու այլամերժ ինքնասիրութեան, պժգալի տառապանքի սեւ հունտերը ո՞վ ցանկ. ո՞վ սորվեցուց սամարդոց թէ՛ ապերախտութիւնը կեանքի դժնդակ ճամբուն առաջնորդն է, թէ դաւաճանութիւնը յաջողութեան բանալին է և թէ վերջապէս կանգնելու համար պէտք է ուրիշ մը գերեզման նետել: Շատ փնտռեցի, ու չկրցի գտնել այդ սաղաթիւնն որջը. բայց տեսայ որ բոլորին սրտին մէջ հիւրանոց մ'ունէր. պոռացի, կանչեցի, ո՛չ ոք պատասխանեց. իմ ձայնիս արձագանքն ինծի պատասխանեց. հասկցայ որ պարապ տեղը կ'աշխատեիմ, քանի որ... մինակ եմ.....:

Սակայն երջանիկ ու հպարտ եմ իմ լքուած մենութեանս մէջ. ես կը սիրեմ զայն ու կը գուրգուրամ անոր վրայ...:

Իմ ցաւերուս մշտական գոյութիւնը, անոնց կրակէ ակռաներու տակ անարատ հոգեոյս ծամուիլը, իմ փառքի պսակը կը հիւսնեմ այն գերեզմանին վրայ, ուր պիտի թաղուին անցեալն ու իր հրէշային ուրուականները, անհաւասարութիւնն ու յուսահատութիւնը, արցունքն ու զայն ծնող վիշտը...:

Հեռացէ՛ք, հեռացէ՛ք ինծմէ դուք՝ որ կեղծիք, այսինքն մխիթարութիւն կը կոչուիք. ես գիտեմ թէ օտքերուս առջեւ անդունդ մը կայ անանցանելի. այո՛, ես յօժարակամ պիտի նետուիմ հոն, որպէսզի անոր անթափանցելի խուարային վարագոյրին ետեւէն վազուան ակնախաղ Արեւուն փայլիլ տեսնեմ, մարդկային դժբաղդութեան մռայլ հորիզոնին վրայ...: Ո՛չ, ո՛չ, ես ընկերոջ պէտք չունիմ, քանի որ դեռ չի ծնած ապագան մեռած չէ.....:

Թէեւ աչքերս արցունքոտ են, սիրտս վիրաւոր, մտածումներս սեւ, ու մարմինս տանջանքի մեծ խաչին քով, բայց մխիթարութիւն մ'ունիմ ես ինծմէ, երբ... մինակ եմ...

ՎԱՐՊԵՏԻՆ ԱՌՋԵԻ

Նուազէ՛ վարպետ, նուազէ. տե՛ս աշխարհն ամբողջ կուլայ. լա՛ց ինձ հետ, թող լայ և քու ջութակդ ալ մեզ հետ: Կը տեսնե՞ս սա ծաղկին աչքերուն կոպերուն տակի արցունքի ցողը, ուր պատկերը կայ մահուան, պատկերը՝ ձմեռուան սառնաշունչ քամիին: Պահմը դադրեցու՛մը ջութակիդ ձայնը, ու մտիկ ըրէ՛. . . : Դալարաքեղ հովիտներու կուրծքը համբուրող երգը կը լսե՞ս. այդ երգը գերեզմանի խռչակէն կ'ելլէ ու մահուան բերնով կ'երգուի. կը տեսնե՞ս հսկարա լեռներու սոսկումը վաղուան սպառնալիքին տակ. կը նայե՞ս թէ ինչպէ՛ս լոյսը կը դողայ խաւարի մուծէն. կը լսե՞ս անօթի մը թութեան սև ակունքներուն կափկափիւնը՝ լուսոյ հրեշտակին առջև. բնութեան տարերային ուժերու ահաւոր պատերազմի չեփորի ձայնը կը լսե՞ս. այդ սոսկալի պատերազմին ականատես ըլլալու սոսկումը դայլի ակռաներով կը յօռտէ վիրաւոր սիրտս:

Նուազէ՛ վարպետ նուազէ՛. քու երգերովդ թմրութիւնը տուր իմ զգայութիւններուս, թմրութիւն՝ իմ բոքբոքեալ գանկիս, թմրութիւնը՝ թշուառ մարդկութեան դարերէ ի վեր ծնած ու խնամած երջանկութեան աղւոր երազներուն՝ մշտնջենապէս թաղուելու դատապարտուած ըլլալու մասին ակամայ ունեցած թունաւոր կասկածներուս: Գեղեցիկ նուազէ՛ վարպետ, գեղեցիկ նուազէ. այնպէս որ ջութակիդ բարակ թելերուն վրայ իմ հոգիս

հայի ու չքանայ, որովհետեւ սա աշխարհին մէջ, հանգըստութեան ճամբան տառապանքի անտառէն կ'անցնի, ու յաւիտենական երջանկութեան օթեանը մահուան գրկին մէջ կը վերջանայ: Վարպետ, հին օրերու երգը մի՛ նուազեր. մենք կ'ուզենք որ անցեալի գերեզմանին վըրայ մոռացութեան տապանաքարը երկնցնենք. կոյր սիրոյ երգն ալ մի՛ նուազեր. որովհետեւ մեր մեծագոյն դժբաղդութեանց ակը անոր բերնին մէջն է. ո՛չ, ներկան պէտք է թաղել անոր գլխուն վերեւ վաղուան երջանիկ մարդկութեան վայելքի զղեակը չինել: Վարպետ, չըլլա՛յ թէ ջութակիդ թելերուն տակ խռնդոտներու չի յաղթող անկարող կամքի մը յուսահատութիւնը դայ պահուրտիլ ու իր բոյնը չինել. չ'ըլլա՛յ թէ մարդկութեան համար չարչարող ու զոհող հերոսներու ոգիները մատներուդ տակէն դասալքումի երգն երգեն ու պարտականութեան դաշտը ամայի թողուն. չ'ըլլա՛յ թէ անարգ համակերպութեան սաղալէլը ջութակիդ յօրինած եղանակներուն մէջ հալելով՝ ստրկութեան շղթայ մ'ըլլայ ու դայ կաշկանդել մեր ձեռքերը. . . :

Չէ՛ վարպետ, չէ՛. քու սրտիդ դուռներն գոցէ՛ ամէն ձայներու, ամէն թելադրութիւններու առջև, ու միայն ինձ մտիկ ըրէ: Ուրիշները՝ ոճիրի անունը հատուցում կը դնեն. մի՛ լսիր. չատեր՝ երջանկութիւնը ուրիշի դժբաղդութեան ծոցը կը փնտռեն. խենթ մի՛ ըլլար. կան այնպիսիներ, որոնք ատելութիւնը սիրոյ մայրը կը դաւանին, ու արիւնը՝ արդարութեան հայրը, մի՛ չուարիր: Ստութիւնը ճշմարտութեան վերարկուն կրնայ հագնիլ հրապուրելու համար, բայց մի՛ տարակուսիր: Ամէն բան կը փոխուի, սակայն մեր ճամբան՝ տառապանքի ծովէն, դժբաղդութեան նաւով, անփոփոխ է. . . : Վարպետ, երկուքս ալ այդ ճամբէն պի-

տի քալենք, սրտի կատարեալ բերկրանքով ու հպարտութեամբ:

Ուրեմն նուազէ՛, նուազէ՛ ըմբոստութեան երգը, պայքարի երգը, վրէժի երգը.....:

Ըմբոստութիւն՝ ներկայ ընկերային անարդար կարգերու դէմ, պայքար՝ անհաւասարութեան դէմ, վըրէժ՝ տիրապետական ոգիին դէմ:

Վարպետ, եթէ յոգնիս, եթէ ջիւղերդ թունան, դարձեալ պէտք է նուազես, մինչև որ ջութակիդ ճըպոտին տակ հոգիս մաշի, ու երազներս լուծուին, մինչև որ յաւիտենական անէութեան ոսկի դուռը բացուի ու ես ա՛յլէ ներս մտնեմ.....:

Նուազէ՛ վարպետ, մի տնտնար, նուազէ՛ քու մատներովդ, ու անոնցմով իմ էութեանս ուժերը քաղէ. այլևս ապրիլ չեմ ուզեր:

Ես երազ մ'ունիմ միայն.— գերեզմանիս մէջէն դիտել անցեալին ու ներկային թաղումը և ապագայի փառաւոր յաղթանակը.....:

Ա՛Շ, ԵԹԷ ՆԱ ԺՊՏԷՐ ԻՆՇ...

Սա տառապանքի անտառը պիտի կրնայի վառել եթէ նա ժպտէր ինձ: Արցունքի անհամար կաթիլներէ կազմուած ծովերը պիտի կրնայի խմել՝ եթէ անոր ըսպունքէ չրթները միանային աւազուտ, անապատ հոգիիս: Ես պիտի կրնայի խաւարը բանտարկել յաւիտենականութեան բանտին մէջ, եթէ նա սիրոյ բանալին ինձ յանձնէր.....:

Վստահ էի թէ կրնայի անցեալը թունաւորել ու ներկայի գերեզմանը փորել՝ եթէ ապագայի չողջողուն աստղը իր ակռաներով չի խածներ.....:

Նա չճանչցաւ զիս, թէև ես ճանչցայ զինքը: Նա խորհեցաւ թէ՛ ես դատարկապօրտ մըն էի ու զուարճութիւն կը փնտռէի, բազմախնդիր մըն էի ու փառքի ետեւէն կը վազէի, հրեշտակ մըն էի, ու սատանաներու ծառայութիւն կ'ընէի.....:

Չ'գիտեմ, ո՞վ կապեց անոր սիրտը կասկածոտութեան սիւնին, ու անոր բիւրեղէ հոգին՝ պղտոր ջուրերու հոսանքէն տարուած խարխուլ նաւակի մը կայմին: Ես չկրցի ճանչնալ թշնամիս, որովհետեւ բարեկամս ալ ինձ անձանօթ մնաց: Չուր տեղը խաւարի անանցանկի բաւիղներու մէջ խարխաբեցի մոլորագին, զուր տեղը փնտռեցի ազատարար հրեշտակը. լուսոյ ճակատին վրայ՝ մահուան ստուերը տեսայ, ու արշալոյսի աչքերուն մէջ վերջալոյսի արցունքը նշմարեցի երազկոտ.....:

Ահ, եթէ նա ժպտէր ինձ, ես կը յաղթէի խոչընդոտներուն, թշուառութեան տերէններով փառքի պսակ կը հիւսէի թշուառներու գլխին. անբաղդներու արցունքով աղամանդէ մանեակներ կը շինէի տառապողներու պարանոցին, ու մահուան պիղծ գործիքով՝ մարդկային վերջին արդարութեան արձանը կը կանգնեցնէի ներկայ ընկերային անիրաւութեան կառափնատինքով...

Ահ, եթէ նա ժպտէր ինձ, ես պիտի կրնայի ակուաներով ծամել գերիներու բազուկները կապող երկաթէ շղթաները ու զանոնք մարսել՝ տկար ստամոքսովս...
... Միլիոնաւոր տառապողներու սա անհամար բազմութիւնը ո՛ր կ'երթայ այսպէս անգլուխ, յուսակտուր, գերեզմանի եզրը գտնուող օրհասականի մը աղիողորմ՝ ճիչերն արձակելով։ Իր ետեւը մթութիւնն է, առջևը՝ անդունդը. դէպի նահապետական չրջանը վերադառնալը անկարելի է, անդունդէն ցատկելը՝ անյոսալի. անոր օրրանը փճացած է, ու գերեզմանը բացուած, առաջինը վերաշինելը անբաւականութիւն՝ կամ լաւ ես է ըսել՝ յետադիմութիւն է, իսկ երկրորդը գոցել՝ մահուան սանձ զնել կը նշանակէ.....

Ովկիանոսը իր անդունդներուն յատակին վրայ կատարած է. անոր ամենի ալիքներուն լայն կոկորդին մէջ կ'երթան խեղդելու ոչ միայն վշտահարներու օգնութեան աղաղակները, այլ մարդկային հպարտ՝ բայց անամէջ փառասիրութեան այլանդակ ստուերները...

Ահ, եթէ նա ժպտէր ինձ, թշուառներու բազմութեան օրրան չպիտի շինէի, ճակատագրական օրէնքով փորուած գերեզմանը չպիտի գոցէի, օգնութեան աղաղակ չպիտի արձակէի, ստուերի մը կրթնելու յիմարութիւնը չ'պիտի ունենայի, մահուան սանձ զնել

չպիտի երազէի. ահ եթէ նա ժպտէր ինձ, ես պիտի առաջնորդէի այդ բազմութիւնը բողոքի ճամբով դէպի յեղափոխութեան՝ այսինքն՝ բարօրութեան նաւահանգիստը։ Ես վարդ պիտի ցանէի այն ուղին, ուր փուշեր անկուած են, ու ժպտա՝ այն արտը, որ արցունքով թրջուած է։

Ախ, եթէ նա ժպտէր ինձ, ես կը սորվեցնէի սամարդկանց՝ թէ մահուան յաղթելու գերագոյն միջոցը արհամարանքն է, թէ՛ անհաւասարութիւնը բառնալու ճամբան, անհանդուրժելի տառապանքի ստամոքսին մէջ երկնուած յեղափոխութիւնը՝ ու տեսական բարօրութեան նաւահանգիստը, աշխատանքի թագաւորութիւնն է...

Ահ... միայն թէ նա ժպտէր ինձ.....

Ատելութիւնը կը թաղէի, ու ասպարէզը սիրոյ կուտայի. մահը կը շղթայէի ու կեանքը իտէալին հետ կ'ամուսնացնէի. չարութիւնը կը թունաւորէի ու թագաւորական զահը բարութեան կը յանձնէի. ագեղութիւնը կ'սպաննէի ու գեղեցկութիւնը կուռք մը կը շինէի. բազմութեան աղատութիւնը կաշկանդող անհատական քմահաճոյքով շինուած օրէնքը կը ջնջէի, ու իւրաքանչիւր անհատի կամքին անքոնաբարելի ազատութեան թագաւորութիւնը կը հաստատէի փոխադարձ յալ զանքով ու պաշտպանութեամբ.....

Ախ... ախ... միայն թէ՛ նա ժպտէր ինձ...

ՄԵՆՈՒՅԵԱՆ ԵՐԳՍ

Չէ՛, ա՛յ ձանձրացայ վիշտը երգելէն. այլեւ նող-
կանք կզգամ երազներուս փառաբանութիւնն ընելէ.
ո՛հ. պիտի քաշուիմ աշխարհէն. սա ամպամերձ լերան
քղանցքին տակ հպարտօրէն բարձրացող կաղնին իմ ա-
պաստարանը պիտի ըլլայ: Ահա լճակը, որ կը ժպտի իր
կապոյտ ալիքներով զեփիւռին հետ պար բռնած. ահա
ամպի կտորը, որ կուլայ, ահա արեւը, որ կը խնդայ...:
Հակադրութեանց ընդհարումը, կեանքի տարկանոնու-
թեանց ակէն բղած-այլասեռ տարրերու ամուսնու-
թիւնն է. որմէ յառաջ պիտի գայ վաղուան համադրու-
թիւնը: Ես կը սիրեմ այդ ընդհարումը, բնութեան ի-
րարու հակառակ տարրերու պարբերական ընդհարումը,
որուն ականատես ըլլալով պիտի անցնեմ ձգնաւորական
կեանքիս մնացած օրերը:

Ո՛հ, այլեւ մարդիկը սիրելու պատճառ մը չունիմ,
իմ ապրած քսանընիւթ տարիներս, քսանընիւթ դարե-
րու չափ երկայն եղած ու այդ դարերու ընթացքին՝ ես
խորապէս ճանչցայ մարդն ու անոր ներքինը:

Երբ հիւանդ էի, որու որ կրթելի ուղեցի, տեսայ
որ յենարան կարծածս ստուեր մըն էր խաբուսիկ. դըժ-
բաղդութեան քամիին առջեւ սարսափահար՝ երբ մէկու-
մը ձեռքը կը խնդրէի չուսչ առնելու համար, փոխա-
նակ օգնութեան՝ փուշ երկնցուցին ինձ. ես բռնեցի
փուշը ու նիհար ձեռքերս արիւնտեցան. անդունդէն

եղերքը դեղնած տերեւի պէս դողացած պահուս՝ լսեցի-
բարձրաձայն քրքիչն այն մարդոց՝ որոնց բարօրութեան
համար յեղափոխութեան աստուծոյն՝ աղօթք ըրեր էի
ժամերով:

Շատեր սիրեցի, բայց ամէն մարդէ առեւտրութեան
ապտակ մ'ընդունելով՝ տեղս նստայ. հասկցայ որ կամ
իմ սիրտս կեղծ էր, կամ սիրածներուս սիրտը՝ իմ սի-
րոյս անարժան:

Այո՛, այլեւս հեռանալու եմ. ամէն բան իր սահ-
մանն ունի, տիեզերքն ալ սահմանաւոր է. տիեզերքի
սահմանը՝ մարդկային մտքին ըմբռնումի անկարողու-
թիւնն է. ինչպէս որ տառապանքի սահմանն ալ անոր
չի կարենալ հանդուրժելու անկարողութիւնն է:

Հիմա այդ տառապանքի սահմանին վրայ եմ. անկէ
պիտի բարձրանամ սա ամայի բարձր լերան գագաթը,
որուն մէկ կողմը լիճը կը խայտայ. միւս կողմը հովիտը
կը ծիծաղի յոյսի շուշաններով: Սակայն ոտքերուս ուղ-
ղութեամբ չ'պիտի նայիմ, բնութեան աղւորութիւնները
չեն հմայեր զիս՝ ինչպէս մարդկային վայելքները:

Ներկան սիրելը՝ ապագայի երեսը թքնել է. դիւ-
րամատոյց գեղունիով հրապուրուիլը, անմատչելի գե-
ղեցկութեան դիցունին ապտակել է: Տեսողութեանս
ծիրին փոքրութիւնն ու մօտաւորութիւնը շարունակ
վերադառնալ ուզող երեւակայութիւնս կը չղթայէ, ու
երազային զգլխիչ պատկերները կեանքի ստորնաքարչ
ձգտումներու ոտքին կը կապէ...:

Բաւական է ա՛յ... բնութիւնը չպիտի սիրեմ. քանի
որ ճիւտղներու կաթ կուտայ, ներկան պիտի թաղեմ,
քանի որ անոր գերեզմանը ապագայի օրրանը պիտի
ըլլայ. դիւրամատոյց աղջիկներուն չպիտի համակրիմ,
որովհետեւ մեղկութիւնը, որ հոգիին թոյնն է, անոնցմէ

կը ծնի, ես պիտի սիրեմ լերան վայրի աղջիկը, պիտի հեռանամ այն վայրերէն, ուր տեսողութեանս ծիրը չըլծայուած կ'երևի. ատոր համար պիտի ելլեմ սա դիմացի բարձր լեռը... :

Կ'ըսեն թէ՛ չարունակ սաստկաշունչ հով մը, այդ ձիւնապատ լերան՝ ճերմկած մազերով ծերունիի ականջին տակ, տարերային փոփոխումի յախտնական օրէնքին բերնով՝ վայրենօրէն մահուան երգը կ'երգէ եւ թէ մարդս կը վախնայ եղեր անոր ձայնէն :

Ո՛հ, ես չեմ վախնար, որովհետեւ շատ կը սիրեմ այդ երգը : Փոփոխումի օրէնքը բարեչընումի՝ այսինքն կատարելագործման ճամբէն կը քայլէ՝ ոչ թէ յուսելով՝ այսինքն քայքայումի, փճացման ճամբէն :

Ժամանակ կորսնցնելու չեմ. պէտք է համեմել լերան գագաթը, պէտք է մտիկ ընել լճին ու հովուն երգը, պէտք է դիտել հեռո՛ւն, կարմիր հորիզոնը, որու գլուխը պիտի ոսկեղօծէ վաղուան փառայեղ արեւը... :

Այդ անմատչելի բարձունքէն պէտք է դիտել մարդկային անասնական կիրքերու կռիւը, կեանքի թո՛ռ ու բո՛հն մէջ՝ կեղծիքի ստրկութեան, չա՛նգործումի ու բռնութեան յաղթանակներէն վերջ՝ անոնց չարաչար սպաննումը :

Պէտք է հեռանա՛լ, պէտք է հեռանալ ու առանձնանալ երազային դղեակին մէջ, ու դիտել. դիտել՝ անթարթ աչքով ու երկա՛ր... դիտել վերապացած եւ յուզուած սաղմնաւորումը ու յետոյ բռնկումն ու յաղթանակը վաղուան մեծ ու արմատական յեղափոխութեան :

Գ Ե Ր Ե Զ Մ Ա Ն Ս

Տեսայ որ փորած էին գերեզմանս :
Ոչնչանալու սոսկալի մղձաւանջը փոթորիկի մը փոխուած՝ տարտղներ էր դամբանիս եզերքը դիզուած հողակոյտը, որ իմ վերմակը պիտի բլլար... :

Հասկցայ թէ դիակս անթաղ պիտի մնար, ու սոսկացի, այդ սոսկումի անօթի որկորին մէջ գացին մարսուիլ իմ այնքան փայփայած, այնքան սիրած երազնեւորուս ու յոյսերուս նիւար սերմերը... :

Ա՛հ, անգութ են սա մարդիկը, անգութ, չա՛տ անգութ... մանաւանդ՝ սա գերեզմանափորները... ո՛վ ըսաւ իրենց թէ ես ա՛լ ապրիլ չէի ուղեր :

Քանի որ արեւը կայ կապոյտ ու պայծառ երկնակամարին վրայ կամ սեւ ամպերուն ետեւ, քանի որ գարնան անուշաճոտ ծաղիկները քնացեր են ձիւնի ճերմակ վերմակին տակ, քանի որ յոյսի կոկոններ կան գլխու պտոյտ տալու չափ խորունկ տառապանքի անդունդին վերեւ, ինչո՞ւ զիս շուտ մը թաղել կ'ուզեն. ես արեւը չեմ կլկեր, ծաղկանց արմատները չեմ քաշեր, յոյսի կոկոնները չեմ ծամեր. ինձմէ ի՞նչ կուզեն... :

Գոցեցէ՛ք սա գերեզմանը, գոցեցէ՛ք. ես ապրիլ կուզեմ. մահուան աչքերը գոցեցէ՛ք որ զիս չի տեսնեն. իմ անունս հատուցում է, ու հատուցումը չպիտի մեռնի... :

Երբոր ես մեռնիմ, անարդարութեան թաղաւորու-

Թիւնը յաւիտենական պիտի ըլլայ, ու արցունքի ուլկիւնսն ունի անսահման: Ոչ, ոչ. ես պէտք է թաղեմ աւելորդապաշտութիւնները նախապաշարումներու պատանքով գիտակցութեան փոսին մէջ, պէտք է ճակատագիրներ սահմանող Աստուածը, ինքնավստահութեան, ձեռնբեկցութեան հայր աստուծոյն ձեռքովը խեղդեմ. . . Բաւական է որչափ տառապեցաւ մարդկանց թշուառ մեծամասնութիւնը տարերային ճակատագրականութեան հնազանդելու կոյր հաւատքին երկաթէ անիւներուն տակ, բաւական է որչափ որ ստրկութիւնը անցեալի յաղթանակը յաւերժացնել ուզեց, ու մեր ոսկի երազներուն վրայ՝ մահուան դամբանականը երգեց. . . :

Գոցեցէ՛ք իմ գերեզմանս, գոցեցէ՛ք. ես դեռ նոր ծնած եմ. միթիւն ու անլոյս անճանաչողութիւնը թաղելը ամենալատ ոճրագործին պարտքն է. . . : Դաւաճան մի՛ ըլլաք. . . յաղթանակը՝ վաղուանն է. . . :

Անէծք այն ձեռքերուն, որք իմ դիակիս վրայ հող պիտի լեցնեն. անէ՛ծք այն բազուկներուն, որք իմ երազներս պիտի թաղեն. . . Սոսկացէ՛ք անէծքներէս. . . :

. . . Մեռնելէ չեմ վախնար. անդդալութենէ կը սարսափիմ, անէութեան գիրկը նետուելէ չեմ քաշուիր, երազելու անկարող ըլլալէ կը դողամ. . . :

Եթէ անցեալը չտեսնէի, ներկան չճանչնայի ու ապագան չ'երազէի, մահը երանութեանս օթեւանը պիտի ըլլար:

Ուրեմն գերեզմանս գոցեցէ՛ք, ես չպիտի մեռնիմ. ո՛չ. . . եթէ ձեր աշխատութեան անողուտ վատնուիլը չէք ուզեր, իմ պառկելիք տեղս անցեալն ու ներկան թաղեցէ՛ք. ես ապագայ կը կոչուիմ. . . :

Անմահ չեմ. բայց հեռու եմ մահուան տիրապետութեան սահմանէն:

Եթէ մեռնիմ, շիրմիս վրայ պիտի գան արտասուել իմ սիրականներս, որոնց երբեմնի պայծառ աչքերը աղօտացած են տխրութեան անթափանցելի մշուշով, ու անոնց գեղեցիկ հորիզոնը մթաքնած՝ յուսահատութեան սեւ ամպերով. . . :

Անխիղճ մարդ, երեսս մի՛ նայիր. չե՞ս հասկնար ըսածներս. ես չեմ ուզեր մեռնիլ:

Ա՛հ, կարելի՞ բան է. . . կրնամ համբերել որ Անոր կապոյտ աչքերուն աղու և խորհրդաւոր նայուածքի անգորութեան մէջ ուրիշները լողան, ուրիշները գինուշան. կրնամ հանգստանալ՝ երբ Անոր կաթ այտերուն վրայ ուրիշի մը շրթունքը գայ հանգչիլ. . . :

Գերեզմանափո՛ր, եթէ անպատճառ պիտի թաղես զիս, հարկ է որ զայն ալ ինձ հետ թաղես, որպէս զի աչքս հողին տակէն կեանքին չի նայի. չե՞ս ընդունիր. լաւ ուրեմն. ինձ համար բացած փոսիդ մէջ թաղուիլ դատապարտուածներու անունները համբոցի արդէն. հեռացիր ինձմէ. . . : Ես դեռ մեռնելու չեմ, որովհետեւ պարտք մ'ունիմ կատարելիք. Ստութիւնը գլխատել, անաղարտ գեղեցկութիւնը պաշտումի առարկայ չինել, կեղծիքը անկեղծութեան չուանով խեղդել, անհատական կամքի բացարձակ աղատութեան թագաւորութիւնը յաւերժացնել՝ բարութեան հրապարակին վրայ: Զուր ջանք է զիս թաղել փորձելը, մինչև որ չտեսնեմ թաղումը հին կեանքին, մահը՝ անհաւասար ու դժբաղդ կեանքի պայմաններուն, շոգիացումն արցունքին, յուղարկաւորութիւնը՝ ներկայ ընկերային կարգերուն, ու Արշալոյսը՝ Վաղուան երջանիկ մարդկութեան:

Գերեզմանափո՛ր, սա բացուած գերեզմանին մէջ դո՛ւն թաղուիր. ես չպիտի, չպիտի մեռնիմ, որովհետեւ նոր ծնած եմ. . . :

ՍԻՐՈՅ ԹԱՂՈՒՄԸ

Ս ԻՅ

Այլեւս պիտի թաղեմ սիրտս, որ տարիներով սիրոյ վառարանն եղաւ, ուր մոխիր դարձան պժգանքն ու ատելութիւնը, վրէժի ոգին ու տգիտութեան սատանան: Այո՛. այլեւս թաղելու եմ սիրտս, որ գերեզմանոցն եղաւ մարդկային տգեղութիւններու, գերեզմանոցը՝ անցեալի հոտած դիակին, ներկայի արիւնարբու գազանին ու օրրանը՝ ապագայի ոսկի երազին:

Իմ սիրտս յուսահատութեան անտառին մէջ պիտի թաղեմ, ու վաղը անոր գերեզմանին վրայ բացուած ծաղիկներու աչքերուն մէջ երկնային ցօղերու փոխան՝ արցունքներ պիտի ցանեմ, օրհնութեան փոխարէն ա՜նէծք...: Իմ սիրտս ցաւերու ծովը պիտի նետեմ, որպէս զի օրին մէկը դժբաղդ նաւաստին անով մխիթարուի, որպէս զի չարութեան աստուածը ամօթխածութեան քօղով պտրտի, ու մահը դեղնի զինքն արհամարողներու նայուածքէն:

Չ'գիտեմ ինչո՞ւ սիրելէ ձանձրացայ...: Ինձ ըսին թէ՛ սէրը կեանքին բանալին է, թէ՛ անով՝ արքայութեան, այսինքն յաւիտենական երջանկութեան դուռը կը բացուի: Ես մարմինս տառապանքի վարպետին տուի ու այդ բանալին առի. բայց տեսայ որ նա դժոխքի դուռը բացաւ, զիս համոզեցին թէ «սէրը Աստուած է», սակայն ձանչցայ սատանան, որ միամիտներու ստեղծած

Աստուծոյն դիմակովը կը պտտի...: Ո՛չ, ա՛լ չպիտի սիրեմ, որովհետեւ չեմ կրնար:

Սիրտս պիտի թաղեմ դիմացի ձիւնոտ լեռան գագաթը, ուր արեւու ճառագայթները ամառն ալ կը մսին: Կ'ուզէր որ սառիմ՝ քան թէ այրիմ. յոյսերուս փրթթումը սառէն պիտի ծնի, ոչ թէ գերեզմանէն, որ անյուսութեան սահմանն է: Հինը պիտի թաղեմ, որովհետեւ անոր անունը անցեալ է. նորը պիտի սպաննեմ, քանի որ ապագան յաղթական է. վաղուան երեսը պիտի ապտակեմ, քանի որ օր մը նա ալ անցեալի հանգերձները պիտի հագնի...:

Լացէ՛ք, աստղեր, լացէ՛ք, որովհետեւ արհամարանքի բրիչն ու բահը ձեռքս՝ Անահիտի գերեզմանը կը փորեմ. լացէ՛ք, արե՛ւ ու լուսին, լացէ՛ք, որովհետեւ լոյսը խաւարի պարաններով տգիտութեան կախաղանին վրայ կը հանեմ. լացէ՛ք, պաշտելի աստուածներ, լացէ՛ք, որովհետեւ գեղեցկութիւնը տգեղութեան պատանքով ծաղրանքի փոսը կը թաղեմ. լացէ՛ք, բարութեան հրեշտակներ, լացէ՛ք, որովհետեւ անյաղթելի սուրը չարութեան տուի, ապագայի կապոյտ երազները անցեալի սեւով ներկեցի:

. . . Սէրս պիտի թաղեմ, ամբողջ մարդկութիւնը այդպէս ըսաւ. ինձ: Սէրս պիտի թաղեմ՝ բայց անմիջապէս վրէժի խորանը պիտի չինեմ, արցունքիս փոխան արիւն պիտի սրսկեմ, խունկի տեղ՝ մարմին պիտի վառեմ անոր առջեւ:

Հատուցման՝ այսինքն արդարութեան աստուածը չպիտի բարկանայ ինձ դէմ. ես այնպէս կը կարծեմ, որովհետեւ անշունչ քարերն իսկ պիտի ողբան սրտիս թաղմանը վրայ...:

Ինչ որ ալ ըլլայ՝ պիտի թաղեմ սիրտս, որ հնոց մը

եղաւ սիրոյ... , յանցաւորը ես չեմ: վա՛յ դաւաճանին՝
վա՛յ ուխտադրութիւն:

Աչքերէս արցունք չպիտի ելլէ բնաւ... ես չեմ ար-
տասուեր. և վատեր են անոնք՝ որ վրաս պիտի լան:
պէտք է մեռնիմ՝ որպէս զի ուրիշներ ապրին. նա այն-
պէս կ'ուզէ... կրնամ հակառակիլ. թող իր կամքն
ըլլայ....:

Սերը պէտք է թաղեմ, որպէս զի ասեղութիւնը ծնի...:
Սիրտս պիտի թաղեմ այն ամալի գերեզմանոցը, ուր
թշուառներն իրենց յոյսերը թաղած են. սրտիս գե-
րեզմանափորը վիշտս է ու գերեզմանապահը՝ մոռա-
ցութիւնը....:

Յիմարութիւն է մահուան անջնջելի ճակատագրին
առջեւ՝ յիշատակի երազ ունենալը....:

Հիմա երջանիկ եմ, շատ երջանիկ, որովհետեւ սիր-
տը՝ սիրոյս հետ պիտի թաղեմ, որովհետեւ հասկցայ
թէ պաշտելու արժան աստուածը՝ ատելութեան աս-
տուածն է....:

Այլեւս պիտի խնդամ՝ երբ արեւը մարի. պիտի
ժպտիմ՝ երբ արդարութիւնը խաչուի. պիտի ծափահա-
րեմ՝ երբ սէրը մեռնի ու վրէժը թագաւորէ. հոգեոյս
խորէն ցնծութեան աղաղակներ պիտի արձակեմ՝ երբ
երկիրը կործանի, տիեզերքը քառս մը դառնայ:

Ես պիտի վերածնիմ՝ երբ անոր գերեզմանը բացուի
իմ աջ՝ կամ ձախ կողմս....:

Եթէ Աստուած նոր ստեղծագործութիւն մըն ալ ընէ,
ասպարէզ չպիտի ելլեմ, որովհետեւ մոռացութեան վա-
րագոյրը քաշած եմ...: Յարութիւն չեմ ուզեր. սրտիս
մահը իր յաւիտենականութեան յարութիւնն է....:

... Ես սիրտս թաղեցի, սէրս գերեզման դրի,
այնպիսի խորհրդաւոր աղօթքներով, որոնց չի կրնար
հակազդել Աստուածն իր ամենակարողութեամբ....:

Սիրտ չունիմ ես. ա՛լ չպիտի սիրեմ... , միայն թէ
... վա՛յ դաւաճանին, վա՛յ ուխտադրութիւն....:

ԱԶԱՏԱՐԱՐ ՇՐԵՇՏԱԿՍ

Ու տեսայ որ երազիս մէջ, ջան մը ձեռքը, կ'ա-
ռաջնորդէր ինձ, այն անդունդիկն ձեռքի, որ կեանք կը
կոչուի, այն ճամբէն, որ դժոխք կը տանի: Յոյսերուս
ճերմակ ծաղիկները ցօղուած էին կարմիր ցօղովն արիւ-
նի, ու երեւակայութիւնս, անսանձ ու հաճոյակատար՝
սմքեր չքացեր էր երկանաքարին տակ տանջանքի ու
յաւթենեական դժբաղդութեան: Քալեցի, քալեցի, օ-
րերով, տարիներով, դարերով, տառապանքի անջնջելի
դատաւճիւրը կախած իմ վզէս: Տեսնողները ուշադիր
նայեցան, չտեսնողները անզուսպ հետաքրքրութեամբ
առջեւս անցան, ետեւէս վազեցին, բոլորտիքս հաւաք-
ուեցան. մեռնողներն իսկ՝ իրենց գերեզմաններու կա-
փարիչները վերցուցին ու սառած նայուածքնին գամե-
ցին վիշտերու խաչին բեւեռուած գլխուս...: Ես բոլո-
րին աչքերուն մէջ տեսայ այն ուրախութիւնը, զոր
մարդ կ'զգայ ուրիշ մը գլորմանը վրայ...: Խնդացի,
ու քալեցի....:

Շուրջս հաւաքուողները բոլորն ալ հետաքրքրու-
թիւննին գոհացնելու փափաքէն մղուած չէին. կային
դաւաճաններ, ուխտադրութիւններ, որոնք առանց զթալու
փշոտ ուղիներէ, խաւարային անդունդներէ քալելու
ճակատագրուած ըլլալուս, կ'ուզէին որ քալէի՝ կրակնե-
րու վրայէն. տանջուէի ու չմեռնէի՝ ազատուելու հա-
մար, մտածէի ու չի խենթենայի երջանիկ ըլլալու հա-

մար. լայի՝ բայց աչքերս չի կուրնային իրենց երազի շուշանները ցօղէ չի զրկելու համար. վառէի՝ ու չհատնէի, յուսահատ թափառումներէ վերջ գլուխս քարերուն զարնէի ու չի ջախջախուէի. մահը փնտռէի, ու նա փախէր ինձմէ. գերեզմանս իմ ձեռքով փորէի, ու չը թողուին որ հոն հանգչէի. գերեզմանս, ուր թէեւ երջանկութիւն չկար, բայց անզգայութիւն կար, ու այդ՝ բաւ էր ինձի....:

Դաւաճանները, դաւաճանները. ի՞նչ կ'ուզէին ինձմէ. ի՞նչ հաճոյք կայ ուրիշի չարչարանքին մէջ. ի՞նչ բերկրութիւն, մէկուն Գողգոթային, միւսին գերեզմանին վրայ. օրրանը ինչո՞ւ կը մոռնան....: Այս հարցումները հարցուցի քարին, — նա խնդաց. լերան՝... աչքերը գոցեց. արեւուն՝... չպատասխանեց ու լացաւ. գերեզմանին՝... դիւային քրքիչ մ'արձակեց. տիեզերքին՝... նա հունաւոր ըլլալը խոստովանեցաւ և անհունութեան մակդիրը տառապանքին տուաւ. ես հարցուցի աստղերուն՝ անոնք ամչնալէն ամպերուն ետեւ ծածկուեցան. հարցուցի հաւատացեալի Աստուծոյն՝ նա դեղնեցաւ....:

Ահ, ուրեմն անըմբռնելի չկայ քանի որ ցաւս կայ... ամենակարող չկայ՝ երբ ոչնչութիւն կայ. ժպիտ չկայ՝ երբ արցունք գոյութիւն ունի. անհունութիւն չկայ՝ քանի որ անոր չըջանակ մ'անցուցի իմ յուսահատութեամբս. ծնունդ չկայ՝ քանի որ մահ կայ: Ոչնչութիւնը գոյութեանէն ծնաւ, գոյութիւնը ոչնչութեանէն. վերցո՛ւր ոչնչութիւնը, գոյութիւն չկայ. վերցո՛ւր գոյութիւնը, ոչնչութիւն չկայ... ցնորք :

Ազատարար հրեշտակս այսպէս խօսեցաւ ու ես քալեցի....: Ծամբուս վրայ գերեզմաններ տեսայ՝ լացի. Թշուառներ նշմարեցի՝ յոյսի ծաղիկներս անոնց բաժնե-

ցի. «ոճրագործ»ներու հանդիպեցայ՝ ծուներ դրի անոնց օտքերուն տակ, պաշտումով զեղուն անզսպելի զգացումներէս դուրսեւ. «գողեր» բարեւի կեցան՝ ձեռքերս ինչ համբուրեցի, հաւատքի սահմաններուն չմօտեցողները խենթի պէս սիրեցի. «անբարոյական»ներու ճակատները պսակներով զարդարեցի. յանցաւորներու կուռքեր շինեցի, ու անոնց առջեւ երկրպագութիւն ըրի ամէն առտու արշալոյսին, որ խաւարին մայրն է. վերջալոյսին, որ լուսոյ ստնտուն է....:

. . . Որովհետեւ ազատարար հրեշտակս այդպէս ընել պատուիրեց... համակերպեցայ ու քալեցի, և պիտի քալեմ շարունակ....: Այս համակերպութիւնը ստրկութիւն չէ, ո՛չ, որովհետեւ ուսումնասիրած եմ իմ ճամբաս, որ ուղիղ է, թէեւ խոշընդոտներով լեցուն, լուսաւոր՝ թէեւ արիւնով ներկուած....:

Պղծութեան սատանան անկէ քալած չէ. ուրիշի նուիրական ազատութեանը դպչելու անպատկառ լըրութիւնն ունեցող ուրուականը դեռ անծանօթ է անոր. միամիտ Աստուածն ալ չճանչնար այդ ճամբան, ուր՝ հաւատքին հետ նախապաշարումները կը շիկնին մտնել....:

. . . Ազատարար հրեշտակս պիտի առաջնորդէ, ու ես պիտի քալեմ. թող հալածեն՝ պիտի վազեմ. մահը թող կանչեն՝ ուրախութեամբ պիտի դիմաւորեմ. բաւական է որ կը ճանչնամ ինքզինքս ու Աստուծս:

Թող քարկոծեն՝ պատնէշ պիտի չինեմ. միայն թէ... ազատարար հրեշտակս՝ Ս... ը թող չի բաժնուի ինձմէ... եթէ տիեզերքը կրակի փոխուի՝ զիս չի կրնար լափելով հատցնել....:

Ի Ն Զ Ո՞Ւ Կ՝ԱՊՐԻՄ . . .

Օրրանիս մէջ պէտք էր որ խեղդէին զիս, թէև մեծագոյն յանցաւորը մայրս էր, որ զիս ծնաւ: Երբ քալել սկսայ՝ սրունքներս պէտք էր կոտորէին. երբ խօսիլ սորվեցայ՝ լեզուս պէտք էր կտրէին. երբ խօկալու տարիքս առի՝ ապաղան պէտք էր թաղէին. ո՛չ մէկն ըրին ո՛չ միւսը. ու ես ապրեցայ . . . : Հիմա կը հարցընեմ. ինչո՞ւ կ'ապրիմ. որովհետեւ անստուգութիւնը չգլթայ մ'եղած է մտքիս ու անանցանելի անդունդ մը՝ ոտքերուս առջեւ:

Երէկուան ժպիտս թոյնի պէս մահացու է յիշողութեանս մէջ, ու վաղուան յոյսերս տոգունած են՝ զիրենք հալածող գերեզմանական ստուերէն . . . :

Իմ չ'գոյութիւնս խոշոր պակաս մը չպիտի ըլլար. ինծի ինչո՞ւ կաթ տուին. եթէ թշուառներու ողբերգուն պիտի ըլլայի՝ դարերու բերանը սանձուած չէր. եթէ ցաւերու արձանն ըլլալ ճակատագրուած էի՝ խաչը թաղուած չէր. եթէ ոսկի երազներու ծաղիկները պիտի ցօղէի՝ դժբաղդներու արցունքը ցամքած չէր. եթէ անհաւասարութեան գերեզմանափորը պիտի ըլլայի՝ վշտանարներու ըմբոստութեան ոգին մեռած չէր . . . :

Եթէ մօրս որովայնին մէջ գիտակցութեան աչքերս բանային ու թշուառ աշխարհի պատկերը ցուցնէին, ես չպիտի ծնէի. զիս խաբեցին . . . Գոնէ հիմա չեն ալ ըսեր թէ ինչո՞ւ կ'ապրիմ . . . :

. . . Բնութեան երկաթէ օրէնքները անխորտակելի պատուար մը չպիտի ըլլան ինծի: Քանի որ ճամբայ չեն ցուցներ, ես անդամալոյծ չեմ կրնար ըլլար. պիտի քալեմ իմ ճամբաս, որ իմ կամքս պիտի ըլլայ. ու կամքիս ճամբան ատելութեան ճամբան է, վրէժի ճամբան, կործանումի շինարար ճամբան:

Երբ խանձարուրիս կապանքներէն ազատուեցայ՝ հասակիս համեմատ գերեզմանս չափեցի ու փորեցի. ա՛լ վախ չունիմ. պիտի պղծեմ՝ ինչ որ գեղեցիկ կը կոչեն, պիտի ջնջեմ՝ ինչ որ բարի կ'անուանեն, պիտի թաղեմ՝ ինչ որ ճշմարիտ կ'ուզեն երեւցնել. երջանկութեան երազը ցաւի երկանաքարին տակ պիտի փշրեմ, բոլոր սրբութիւնները ցեխով պիտի շաղեմ ու անով բողանոցներու պատերը պիտի ծեփեմ. և ամէնէն վերջը՝ Աստուածն ալ պիտի խեղդեմ . . . :

Տգեղութեան տիրապետութիւնը՝ վաղուան արծաթ յոյսերու դաշտին մէջ, յեղափոխութեան սաղմը պիտի ըլլայ . . . :

Ո՛չ, ո՛չ. ա՛լ չեմ հարցնիր թէ ինչո՞ւ կ'ապրիմ, որովհետեւ ուրիշի դիմելէ առաջ, ներքին անդիմադրելի ճայնիս հնազանդելու անմիթելի ստիպողականութեան հրամանը լուսաւոր ճամբայ մըն է ինծի . . . : Թող խընդայ՝ ստութիւնը՝ ես իր պաշտպանն եմ. թող ծիծաղի ոճիրը՝ ես իր դրօշակիրն եմ. թող խնդայ տգեղութիւնը՝ ես զինքը պաշտօղն եմ. թող ծափահարէ մահը՝ ես իր հաւատարիմ զինուորն եմ . . . :

Չեմ վախնար զիս տառջներու բազմութենէն, որովհետեւ անոնք փառքի պսակս կը պատրաստեն. չեմ աշխոյժի դիւրադգած այտերուս ապտակ զարնողները. որովհետեւ վաղը անոնք գերեզմանիս վրայ ծաղիկներ պիտի ցանեն. ցաւերու լերան տակ հռչակներ արձա-

կող վշտահար կուրծքիս թունաւոր գնդակներ նետողները
չեմ ատեր, որովհետեւ անոնց արցունքները օրին մէկը
ծարաւութենէ պապական երազի ծաղիկներուս թարմու-
թիւն ու կենդանութիւն տուող ցօղեր պիտի ըլլան:

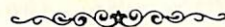
Քանի որ ծնած եմ՝ պիտի ապրիմ. պիտի ապրիմ,
որպէս զի ատելութեան արիւն տամ ու յաղթութեան
սուրը վրէժին յանձնեմ. որպէս զի գթութիւնն սպաննեմ
ու անգթութեան թագաւորութիւնը յաւերժացնեմ, ու
անհատին իտէալ եսի դղեակը չինեմ: Իմ պաշտելի
կուռքս ստրկութիւնը պիտի ըլլայ, որովհետեւ ազատու-
թեան աստուածը անկէ կը ծնի...:

Ես պիտի ապրիմ՝ մարդկային ամենազաղրելի մո-
լութիւններն ու տգեղութիւնները իբր հագուստ հագ-
նելով. պիտի ապրիմ՝ վաղուան արշալոյսը նկարելու
համար. պիտի ապրիմ՝ տեսնելու հարստահարութեանց
ու բռնութեանց վերջը, սուրին գերեզմանը, կնոջ բար-
ձրացումը, թշուառ մարդկութեան բաղձալի ազատու-
թիւնը:

Պիտի ապրիմ՝ սատանայ մ'ըլլալու համար. միայն
թէ... թող աստուած մ'ըլլայ մարդկութիւնը...:

Ո Գ Ի Ն Ե Ր ՈՒ Պ Ա Տ Ե Ր Ա Ջ Մ Ը

Ես տեսայ ոգիներու ընդհարումը, հանդիսատեսը
եղայ անոնց արիւնալի պատերազմին. սոսկալի էր...:
Անոնցմէ մին մեռած կ'երեւէր, բայց կը կռուէր՝ չգի-
տեմ ի՞նչ անըմբռնելի զօրութեամբ. միւսը՝ վիրաւոր
էր, սակայն յաղթութիւնը վաստակելու երազը ոյժ կու-
տար իրեն. երրորդը՝ որչափ անճանաչելի, բայց նոյն-
քան խրոխտ ու ինքնավստահ էր...:

Երեքն ալ չղթաներով կապուած իրարու հետ՝ դա-
տապարտուած էին յաւիտենական կռիւը մղել ժամա-
նակ կոչուած անսահմանութեան անապատին մէջ...:

Գերեզմանը կեանքին հետ կը կռուէր ու կեանքը՝
երազին հետ: Մէկը միւսին արիւնէն իր անունդը կը
ծծէր, մինչդեռ բնութեան ճակատագրական օրէնքը կը
ծիծաղէր բարձրաձայն:

Սարսուռով դիտեցի, անձկութեամբ սպասեցի, և ու-
տեսայ որ ոգիներու պատերազմը անվերջանալի էր.
վրէժի դառն գինին մենամարտողները գինովցուցեր՝ և
յաղթանակի կարմիր երազը լուսապսակ մը կազմած էր
իւրաքանչիւրին ճակտին վրայ: Գերեզմանը դիւային
խնդուք մ'ունէր, օրրանը՝ գիտակցօրէն ինքնավստահ՝
իր հօրը գերեզմանաքարը կը յղկէր, ու երազը՝ տար-
տամ ու վեհերոտ, վաղուան երգը կ'երգէր...:

Ես սորվեցայ այդ երեք ոգիներու անունները.
մին, որ մեռած կը կարծուէր, Անցեալ անունը կը կրէր.

միւսը՝ որ երեւութապէս խորխտ ու ինքնավստահ էր, Ներկայ կ'անուանուէր. երրորդը՝ որ ճակատագրի վերջակէտը հռչակուիլ կ'ուզէր, Ապագայ կը կոչուէր: Անոնք եղբայր էին իրարու, ծնած՝ մէկ մօրմէ, սակայն անգթօրէն զիրար կը հարուածէին: Մեռնողը՝ այսինքն Անցեալը, թաղուիլ չէր ուզեր. ծիծաղելի յամառում՝ դիակի մը. վիրաւորը՝ այսինքն Ներկան, անձնատուր ըլլալ չէր փափաքեր. արգահատելի՝ վիճակ՝ պարտեալին. յաղթողը՝ այսինքն Ապագան, ներումը չէր ճանչնար. պարսաւելի՝ կուրութիւն՝ որ յաղթանակի ակնախնդ լոյսէն կը ծնի: Ուղեցի որ միջամտեմ, երեքն ալ միացան ու ապտակեցին զիս. աղաչեցի որ կոտորածին վերջ տան, հարուածով պատասխանեցին. պատճառը հասկնալ փափաքեցայ, վրաս խնդացին...:

Դարերու անհասկնալի ճակատագիրը բնդհանուր հրամանատարն էր այս պատերազմին. նա կը ծիծաղէր երեք ոգիներու յուսահատ մաքառումներուն վրայ...:

Անցեալը պիտի թաղուէր, Ներկան պիտի մեռնէր, ու Ապագան՝ օրին մէկը անցեալ անունն առնելով՝ մօրը գրկին մէջ քնանալ պիտի երթար:

Երանի՜ թէ երեք ոգիները ինծի մօտիկ ընէին. ես պիտի պատուիրէի որ կոիւր դադրեցնէին ու անով միլիոնաւորներու մահուան պատճառ չըլլային. տիեզերական օրէնքին դէմ ընդվզումը ամենամեծ յիմարութիւնն է:

Ես պիտի յայտնէի ճշմարտութիւններու էն պարզը. թէ՛ օրրանը, չափահասութիւնն ու գերեզմանը, ներկայացուցիչ՝ երեք ոգիներու, յաւիտենական փոխոյնման անվերջանալի շղթային իրերայաջորդ օղակներն են...:

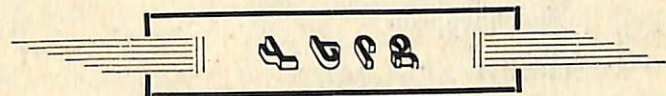
Ինչ մօտիկ չեն ըներ սակայն... ուրեմն, ես հանդիսատեսի դերին մէջ կը մնամ. հանդիսատես մը՝ ո՛չ թէ Անցեալի պարտութեան, այլ Ներկայի մահուան, ո՛չ

թէ Ապագայի յաղթանակին, այլ անոր յուղարկաւորութեան:

Մեռնողներու դամբանականը ե՛ս պիտի կարդամ, ու անոնց գերեզմանաքարը՝ մոռացութիւնը պիտի պատրաստէ. յաղթողին ճակատը գեղադարձող ծաղկեպսաւը՝ անցեալը պիտի չինէ, ու անոր թագաւորութիւնը՝ գերեզմանը պիտի յաւերժացնէ...:

Թո՛ղ կռուին ոգիները, որպէս զի ես հրճուիմ. որովհետեւ այդ կռիւէն մահը՝ այսինքն կեանքը կը ծնի. ոգիներու պատերազմը թող շարունակուի. անոնց թափած արեան լճին մէջ թող լոգնամ ես, միայն թէ՛ թող փոշիանայ անցեալը, թող թաղուի Ներկան, թող մեռնի շատերու երազած ոսկեզօծ ապագան ու թող դայ ժամանակաւոր տիրապետութիւնը խիստ հեռաւոր վաղուան, որուն երակներէն չպիտի չըջի սեւ կամ պղտոր արեան մէկ շամանդաղն Անցեալին, որ հոգեվարքի մէջ է, Ներկային՝ որու երկրպագուները բազմաթիւ են, Ապագային՝ որու փայլուն երազատեսները մարտիրոսներ կը հաշուընին:

Կը սիրեմ ոգիներու պատերազմը, որու հանդիսատեսը պիտի ըլլամ մինչեւ վերջ. այդ պատերազմի մէջէն Աստուած-Մարդուն յաղթանակը պիտի ծնի...:

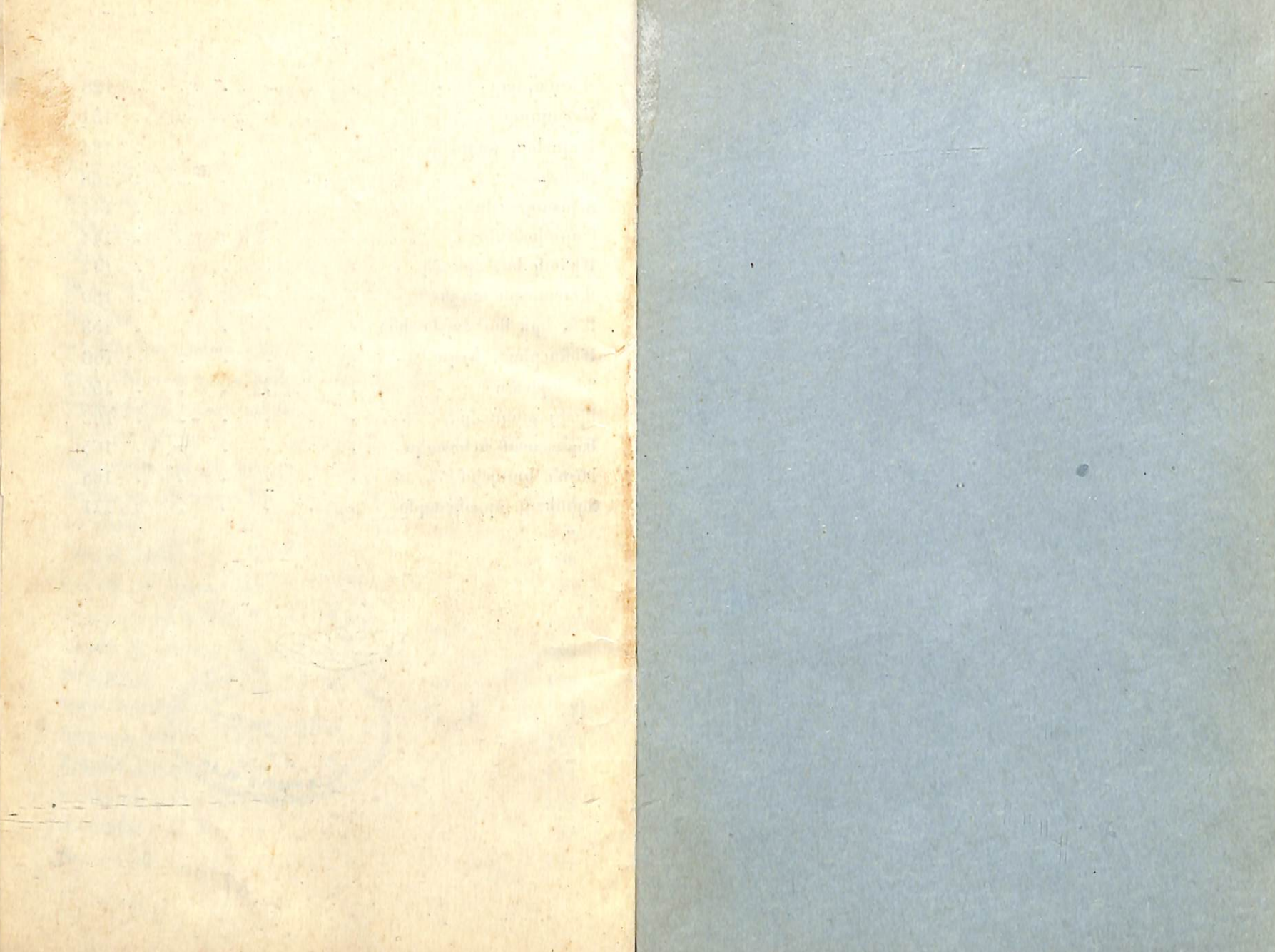

ՅԱՆԿ

Նախաբանի սեղ	3
Զղջումը	5
Քիւրսը	42
Մայր	46
Անցեալէն սերել մը	51
Ամանոր	56
Թափառկոտ մսածումներ	60
Զինուորներուն ի սես խորհրդածութիւններ	63
Գերեզմանոցի ուրուականը	67
Գարնան խոհեր	71
Պատեամիս շիրմին վրայ	75
Աշխատանքի արցունքը	80
Իմ ցաւս	85
Աւան խոհեր	88
Ուղեւոր մը՝ պատեամիս	92
Տպաւորութիւններս՝ Պօլսէն (Քաղուած)	95
Հրամէշի ցաւը (Քաղուած)	99
Իմ գիւղս	103
Կաղանդի նուէրս	108
Բագոսի խնկարկութիւնը	111
Լիւաւ ծաղիկը	114
Թափառական ոգին	118
Թատրոնը	122
Պատկեր մը	125

Վերջալոյսը	128
Արշալոյսը	131
Մոլորեալ բոշունը	134
Բանօր	138
Ուխտադրութիւն	141
Թոթովանքներ	144
Մինակ եւ, մինակ	147
Վարպէտին առջեւ	150
Ահ, եթէ նա ժպտէ ինձ	153
Մենութեան երգս	156
Գերեզմանս	159
Սիրոյ քաղումը	162
Ազատարար հրեշտակս	165
Ինչո՞ւ կապրիմ	168
Ոգիներու պատերազմը	171

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0343209

37362